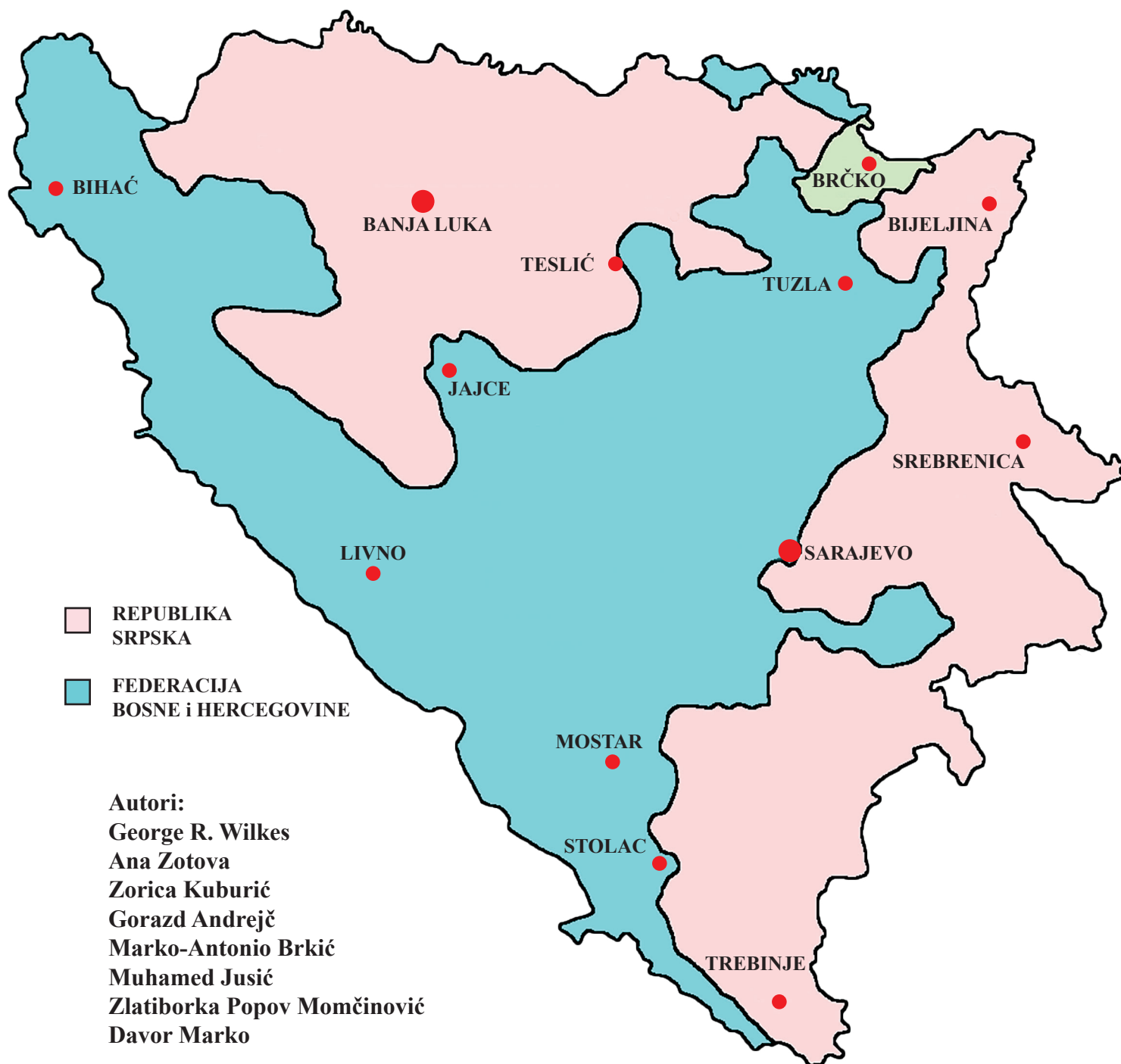

Faktori pomirenja: religija, lokalni odnosi, ljudi i povjerenje

Rezultati istraživanja sprovedenog u 13 gradova
širog Bosne i Hercegovine maja 2013.

Faktori pomirenja: religija, lokalni odnosi, ljudi i povjerenje

**Rezultati istraživanja sprovedenog u 13 gradova
širog Bosne i Hercegovine maja 2013.**

Banja Luka

Bihać

Bijeljina

Brčko

Jajce

Livno

Mostar

Sarajevo

Srebrenica

Stolac

Teslić

Trebinje

Tuzla

<http://relwar.org>

<http://www.ceir.co.rs>

Sarajevo, 2013.

Naslov: Faktori pomirenja: religija, lokalni odnosi, ljudi i povjerenje
Rezultati istraživanja provedenog u 13 gradova širom Bosne i Hercegovine maja 2013.

Autori:

George R. Wilkes
Ana Zotova
Zorica Kuburić
Gorazd Andrejč
Marko-Antonio Brkić
Muhamed Jusić
Zlatiborka Popov Momčinović
Davor Marko

Recenzenti:

Prof. dr Ivan Cvitković, Univerzitet u Sarajevu
Prof. dr Milan Vukomanović, Univerzitet u Beogradu
Professor Jolyon Mitchell, University of Edinburgh
Prof. dr Ahmet Alibašić, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
Dr Vahdet Alemić, imam Ferhadije Banja Luka

Izdavači:

CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo i
Univerzitet u Edinburgu, Projekt RELWAR

Godina izdanja: 2013.

Štampa: Štamparija Fojnica, Fojnica

Broj primjeraka: 100

© The University of Edinburgh/Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, and the Center for Empirical Research on Religion in Bosnia and Herzegovina. All rights reserved. This report may be reproduced for teaching purposes, as long as this copyright notice is included.

The Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace promotes academic research on ethical issues that arise in conflict and post-conflict situations, particularly where religion is invoked. It also promotes exchange between practitioners and academics working on ethics in peacebuilding work, humanitarian affairs and in militaries with an interest in peacekeeping and peacebuilding. For more information, see <http://relwar.org>, <http://www.diskursi.com>, <http://www.ceir.co.rs>.

ISSN 2232–8637 - Posebno izdanje časopisa Diskursi

Sadržaj

1. Rezime

2. Osnovne informacije o istraživanju

- Ciljevi istraživanja
- Ključni termini
- Metodologija istraživanja i opis uzorka

Glavni autori: Zorica Kuburić i George R. Wilkes

3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Glavni autori: George R. Wilkes i Ana Zotova

4. Religija

Glavni autori: Gorazd Andrejč i Marko-Antonio Brkić

5. Trinaest gradova

Glavni autor: George R. Wilkes

6. Ekonomski uticaj na stavove prema pomirenju

Glavni autor: George R. Wilkes

7. Nacionalne tendencije

Glavni autori: Zorica Kuburić i George R. Wilkes

8. Politika

Glavni autor: Davor Marko

9. Ratno iskustvo

Glavni autor: Muhamed Jusić

10. Obrazovanje

Glavni autor: Marko-Antonio Brkić

11. Starost ispitanika

Glavni autor: Muhamed Jusić

12. Spol/rod

Glavni autor: Zlatiborka Popov Momčinović

13. Bibliografija

1. Rezime

Ovaj rezime predstavlja ključne rezultate istraživanja procesa pomirenja u Bosni i Hercegovini na uzorku od 2.606 ispitanika koji su odgovarali na upitnik sa 78 pitanja. Različiti uzorci ispitanika iz 13 gradova, izabrani su da predstave vrlo različite ekonomske, kulturne, političke i geografske kontekste.

Dijelovi izvještaja koji slijede objašnjavaju kako treba razumjeti nacrt i rezultate studije i daju dalje detalje koji će biti važni za čitaoce koji se interesuju za stavove u njihovom gradu ili za stavove među različitim dijelovima populacije u državi: žene i muškarci; bogatiji i siromašniji, zaposleni i nezaposleni; stariji i mlađi; obrazovaniji i slabije obrazovani; religiozniji i manje religiozni; bivši vojnici, zatvorenici u logorima, izbjeglice i drugi civili za vrijeme rata; pripadnici konstitutivnih naroda i manjine.

Objavljivanjem ovog izvještaja započinje se period javnih diskusija i konsultacija zainteresovanih strana širom zemlje, koje su osmišljene tako da dalje ispituju značaj rezultata studije. Dodatni detalji biće objavljeni u obimnijoj publikaciji 2014–2015. godine.

Pozadina istraživanja

Prethodna studija sa 616 ispitanika je pokazala jaku podršku za proces pomirenja i izgradnje povjerenja koji uključuje veliki raspon aktera u populaciji (Wilkes et al., 2012). Ovo je bilo najvidentnije među građanima koji se identificiraju kao religiozni. Od 70% do 80% ispitanika je vjerovalo da je proces okrenut budućnosti važan, dok je 40%–50% reklo da je važno bavljenje prošlošću zemlje.

Koliko je posvećenosti procesu pomirenja prisutno širom zemlje? Koji su realni koraci prema ključnim promjenama koje građani podržavaju? Da li bi taj obrazac podrške bio isti i u najsiromašnijim, jednonacionalnim gradovima na periferiji države?

Ovo drugo istraživanje daje do danas najčvršću istraživačku osnovu za razumijevanje osjećanja u javnosti prema pomirenju u Bosni i Hercegovini. Umjesto stavljanja studije u okvir optimizma ili pesimizma prema budućnosti zemlje, ovo istraživanje je osmišljeno tako da zahvati nijanse u stavovima i kontekstima koji utječu na mišljenje javnosti o izgradnji povjerenja.

Ključni rezultati

Potvrđivanje jačine javne podrške za pomirenje i izgradnju povjerenja u svih 13 gradova

Ova druga, veća studija potvrdila je podršku za pomirenje i izgradnju povjerenja širom populacije, a posebno među religioznim građanima. Ovog puta, nereligiozni i manje religiozni su takođe pokazali veću naklonost aktivnostima koje gaje razumijevanje među konstitutivnim narodima nego što je to slučaj sa prosjekom u uzorku.

Čak 75,4% ukupnog uzorka je reklo da bi ozbiljni pokušaji da se izgrade odnosi između vjerskih i etničkih grupa u Bosni i Hercegovini imali utjecaja na budućnost zemlje (77% onih koji su odgovorili na ovo pitanje). Ova velika podrška se ponavlja kroz brojna pitanja o pomirenju. Znatno manji procenat ispitanika smatra da su inicijative za izgradnju povjerenja i pomirenje nevažne ili potpuno nevažne.

Pored toga, većina ispitanika (60,8%) je odgovorila da poboljšanje ekonomije jeste najveći prioritet za zemlju, 39,9% vjeruje da je politička promjena najvažnija, a samo 29% odgovara da je poboljšanje društvenih odnosa najvažniji prioritet za zemlju. Ispitanici su u ovom pitanju mogli da se opredijele za jednu ili više opcija.

Ispitanici podržavaju realne ustupke, javna ulaganja i pomoć ugroženima

Rezultati su pokazali veliku podršku javnosti za trošenje budžetskog novca na obrazovne aktivnosti koje unaprjeđuju razumijevanje, poštovanje različitosti i pomirenje (84,4%), i na priznavanje i kompenzaciju za žrtve rata u njihovim lokalnim sredinama (71,4%).

Nasuprot tome, samo polovina ispitanika vjeruje da bi formalan proces pomirenja u njihovoj lokalnoj sredini bio važan – što je dovoljno veliki broj da bi bio značajan lokalnim političarima, ali manji od broja onih koji očekuju da njihove lokalne sredine obezbijede prava žrtvama i manjinama poslije rata. Određeni procenat ispitanika je izrazio svoje vjerovanje da njihove lokalne vlasti treba da prošire podršku i zaštitu na povratnike i druge manjine, ali ne smatraju da su lokalne vlasti odgovarajuća tijela za promociju pomirenja.

Bavljenje prošlošću, gledanje u budućnost

Mnoge studije o pomirenju ograničavaju svoju pažnju na aktivnosti fokusirane na pravdu i postizanje dogovora u vezi sa nacionalnim narativom o ratu. Ovo istraživanje potvrđuje obrazac koji je postavljen u prethodnoj studiji: podrška za projekte za izgradnju razumijevanja i one koji su fokusirani na budućnost je veća nego za ekspertska ispitivanja uzroka i iskustava rata ili za stvaranje memorijalnih centara na mjestima ratnih zločina.

Pored toga, 68,2% je odgovorilo da je važno ili vrlo važno za proces izgradnje povjerenja postići dogovor u vezi sa historijskim činjenicama koje se odnose na genocidni program, a 64,7% smatra važnim postizanje dogovora oko historijskih činjenica koje pokazuju u kojoj mjeri su stradale sve strane u sukobu. Mnogo više nego što bi se očekivalo, ovi brojevi su primjenljivi za gradove obuhvaćene ovim ispitivanjem. S druge strane, skoro polovina uzorka je odgovorila da su aktivnosti pomirenja koje se bave prošlošću važne ili vrlo važne za budućnost zemlje.

Ko uživa najviše povjerenja za unaprjeđenje procesa pomirenja?

I prva i druga studija su nagovijestile značaj širokog opsega učesnika u aktivnostima pomirenja, sugerišući distanciranje od zvaničnog procesa uključivanjem samo malog broja pripadnika politički značajne elite.

Potvrđujući obrazac koji je dobijen u prvoj studiji, nastavnici i ličnosti koje predstavljaju sve i nijednu nacionalnu grupu posebno bili su najbolje rangirani potencijalni učesnici u procesu pomirenja (kao važne vidi ih 67,2%, a kao vrlo važne 72,7%).

Politički i religijski lideri su ponovo ocijenjeni kao važni od strane manjeg, ali značajnog procenta uzorka onih koji su popunili upitnik (48,6% i 54,3%). Iako su ispitanici bili mnogo manje pozitivni u vezi sa potencijalnom ulogom koju igraju političari, ipak su snažno podržavali proces pomirenja i izgradnje povjerenja u kojem se političari ozbiljno bave mišljenjima običnih ljudi (72,7%). Mnogi ispitanici imaju nizak nivo povjerenja u političke partije, ali prepoznaju da bi one mogle biti dio efektnog procesa pomirenja.

Ispitanici su izrazili veće povjerenje u druge aktore civilnog društva u ovoj studiji nego što je to bio slučaj u prethodnoj. Nevladine organizacije koje predstavljaju žrtve i ugrožene, kao i žene, ocijenjene su kao važne za proces pomirenja od strane 63,1% i 57,4%, što je više nego što su političke i vjerske vođe ocijenjeni kao važni.

Ispitanici više vrednuju proces pomirenja na nivou cijele zemlje

Čak 75,4% ispitanika je odgovorilo da bi ozbiljan pokušaj izgradnje odnosa između religijskih i etničkih grupa u Bosni i Hercegovini imao utjecaja na budućnost zemlje. Proces pomirenja na lokalnom nivou ili proces koji bi uključivao i Srbiju i Hrvatsku bio je mnogo manje važan u uzorku, premda su oba procesa ocijenjena i dalje kao važna od strane značajnog dijela populacije (49,6% i 61% ili 50,7% i 62,2% onih koji su odgovorili na pitanje). U gradovima širom zemlje, važnost aktivnosti pomirenja na nivou Bosne i Hercegovine je ocijenjena znatno više nego procesi na lokalnom ili regionalnom, bez obzira na to koje su političke partije jake u tim gradovima.

Sličnosti su istaknutije nego geografske razlike u svim gradovima

Od razlika između ispitanika iz različitih gradova bila je značajnija upadljiva sličnost u njihovim odgovorima u svih 13 gradova. Tamo gdje su odgovori vezani za gradski nivo bili više ili manje entuzijastični u odnosu na državni prosjek, ta razlika je često bila samo blaga varijacija. Nije bilo grada u kome je ispitana populacija dominantno iskazala nekompromisno, tvrdokorno mišljenje, premda je u nekim, na primjer, u Bijeljini, značajno više neutralnih ili negativnih odgovora nego što je dobiveno na nacionalnom nivou. Važnost dolaska do dogovora oko historijskih činjenica u vezi sa genocidnim programom u 1990-im ocijenjena je vrlo visoko i u Banjoj Luci (73%) i u Srebrenici (64,8%), kao i na nacionalnom nivou. Ovih 13 gradova uključuje i nekoliko gradova koji nisu povezani u javnoj diskusiji sa snažnom posvećenošću procesu pomirenja, možda zato što su jednonacionalni, osiromašeni, smješteni na periferiji ili zato što su iskusili najekstremnije forme etničkog čišćenja u toku rata.

Vjerovanje u važnost procesa izgradnje odnosa povjerenja i iskrenosti na državnom nivou između religijskih i etničkih grupa bilo je, međutim, primjetno veće u Sarajevu (87%) i u Banjoj Luci (82%) nego, primjerice, u Bijeljini (64%). Podrška pomirenju koja uključuje susjednu Hrvatsku i Srbiju bila je najviša u Mostaru (69%), Trebinju (70%), Tuzli (71%) i u Sarajevu (81%), a neobično visok nivo podrške za lokalni proces pomirenja u Mostaru (55,5%), Stocu (65,3%) i Sarajevu (84,2%).

Razlike između rezultata iz svakog od ovih gradova nisu prost odraz bilo kojeg pojedinačnog faktora: ekonomskog, političkog, nacionalnog ili geografskog. Rezultati ne podržavaju stanoviše da će ekonomski progres sam po sebi otkloniti potrebu za promišljenim fokusiranjem na pomirenje. U ovom izvještaju, rezultati iz svakog od gradova odražavaju poseban niz lokalnih uslova, a ne jedinstveni obrazac ili fiksnu geografsku razliku.

Nacionalni i religijski identitet se ne smatra preprekom promjenama

Procenat od 44,9% ispitanika kaže da osjećaj nacionalnog identiteta njima nije važan, a vrlo mali procenat smatra da on oblikuje odluke u njihovim privatnim životima, utječući na priateljstva (7,4%). Oni koji su rekli da njihov nacionalni identitet utječe na njihovo glasanje,

međutim, jednako često kao i ostatak uzorka, davali su veliko povjerenje u ulogu koju treba da imaju pojedinci koji predstavljaju sve građane, a ne identificiraju se sa interesima samo jednog od konstitutivnih naroda.

Razlike između ispitanika koji se identificiraju sa jednim od tri konstitutivna naroda bile su često male. Konzistentni obrazac istaknutih razlika razdvajao je religioznije od manje religioznih ispitanika. Ispitanici koji se identificiraju kao religiozniji češće su podržavali javni proces pomirenja, kao i proces koji se bavi pitanjima povezanim sa prošlošću. Muslimanski ispitanici su češće nego katolički ili pravoslavni podržavali aktivnosti pomirenja koje se bave prošlošću ili su fokusirane na potrebe žrtava i manjinskih grupa. U isto vrijeme, agnostici i ateisti su češće nego prosjek uzorka podržavali obrazovne inicijative i inicijative za dijalog koje su osmišljene da izgrađuju razumijevanje i pomirenje širom populacije. Ove razlike su statistički značajne, ali nisu toliko velike da bi stavovi prema pomirenju predstavljali velike razlike između konstitutivnih naroda.

Lična historija čini da neke grupe unutar populacije vrednuju pomirenje više od drugih

Dijelovi populacije koji najjače podržavaju aktivnosti pomirenja su penzioneri, ratni veterani, žene i radnici koji imaju siguran stalni posao.

Više detalja se može naći ispod, ukazujući na različite tendencije koje koreliraju sa političkim glasanjem (i prilično velikim procentom uzorka koji nije glasao na posljednjim izborima), sa statusom manjine ili većine, sa ratnim iskustvom, starošću, i nivoom obrazovanja.

2. Osnovne informacije o istraživanju

Ciljevi istraživanja

Ovo istraživanje dio je istraživačkog projekta čiji je cilj da identificira i objasni osnove za nijansiranije razumijevanje prirode stavova i utjecaja različitih faktora na stavove o pomirenju. Po tome se ono i razlikuje od istraživanja koja se naručuju da ispituju stavove o određenoj politici ili da ukažu na stepen podrške za određeni cilj.

Istraživanje je provedeno nakon niza konsultacija sa predstavnicima akademske zajednice, civilnog društva, te političara, u vezi sa pomirenjem i izgradnjom povjerenja, te stavovima ljudi prema ova dva procesa. Neka od pitanja koja su bila u fokusu naše istraživačke pažnje su sljedeća:

- Da li postoji raskorak između javnog interesovanja za pomirenje i pristupa religijskih i političkih vođa i medija? Ako postoji, zašto postoji?
- Da li postoji jasno razumijevanje u vezi sa tim šta proces pomirenja podrazumijeva kod religijskih i sekularnih grupa u Bosni i Hercegovini? Da li je ovo bolje posmatrati kao predmet neslaganja ili konfuzije? Da li je to u sjenci političkih debata o budućnosti i izgledu ustava ove zemlje? Da li stanovništvo vjeruje da je pomirenje vrijedno truda i javnog zalaganja?
- Koji su preferirani okviri razmišljanja o boljoj budućnosti za zemlju? Politička ili ekonomska promjena? Pomirenje? Mir? Pravda? Oporavak društva? Stvaranje povjerenja javnosti ili kreiranje novih odnosa između različitih zajednica? Stvaranje novih razloga za povjerenje javnosti u političke lidere, medije i religijske ličnosti? Veće prihvatanje razlika ili veće prihvatanje sličnosti među razlikama u populaciji? Kako se razumije, ako se uopšte razumije, da je zajedničko suočavanje sa prošlošću povezano sa zajedničkom vizijom budućnosti?
- Šta se očekuje od političara u ovom procesu, a šta od novinara?
- Da li je uključivanje religije od pomoći ili je prepreka u aktivnostima pomirenja? Da li su građani zainteresovani da prihvate različitosti ili su više zabrinuti i žele da izbjegnju negativne posljedice koje se povezuju sa podjelama?
- Da li podršku pomirenju najjasnije pruža obrazovana i relativno dobrostojeća elita koja živi u velikim gradovima? Kakvo je stanje mišljenja u manjim, siromašnijim, relativno monoetničkim gradovima?

Anketni upitnik sadrži niz pitanja o društvenim odnosima, javnoj sferi, politici, blagostanju, obrazovanju i ličnim perspektivama. Osmišljen je tako da ostavi prostora za nove perspektive o stanju javnog interesa za pomirenje kao procesa koji je sačinjen od raznovrsnih aktivnosti, a ne tako da samo ispita stavove javnosti o pojedinim idejama i mehanizmima. Od ispitanika se tražilo da navedu da li kao prioritet vide političke, ekonomske ili društvene promjene: nije se pretpostavljalo da se jasno podrazumijeva potreba za određenim promjenama.

Istraživanje se nadovezuje na niz prethodnih studija koje se fokusiraju na pojedine aspekte procesa pomirenja, stavove različitih dijelova populacije i na ulogu religije u javnom životu Bosne i Hercegovine. Detalji o tim aktivnostima nalaze se u bibliografiji.

Rezultati istraživanja će biti predmet javnih diskusija širom zemlje 2014.godine, a pun opseg odgovora koji pomažu u daljem razjašnjavanju značenja rezultata istraživanja biće uključeni u akademske publikacije kojima se završava ova faza istraživanja.

Ključni termini

„Pomirenje“ i „izgradnja povjerenja“

Širom svijeta se države suočavaju sa problemima koji su povezani sa društvenim i političkim podjelama – ovo nije problem koji proističe samo iz prošlosti karakteristične za samo jednu državu.

Termini „pomirenje“ i „izgradnja povjerenja“ nisu odabrani da bi sugerirali da je potrebno određeno idealistično rješenje ili agenda za probleme Bosne i Hercegovine niti da sugerira da se ova zemlja suočava sa jasno identificiranim nizom problema koji su proizašli iz rata ili iz komunističkog sistema koji je prethodio.

Značenje termina „pomirenje“ je nejasno i sporno. Termin ima puno kritičara, između ostalog zbog toga što se 1) identificira sa amnestijom zločinaca; 2) može se koristiti tako da sugerira fokusiranje na aktere sa jednakim udjelom u konfliktu koji se među njima može razriješiti, izbjegavajući moralna pitanja o činjenju zločina protiv čovječnosti; 3) implicira fokus na simbolična okupljanja koja uključuju dio zločinaca i žrtava, umjesto realnosti i potreba šire populacije; 4) njegovo značenje u smislu konkretnog procesa je nejasno djelimično zbog toga što različita religijska literatura i religijske zajednice predstavljaju pomirenje kao cilj ili kao imperativ, umjesto kao proces (Philpott, 2012).

Pomirenje se ovdje koristi kao termin koji implicira aktivnosti, prakse i procese koji uključuju izgradnju odnosa, kako „horizontalnih“, u široj populaciji, tako i „vertikalnih odnosa“, zahtijevajući pitanja o percepciji potrebe za odgovornošću među predstavnicima i populacijama koje oni nastoje da predstavljaju. Za razliku od „tranzicione pravde“, „pomirenje“ ne pretpostavlja da će poseban sudski mehanizam ili fokusiranje na niz zločinaca i žrtvi voditi ka promjenama u društvenom i političkom razvoju zemlje. Za razliku od „izgradnje mira“, „pomirenje“ ne implicira da je primarni problem sa kojim se suočava Bosna i Hercegovina prijetnja po društveni i politički mir. Istraživanje se bavi nekim mogućim ograničenjima korištenja termina „pomirenje“ kao okvirom kroz pitanja koja ispituju stavove prema sve četiri gore navedene tačke.

„Pomirenju“ se u seriji pitanja pridružuje „izgradnja povjerenja“, kako bi se ispitanici natjerali da uzmu u obzir dvije praktične dimenzije procesa pomirenja: akteri i zajednice u koje oni imaju povjerenja, i akteri i zajednice u koje oni imaju nizak nivo povjerenja.

Jedan od najkorisnijih doprinosa literaturi o poslijeratnoj Bosni i Hercegovini (Stover and Weinstein, 2004) koristi „društveni oporavak“ kao alternativni termin, na osnovu toga što se potreba za oporavkom društva spremnije prihvata nego termin „pomirenje“. U našem prethodnom ispitivanju, oba termina su otprilike jednako ocijenjena od strane ispitanika. Ovo istraživanje uključuje niz pitanja koja ispituju potrebu za društvenom, političkom i ekonomskom promjenom.

„Konstitutivni narodi“, „nacionalne manjine“ i „nacionalni identitet“

Naučna literatura o nacionalnom identitetu u Bosni i Hercegovini odražava živu intelektualnu raspravu uprkos vrlo ispolitiziranoj javnoj debati na ovu temu. Ovo istraživanje je osmišljeno tako da odražava otvoreni način opisivanja vlastitog identiteta od strane ispitanika i predstavlja najveće istraživanje na ovu temu do danas koje omogućava kontekstualizirano predstavljanje nacionalnih identiteta u različitim regionima, religijskim grupama i ekonomskim klasama.

Istraživanje je dalo ispitanicima mogućnost da naznače da li se identificiraju sa jednim od konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini ili da definiraju svoj identitet koristeći termine koje sami preferiraju. Takođe, uključena su pitanja koja ispitanicima daju opseg u okviru koga mogu da naznače da li je ovaj identitet značajan za njihove javne, političke i privatne životne izbore.

Jedno pitanje se, takođe, bavi time da li se ispitanici identificiraju kao dio manjine. Prema Ustavu, građani koji su dio bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda nisu manjine čak i ako žive u mjestima u kojima je njihova nacionalna grupa malobrojna. Ispitanici bilo kog porijekla su mogli slobodno da izaberu da se identificiraju kao dio manjine.

„Religiozan“ i „nereligiozan“

Ovo predstavlja najveće istraživanje koja se tiče religije u ovoj zemlji obavljeno od 1980-ih, kada je studija provedena na preko 4000 ispitanika (studija zasnovana na rezultatima je objavljena u posebnom ograničenom izdanju za vrijeme rata: Bakić, 1994).

Ovaj upitnik je uključivao pitanja o načinima na koji ispitanici opisuju sebe u odnosu na religijske i nereligijske identitete, kako opisuju koliko često prisustvuju religijskim aktivnostima (ako uopšte prisustvuju) i kakav je njihov stav prema religijskom vjerovanju. Dat je raspon opcija koji je omogućavao ispitanicima da naznače da li su definitivno religiozni, agnostici ili ateisti ili nešto između. Ispitanici u ovom istraživanju su mogli, takođe, da opišu sebe kao duhovne, a ne kao religiozne. Rezultate ne treba posmatrati kao pokušaj podjele stanovništva na „religiozne“ i „nereligiozne“ ili „tradicionalno religiozne“ i „liberalne“. Anketa nije postavljala pitanje ispitanicima da li se protive svećenstvu i drugim religijskim akterima koji su uključeni u aktivnosti pomirenja, niti da li se protive ateistima i nereligioznim akterima u procesu pomirenja.

Prilikom opisivanja uključenosti „religioznih“ aktera u aktivnosti pomirenja, anketa je pravila razliku između „religijskih vođa“ i „iskrenih vjernika laika koji imaju aktivnu društvenu ulogu“. Pojam „iskrenih vjernika laika“ se može razumjeti na mnogo različitih načina, a takođe predmet neslaganja može biti i pitanje ko je sve uključen u kategoriju „vjerskih vođa“. Ovo istraživanje nije imalo za cilj da definira određene pristupe religiji niti da sugerira da se religija mora iskoristiti u aktivnostima pomirenja zbog bilo koje posebne hipoteze o religiji i sekularizmu.

Metodologija istraživanja i opis uzorka

Istraživanje o procesu pomirenja u Bosni i Hercegovini rađeno je u okviru projekta: „Uloga vjerskih zajednica u procesu pomirenja u Bosni i Hercegovini“ („The role of religious communities in the reconciliation process in Bosnia and Herzegovina“) Univerziteta u Edinburgu i Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini. Istraživanje predstavlja

nastavak projekta iz 2012. godine pod nazivom „Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini, Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona: Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo“ (Wilkes et al., 2012).

Uzorak

Istraživanjem smo obuhvatili 13 gradova: Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Stolac, Jajce, Tuzla, Srebrenica, Livno, Bijeljina, Brčko, Trebinje, Bihać i Teslić. Gradovi su odabrani sa ciljem da podjednako budu zastupljeni svi region, zatim gradovi svih veličina, monoetničkog i mješovitog sastava stanovništva, i gradovi sa dominantnim bošnjačkim, hrvatskim, i srpskim stanovništvom.

Broj ispitanika po gradovima bio je planiran tako da u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru bude ispitano po tristo ispitanika, u Trebinju, Bihaću i Tesliću po sto ispitanika, a ostalim gradovima bilo je po dvjesto ispitanika. Što se tiče veličine grada, 50% ispitanika živi u velikim gradovima (broj stanovnika preko 80.000), 35% živi u malim (broj stanovnika ispod 25.000) dok je 15% ispitanika u gradu srednje veličine.

Prilikom izbora gradova u kojima se provelo istraživanje vodilo se računa i o položaju u odnosu na okolne države, tako je u uzorku 62% ispitanika iz gradova u unutrašnjosti zemlje, dok se 38% gradova nalazi u pograničnom području. Od gradova u kojima se vršilo anketiranje, 59% pripada Federaciji, 34% Republici Srpskoj i 7% Distriktu.

Ukrštanjem varijabli „mjesto rođenja“ i „mjesto popunjavanja ankete“, dobili smo podatak da je 60% ispitanika popunilo anketu u mjestu u kojem je rođeno, 16% ispitanika je iz obližnjeg grada (do 60 km), 17% ispitanika je rođeno u nekom gradu u Bosni i Hercegovini koji je dalji od 60km od mjesta u kome sada živi, 5% ispitanika je rođeno u nekom gradu bivše SFRJ i 2% u nekoj od zemalja Evropske unije.

Kreiranje upitnika

Upitnik je formiran od strane istraživačkog tima i sadrži pitanja koja se odnose na opće podatke ispitanika, pitanja povezana s vjerskom pripadnošću i vjerovanjem, pitanja odnosa prema pomirenju i statusa u periodu rata na teritoriji Bosne i Hercegovine. Pitanja su bila zatvorenog tipa, s mogućnošću da se odabere jedna od ponuđenih opcija ili da se ne odgovori na pitanje. Broj varijabli je 78. Upitnik je štampan u tri jezičke varijante – na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

Vrijeme provođenja ispitivanja

Istraživanje na terenu trajalo je od 1. aprila do 1. jula 2013. godine, a najveći broj anketa popunjen je u maju, poslije čega su uslijedili unos i obrada podataka u SPSS programu.

Spol/rod

Istraživanje je urađeno na uzorku od 2.606 ispitanika, od čega je 1.281 ispitanik muškog spola (49%) i 1.316 ispitanika ženskog spola (51%).

Nacionalni identitet i većinski/manjinski status

U nastojanju da se postigne balans u uzorku kada je u pitanju nacionalna pripadnost ispitanika, kojim bi oni koji su u manjinskom statusu na određenoj teritoriji bili vidljivi, anketari su odla-

zili u dijelove grada u kojima je bilo više koncentrisano stanovništvo koje pripada manjinskoj populaciji jednog od tri konstitutivna naroda na određenoj teritoriji. Stoga uzorak u našem istraživanju ne prati proporcionalno nacionalnu pripadnost stanovništva. Ukrštanjem varijabli „nacionalna pripadnost“ i „grad anketiranja“, u uzorku je 66% ispitanika koji po nacionalnoj pripadnosti pripadaju većini u svom gradu, a 34% ispitanika pripada naciji koja je u tom gradu u manjinskom statusu. Na pitanje kako se izjašnjavate u nacionalnom smislu, 37% ispitanika je reklo da su Bošnjak/Bošnjakinja; 32% su Srbin/Srpkinja, 24% su Hrvat/Hrvatica. Broj ispitanika koji su se izjasnili kao pripadnici hrvatskog naroda veći je od udjela pripadnika ovog naroda u opštoj populaciji, radi metodoloških razloga. Ostali pripadaju nekoj nacionalnoj manjini ili se nisu željeli izjasniti.

Religija

S obzirom na uzorak istraživanja, nužno je imati na umu ključne nalaze koji ukazuju na ulogu religije u društvenim odnosima. Bosna i Hercegovina ima, za evropske prilike, vrlo religiozno društvo, 72% ispitanika je istaklo da je religiozno, od toga je za 36,7% vjera vrlo važan dio života, za 35,3% je važan, dok je izričito nereligioznih 10,5%. Istraživanje je pokazalo da veliki dio populacije u Bosni i Hercegovini vjeruje u Boga – oko 79%, što je znatno iznad evropskog prosjeka (koji je nešto iznad 50%, prema rezultatima Eurobarometer Poll 2010). Od preostalih 21%, 9% je onih koji vjeruju da neka vrsta duha ili životne sile postoji (nisu sigurni je li to Bog). Nadalje, 3% ljudi sumnja (možda Bog postoji, a možda ne), 3% je ateista koji ne vjeruju ni u Boga niti u kakvu vrstu duhovne sile ili natprirodnog, a oko 3% kažu da o tome nisu razmišljali (3% je i onih koji nisu željeli odgovoriti na ovo pitanje).

Ako pogledamo iskazanu vjeru u Boga u odnosu na aktivnost u svojoj crkvi ili vjerskoj zajednici, zanimljivo je primijetiti da je samo 24% onih koji vjeruju da Bog postoji redovno aktivno u svojoj mjesnoj crkvi ili džematu. Zatim, 26% ljudi koji vjeruju u Boga ponekad je aktivno, a čak 40% njih nije aktivno, nego u crkvu ili džamiju idu rijetko. Takođe, možemo primijetiti da je od 2.606 ispitanika, 151 ispitanik izjavio da vjeruje u Boga, ali uopće ne ide ni u crkvu ni u džamiju, što je oko 7,5% uzorka. Dakle, naše istraživanje pokazuje da u Bosni i Hercegovini možemo jasno primijetiti segment populacije koji 'vjeruje, a ne pripada' (believing without belonging) nijednoj vjerskoj zajednici u punom smislu (što nije nužno u korelaciji s njihovom etničkom pripadnošću).

Istraživanje bilježi i obrnuti fenomen: među onima koji ne vjeruju da postoji Bog, niti bilo kakva vrsta duhovne sile ili nešto natprirodno – dakle, među ateistima – ima onih koji ponekad, iako rijetko, posjećuju crkvu ili džamiju, kod onih koji sumnjaju da Bog postoji čak 47% rijetko, ali ipak, ide u džamiju ili crkvu, a od tog broja njih 11% su ponekad aktivni u svojoj vjerskoj zajednici. Osim što je ovim istraživanjem konstatovano da je u Bosni i Hercegovini prisutno 'vjerovanje bez pripadanja', registrovan je i fenomen 'pripadanja (crkvi ili vjerskoj zajednici) bez vjerovanja', što uključuje nevjeru u Boga ili pak ozbiljnu sumnju da Bog uopće postoji.

Vežano za pripadnost religijskim tradicijama, uzorak čini 35,0% muslimana/muslimanki, 30,7% pravoslavaca/pravoslavki, 23,8% katolika/katolikinja, 1,9% agnostika, 3,4% ateista, 1,5% pripadnika drugih crkava i vjerskih zajednica, i 2,7% onih koji nisu željeli odgovoriti na ovo pitanje. Ovo pokazuje da je naš uzorak obuhvatio nešto više katolika/katolikinja nego što ih po svim dostupnim podacima ima u cjelokupnoj populaciji zemlje, radi metodoloških razlo-

ga. Skoro jedna četvrtina, 22,5% ispitanika, izjasnili su da se smatraju manjinom u religijskom smislu na području gdje žive, 69,8% prema tome je većina, a više od 200 ispitanika, 7,7%, nije se htjelo izjasniti o ovome.

I ne manje važno – 80,9% ispitanika je navelo da u njihovim užim porodicama svi članovi pripadaju istoj religijskoj tradiciji, za razliku od 17,5% onih koji žive u „mješovitim porodicama“, što ukazuje na priličnu religijsku homogenost s obzirom na porodični život.

Ukrštanjem varijabli „vjerska pripadnost“ i „homogenost porodice“, dolazimo do podatka da među Bošnjacima ima najmanje vjerski mješovitih porodica. U užoj porodici Bošnjaka ima 11% onih čiji članovi ne pripadaju istoj religijskoj tradiciji. U užoj porodici kod Srba je 13%, a kod Hrvata 22%. U užoj porodici pripadnika nacionalnih manjina, 44% ne pripada istoj religijskoj tradiciji, a najviše je to slučaj kod onih koji se alternativno izjašnjavaju na pitanje nacionalne pripadnosti – 58%, njihove porodice su pretežno religijski mješovite. Značajan je podatak da 64% onih koji nisu željeli da se izjasne povodom svoje nacionalne pripadnosti imaju religijski mješovite porodice. Procenat od 31% ispitanika koji nisu htjeli da odgovore na pitanje o porodičnoj homogenosti nisu odgovorili ni na pitanje o nacionalnoj pripadnosti. Procenat od 29% Srba nije htjelo da kaže da li imaju mješovite porodice, 26% Bošnjaka i 10% Hrvata.

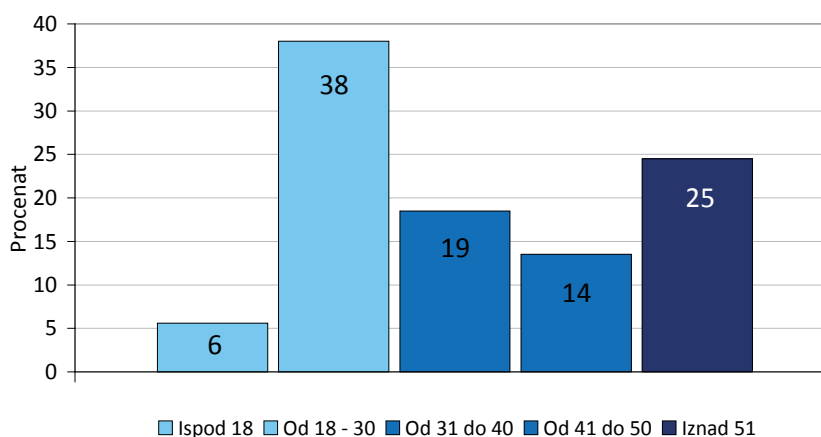
U užoj porodici pripadnika agnostika i ateista 53% i 59% ne pripada istoj religijskoj tradiciji, a najviše je to slučaj kod onih koji su izabrali da kažu „drugo“ za pitanje religijske pripadnosti (78%). Među onima koji nisu htjeli da navedu religijsku pripadnost ima više onih iz mješovitih porodica. Najviše njih nije odgovorilo ni da li im je porodica mješovita. Među onima koji nisu željeli da navedu religijsku pripadnost većina ima mješovite porodice, 54%, a 46% ne. Među onima koji nisu odgovorili na pitanje o vjerskoj homogenosti porodice 31% je pravoslavaca, 21% muslimana, 7% katolika, 5% ateista i 5% drugih, te 26% onih koji nisu odgovorili ni na pitanje o vjerskoj pripadnosti.

Procenat od 65% ispitanika nisu pripadnici manjine i u užoj porodici svi su pripadnici iste religijske tradicije, 18% su pripadnici manjine i u užoj porodici su svi pripadnici iste religijske tradicije. Procenat od 15% ispitanika se ne osjeća pripadnicima vjerske manjine i u užoj porodici im je mješovita, a 7% se osjeća religijskom manjinom i imaju mješovite porodice. Ovdje je statistički značajno da među onima koji se osjećaju kao vjerska manjina ima za 13% više onih čije su porodice mješovite nego među onima koji se ne osjećaju kao vjerska manjina. Razlika je 9% ako izoliramo samo pripadnike tradicionalnih crkava.

Starost

Najveća grupa ispitanika pripada starosnoj kategoriji od 18 do 30 godina (38%), nakon čega po brojnosti slijede stariji ispitanici (iznad 51 godine), kojih je 25%. Ovo se može objasniti činjenicom da su ankete provedene u gradskim sredinama na javnim mjestima, gdje se okuplja omladina. Osim toga, isto bi se moglo objasniti i mogućnošću da su mlađe i starije osobe bile spremnije saradivati sa anketarima i popuniti upitnik koji je zbog obima zahtijevao dosta vremena. Dodatno, ispitanika u rasponu od 31 do 40 godina bilo je 19%, od 41 do 50 godina 14%, dok je 6% mlađe od 18 godina.

Grafikon 2.1 Godine ispitanika

Porodica i ekonomski status

Bračni status ispitanika je sljedeći: 45% su oženjeni i udati; 44% nisu još u braku, 4% je razvedeno, 5% su udovci i udovice i 2% je ostalih. Broj članova domaćinstva u kojem ispitanici žive je najčešće četiri ili pet (43%), potom dva ili tri (39%), više od pet je za 10% ispitanika i 8% ispitanika žive sami.

Radni status ispitanika ukazuje da je 35% u stalnom radnom odnosu, dok je 13% honorarno i povremeno zaposleno. Broj nezaposlenih u našem uzorku je 834 ispitanika, što čini 32%. U uzorku ima 8% studenata koji ne rade i 7% penzionera. Mjesečni prihodi ispitanika najviše se kreću u kategoriji od 500 KM do 1.000 KM (42%). Manje od 500 KM ima 25%, dok je između 1.000 KM i 2.000 KM 23% ispitanika. Mjesečna primanja viša od 2.000 KM ima 10% ispitanika.

Obrazovanje

Najviši stepen obrazovanja za najveći broj ispitanika je završena srednja škola (54%), dok je 31% ispitanika sa završenom višom školom i fakultetom. Sa završenom osnovnom školom je 9%, sa magisterijem i doktoratom 3% ispitanika, a samo 1% ispitanika je bez formalnog obrazovanja. Najviše obrazovanje, završena viša škola ili fakultet, imali smo u uzorku Hrvata (38%), potom Srba (28%) i Bošnjaka (27%).

Ratno iskustvo

Anketa je ispitivala ratno iskustvo ispitanika, kroz šest ponuđenih opcija: vojnik, civil, izbjeglica, zatvorenik u logoru, ništa od navednog i „ne želim odgovoriti“. Ispitanici su mogli da odaberu jedan od ponuđenih odgovora koji opisuje njihovo iskustvo ili da ne odgovore na pitanje. Najviše je u uzorku bilo izbjeglica (36,8%), potom civila (26,2%), ispitanika koji su odabrali „ništa od navedenog“ 21%, vojnika 13,1%, ispitanika koji su odabrali „ne želim odgovoriti“ 6,6%, te zatvorenika u logoru 2,1%. Najveći broj ispitanika koji je odgovorio „ništa od navedenog“ je mlađi od 18 godina, što ukazuje da nisu bili još rođeni te da nemaju iskustvo rata.

3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

U istraživanju je dat niz pitanja o izgradnji odnosa povjerenja, poštovanja i razumijevanja, o izgradnji povjerenja i o procesu pomirenja i stavljaju ih u konkretne životne situacije. Tu imamo tri grupe pitanja:

- prvo, osnovna pitanja o stanju nacije i ličnom zadovoljstvu,
- potom pitanja o tome koje se teme čine najvažnijim za aktivnosti pomirenja,
- i, konačno, pitanja o tome na koje aktere se može najviše osloniti kako bi se proces pomirenja unaprijedio.

Ovi rezultati potvrđuju naše ranije rezultate o tome da javnost preferira procese koji su orijentirani na budućnost prije nego na prošlost, i o preferiranju procesa koji uključuju širok opseg nepolitičkih aktera prije nego političkih gestova pomirenja koje provode etablirani politički akteri. Ispitanici su, takođe, izrazili stav da je suočavanje sa prošlošću prioritet za sljedeći korak u procesu pomirenja i gdje su naznačili da politički akteri mogu izgraditi povjerenje kroz prihvatanje promjena. Brojevi, takođe, ostavljaju prostora za raznolikosti u interpretaciji, na primjer, u vezi sa tim koji tačno nivo posvećenosti konkretnim historijskim i političkim događajima su naznačili ispitanici, i to u kontekstu aktivnosti orijentisanih na budućnost, kojima se pristupa sa najviše entuzijazma.

Pitanja 19. i 20: Zadovoljstvo u životu i potreba za promjenom u državi

Važne pretpostavke za procjene ispitanika u vezi sa potrebama za građenjem povjerenja i pomirenjem su ispitane kroz niz pitanja o potrebi za promjenom u državi i o preduslovima za tu promjenu. Kada su upitani o zadovoljstvu životom u Bosni i Hercegovini, 76,4% ispitanika je izjavilo da su nezadovoljni, dok je 21,7% potvrdilo svoje zadovoljstvo. Procenat od 60,8% ispitanika je potvrdilo da je ekonomska promjena potrebna da bi život u državi postao bolji, dosta manji procenat (39,9%) potvrdio je da je politička promjena potrebna da bi se popravio život u Bosni i Hercegovini, i značajno manje – 28,7% – naznačilo je da je potrebna društvena promjena da bi se popravio život u Bosni i Hercegovini.

Pitanje 21: Utjecaj aktivnosti pomirenja

Ispitanici su upitani da naznače da li bi ozbiljni pokušaji izgradnje odnosa povjerenja i iskrenosti utjecali na Bosnu i Hercegovinu. Od cijelog uzorka, 75,4% je reklo da vjeruje da bi imali utjecaja. Kada im je postavljeno isto pitanje u vezi sa njihovim gradom i okolnim regionom, 49,6% cijelog uzorka je reklo da vjeruje da bi imali utjecaja (50,7% od onih koji su odgovorili na pitanje). Ovaj odgovor ne korelira direktno sa odgovorima na neka kasnija pitanja u istraživanju koja se fokusiraju na lokalne korake ka pomirenju, gdje je, kako će se vidjeti, veći procenat ispitanika istakao da bi ovi koraci bili važni. Na širem regionalnom nivou, uključujući BiH, Srbiju i Hrvatsku, 61% uzorka (62,2% onih koji su odgovorili na pitanje) smatra da bi imali utjecaja. Približno 2%–3% uzorka nije dalo odgovor na ovo pitanje.

3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Pitanje 22: Da li rad na pomirenju treba da se fokusira na konstitutivne narode?

Na pitanje da li takva inicijativa treba da se fokusira na odnose između tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, 84,5% je reklo „da“, 9,7% „ne“, 2,7% „drugo“ (pri čemu je najčešći odgovor bio „konstitutivni narodi i manjine“ sa 1,3%) i 3,9% nije odgovorilo.

Pitanje 23: Da li inicijative treba da se fokusiraju na historijsko ponašanje vlada?

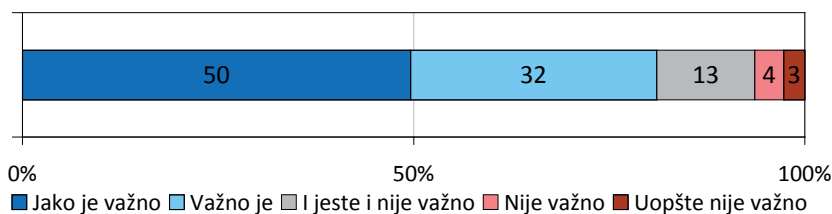
Za inicijative izgradnje povjerenja, koliko su važne teme koje se odnose na prošle vlasti, 52,1% potvrđuje da je ovo ili „važno“ ili „vrlo važno“, 13,5% je označilo da „to nije važno“, a 17,1% smatra da su ova pitanja „smetnja“ (12,5% je naznačilo da bi više voljeli da ne odgovore, a 4,8% nije odgovorilo na pitanje).

Pitanje 24: Na koja pitanja treba da se fokusira rad na izgradnji povjerenja?

Od ispitanika se tražilo da odgovore na seriju od deset pitanja u vezi sa tim šta bi činilo odgovarajući fokus za inicijative koje grade odnos zasnovan na povjerenju.

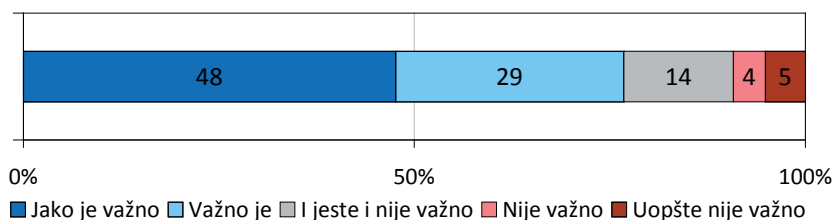
Pristup procesu izgradnje povjerenja koji je ocijenjen kao važniji od drugih od strane većine ispitanika dao bi poticaj učenicima da razgovaraju o svojim zajedničkim očekivanjima od budućnosti:

Grafikon 3.1.1 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na OHRABRIVANJE I POTJECANJE DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA DA RAZGOVARAJU O TOME KOJA SU IM ZAJEDNIČKA OČEKIVANJA KADA JE U PITANJU BUDUĆNOST

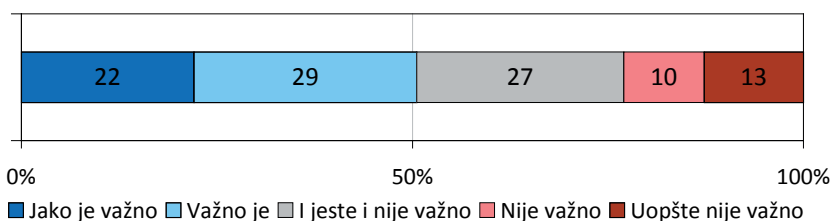
Naredni najfavorizovaniji pristup procesu izgradnje povjerenja bi osigurao da se politički lideri ozbiljno pozabave narodom koji predstavljaju:

Grafikon 3.1.2 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na OSIGURANJE DA SE POLITIČKI LIDERI OZBILJNO ANGAŽUJU OKO LJUDI KOJE PREDSTAVLJAJU

Odgovori su značajno manje pozitivni u vezi sa procesom koji je zasnovan na ozbiljnom susretu između važnih političkih ličnosti:

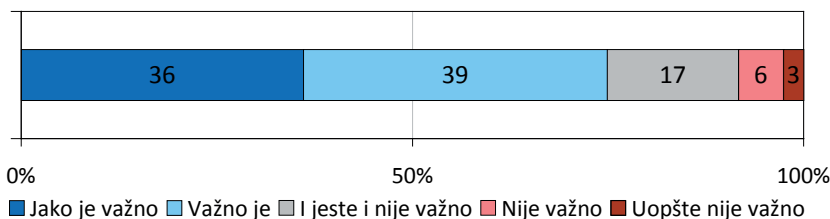
Grafikon 3.1.3 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na OZBILJAN SUSRET IZMEĐU LIČNOSTI U POLITIČKOM ŽIVOTU DANAS

Ispitanici su na ova pitanja konzistentno davali više podrške procesima koji bi postavili osnovu za povjerenje putem dijaloga i diskusije prije nego putem presuda, mišljenja eksperata ili izvještaja od strane ličnosti koje su bile na vlasti tokom 1990-ih.

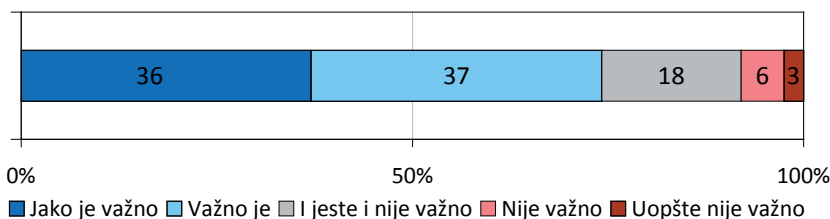
Upitani o važnosti procesa koji omogućava građanima da razumiju perspektive jedni drugih i izgradnju međusobnog razumijevanja, solidna većina je vidjela ovo kao „značajno“ ili „vrlo značajno“, a vrlo mali broj je naznačio da je ovo ili nevažno ili potpuno nevažno:

Grafikon 3.1.4 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na OMOGOUČAVANJE GRAĐANIMA DA RAZUMIJU RAZLIČITE POGLEDE NA OVU TEMU I DA BOLJE MEĐUSOBNO RAZUMIJU JEDNI DRUGE

Isto se odnosi i na doprinos od ljudi koji mogu da razumiju perspektive drugih:

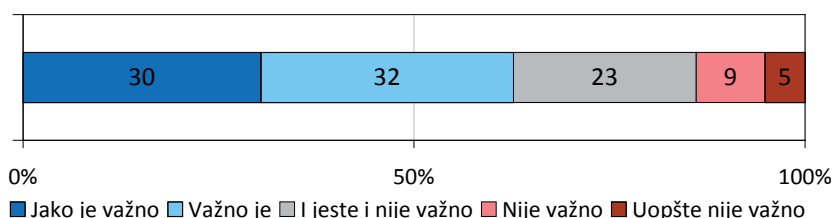
Grafikon 3.1.5 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na DOPRINOS LJUDI KOJI MOGU DA RAZUMIJU RAZLIČITE STAVOVE I POGLEDE LJUDI - ČLANOVE DRUGIH ZAJEDNICA

3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Kada se tražilo da procijene potencijalni doprinos religioznih osoba sa iskrenom i ličnom vjerom, ispitanici su dali odgovore koji se mogu povoljno uporediti sa očekivanjima koja se polažu na političare:

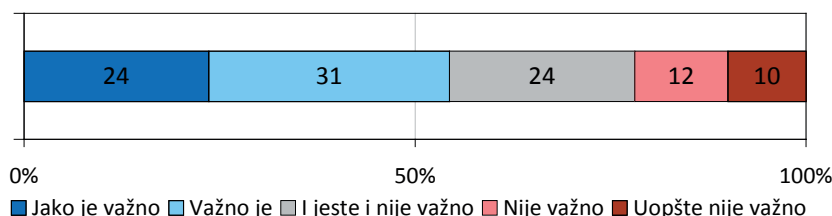
Grafikon 3.1.6 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na DOPRINOS LJUDI KOJI SU ISKRENI VJERNICI I IMAJU ISKRENU LIČNU VJERU

Bilo je manje potvrda važnosti zasnivanja procesa pomirenja na ustanovljenju istine o događajima za vrijeme rata, takođe, procenat ispitanika koji su naznačili da je ovo malo važno ili uopće nije važno je bio veći nego kod pitanja o procesu koji je fokusiran na diskusiju o budućim odnosima. Međutim, broj ispitanika koji je naznačio da je ovo važno ili vrlo važno bio je i dalje konzistentno između 44% i 52%.

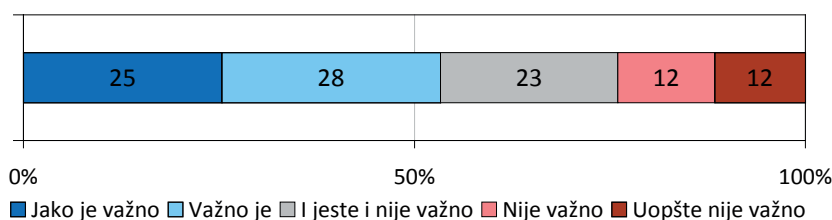
Od ispitanika je traženo da kažu koliko je važno da se politički i vojni lideri izjasne o njihovim postupcima u vrijeme rata:

Grafikon 3.1.7 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na LIČNOSTI KOJE SNOSE ODGOVORNOST ZA DOGAĐAJE IZ DEVEDESETIH I KOJE BI TREBALO DA DAJU OBRAZLOŽENJE O SVOJIM AKCIJAMA

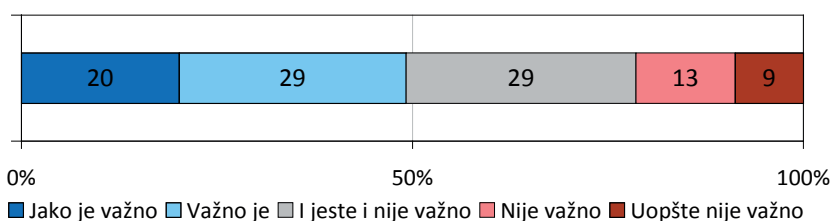
Sličan raspon odgovora je dobiven kada su ispitanici bili pitani koliko bi bilo značajno da se proces fokusira na ekspertske objašnjenje uzroka rata:

Grafikon 3.1.8 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na UTVRĐIVANJE, OD STRANE STRUČNJAKA, KOJI SU BILI UZROCI RATA

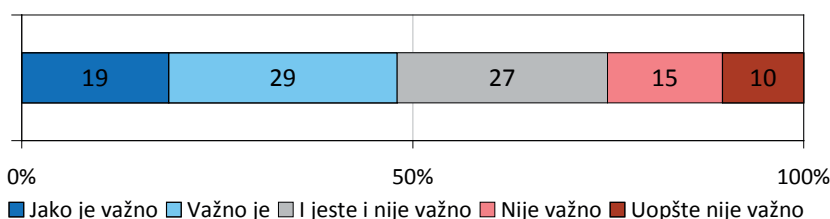
Ispitanici su u nešto manjoj mjeri potvrđivali da je slaganje eksperata o iskustvima populacije za vrijeme rata „vrlo važno“, ali su, takođe, nešto manje ocjenjivali i da je „potpuno nevažno“:

Grafikon 3.1.9 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na SLAGANJE MEĐU EKSPERTIMA OKO ISKUSTVA POPULACIJE TOKOM RATA

Isti je slučaj sa odgovorima ispitanika na pitanje o važnosti slaganja između eksperata u vezi sa razlozima za djelovanje vojnih i političkih lidera za vrijeme rata:

Grafikon 3.1.10 Inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebala bi biti usredsređena na SLAGANJE MEĐU EKSPERTIMA OKO RAZLOGA ZA POSTUPKE VOJNIH I POLITIČKIH LIDERA TOKOM RATA

Ovakav trend ne predstavlja samo podršku diskusijama orijentiranim ka budućnosti. Iako ima puno ispitanika koji smatraju da bi bilo bolje da se „prošlost ostavi iza nas“, interpretacija dozvoljava i da se predvidi podjednak broj onih koji bi željeli diskusije o svim problemima povezanim sa prošlošću u kontekstu diskusija koje bi donijele promjenu u budućnosti. Postoji još jedna dimenzija u činjenici da su pitanja koja su dobila veću podršku fokusirana na dijalog i diskusiju, a ne na dogovor, objašnjenje ili ekspertsko ispitivanje. Ispitanici imaju tendenciju da više podržavaju ozbiljni nacionalni dijalog, koji uključuje javne ličnosti od povjerenja, kao i ličnosti koje imaju važne pozicije, dok je traženje dogovora u vezi sa narativom o ratnoj prošlosti ocijenjeno kao „vrlo važna“ osnova za povjerenje od strane manjeg broja ispitanika. Značajno je manje onih koji smatraju da je prvi pristup „potpuno nevažan“ nego onih koji su ocijenili da je ispitivanje i dogovor oko pitanja ratnog perioda „potpuno nevažan“.

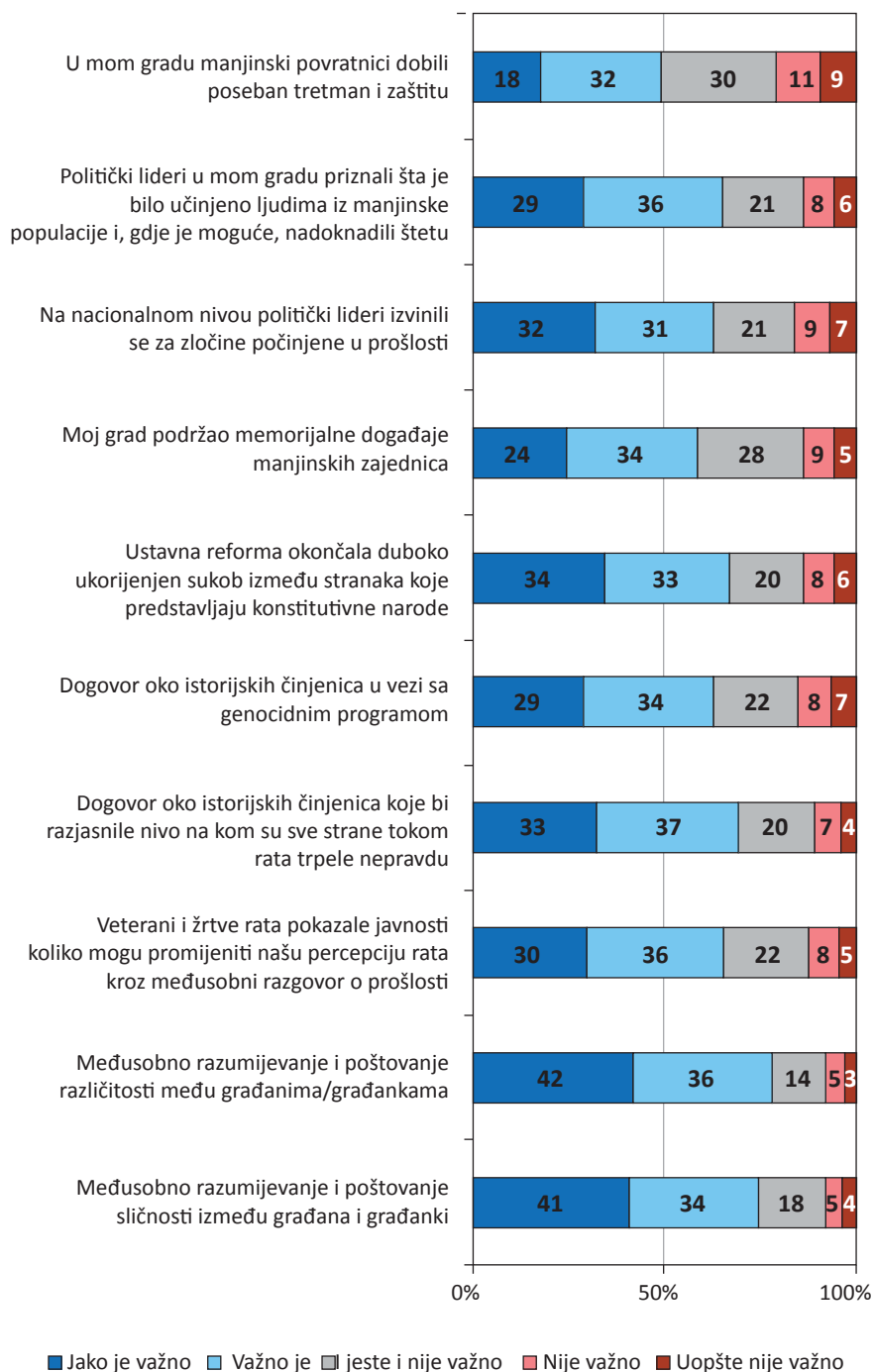
3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Pitanje 25: Koji su sljedeći konkretni koraci u procesu pomirenja?

Učesnici ispitivanja su pitani da procijene niz od 10 izjava o konkretnim koracima koji bi mogli ili ne bi mogli biti značajni za uspjeh procesa pomirenja. Odgovori su predstavljeni na grafikonu ispod (3.2).

Grafikon 3.2

Vjerujete li da bi u procesu pomirenja bilo značajno ako bi se proces fokusirao na

Vrijedna je pažnje velika podrška za aktivnosti koje su usmjerene na povećanje razumijevanja i poštovanja između građana. Podrška diskusijama između veterana i žrtava bila je podjednako velika.

Većina onih koji su odgovorili na ovaj niz pitanja ocijenila je da bi bilo ili važno ili vrlo važno da se dođe do dogovora o historijskim činjenicama u vezi sa genocidom. Ovo je slučaj uprkos kontroverzama u javnosti povezanim sa ovom temom i uz činjenicu da je ovo pitanje jasno fokusirano na političke razlike usmjerene na prošlost. Većina je ocijenila da bi bilo važno da se postigne dogovor oko historijskih činjenica koje se tiču stepena stradanja svih naroda tokom rata. U oba slučaja, mali procenat ispitanika je ocijenio da ovo nije važan korak za blisku budućnost. Brojke su prilično slične onima u odgovorima koji ocjenjuju značaj prevazilaženja konflikta oko ustavnog uređenja države između političkih partija koje zastupaju konstitutivne narode.

Da snažna podrška ovim koracima odražava nešto više od običnog štrihiranja na formularu, nagoviješteno je time što je data slaba podrška posebnom tretmanu i zaštiti manjina u gradovima. Nešto više ispitanika je bilo neutralno ili je ovo smatralo nevažnim korakom, a manje njih je ocijenilo da bi ovo bilo vrlo važno.

Nasuprot tome, više povjerenja je dato podršci lokalnih vlasti za memorijalna dešavanja u gradovima u kojima ispitanici žive. Iako nije egzistencijalno pitanje, ovo je ipak važno pitanje u gradovima širom Bosne i Hercegovine.

Pitanje 26: Da li treba trošiti javni novac na aktivnosti pomirenja, i na koje aktivnosti?

Podrška za manje opipljiv dijalog koji gleda u dalju budućnost bila je najveća kada su ispitanici pitani da li novac iz budžeta treba da se troši na aktivnosti koje njeguju razumijevanje i pomirenje, na priznavanje i kompenzaciju za lokalne žrtve rata i na podršku žrtvama i povratnicima u njihove gradove. Podrška za projekte koji grade razumijevanje je bila veća nego podrška za ekspertska ispitivanja uzroka i iskustava rata ili za pravljenje spomenika na mjestima ratnih zločina.

Procenat od 52% ispitanika podržava javna ulaganja u memorijalne i javne informativne centre na mjestima ratnih zločina, 41% ne podržava.

Procenat od 65% ispitanika podržava ulaganja u obrazovne programe koji vode mlade na memorijalna mjesta kako bi saznali o prošlosti i o poukama koje se mogu naučiti za danas, a 28,2% ne podržava.

Procenat od 84,4% ispitanika podržava ulaganja u edukativne programe koji su osmišljeni da pomognu mladima da se riješe negativnih stereotipa i da razumiju zajedničke interese građana različitog porijekla, a 10,3% ne podržava.

Procenat od 72,5% ispitanika podržava ulaganja u inicijative koje predvode zajednice, osmišljene da stvore jasnu osnovu za povjerenje i saradnju u javnosti, a 20% ne podržava.

Procenat od 71,4% ispitanika podržava veću podršku žrtvama teških zločina u 1990-im, a 20,3% ne podržava.

Procenat od 80,8% ispitanika podržava ulaganja u društvene i kulturne programe usmjerene na probleme koji se tiču koegzistencije ili zajedničkog života u državi, a 13,2% ne podržava.

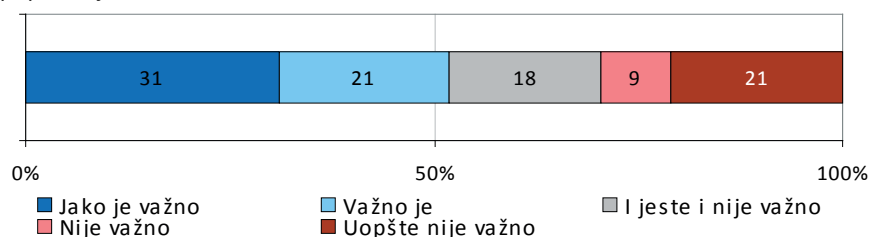
3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Pitanje 27: Ko su najvažniji tipovi učesnika u procesu pomirenja?

Raspon odgovora potvrđuje obrazac iz pilot istraživanja iz 2012. godine: najveći broj ispitanika pripisuje važnost nastavnicima i ličnostima koje predstavljaju sve, odnosno nijednu nacionalnu grupu posebno. Na pitanje koliko je važno uključivanje političara u aktivnosti koje su osmišljene da promovišu povjerenje i razumijevanje, odgovori su podijeljeni po spektru:

Grafikon 3.3.1

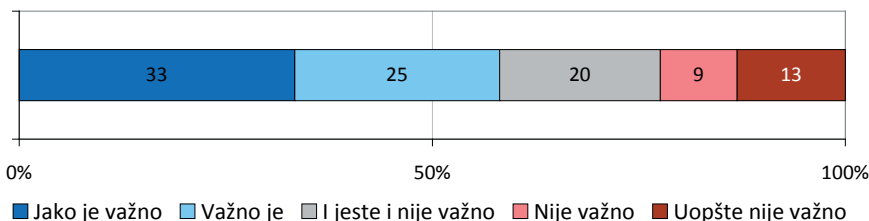
Koliko bi bilo važno uključivanje političara u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

Nešto više povjerenja ispitanici imaju u vjerske vođe:

Grafikon 3.3.2

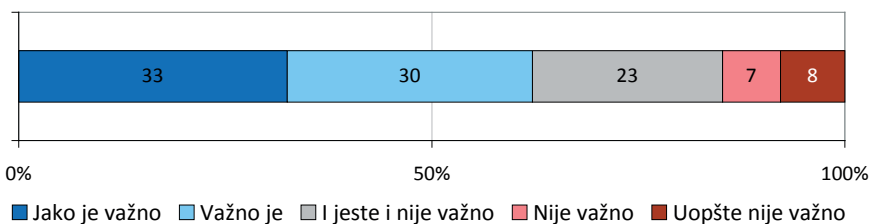
Koliko bi bilo važno uključivanje istaknutih vjerskih ličnosti u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

Visok nivo povjerenja ispitanici su pokazali i prema ulozi koju imaju ili mogu imati žene:

Grafikon 3.3.3

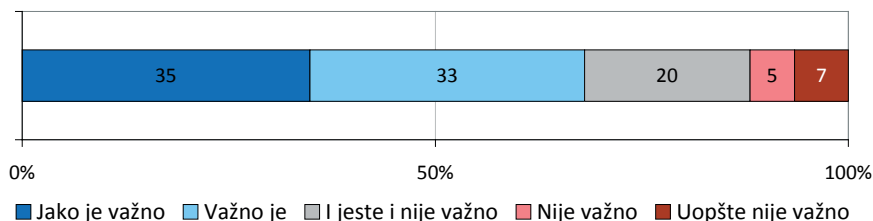
Koliko bi bilo važno uključivanje žena u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

U važnost grupa koje predstavljaju žrtve i ugrožene se takođe više vjeruje nego u važnost političara:

Grafikon 3.3.4

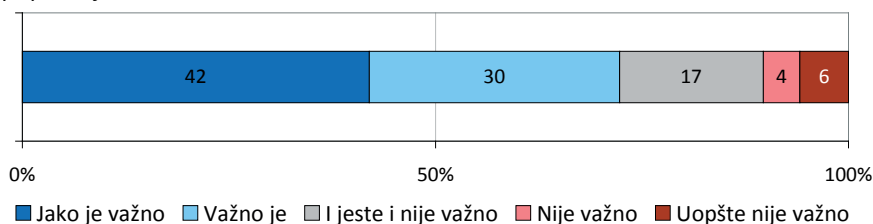
Koliko bi bilo važno uključivanje grupa koje predstavljaju žrtve ili ugrožene u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

Nastavnici su dobili još veći rejting, kao što je bio slučaj i u pilot istraživanju 2012:

Grafikon 3.3.5

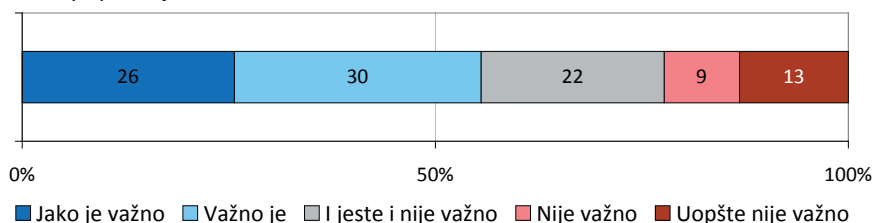
Koliko bi bilo važno uključivanje nastavnika u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

Vjernici laici koji su aktivni u društvu dobili su prilično slične ocjene kao religijske vođe:

Grafikon 3.3.6

Koliko bi bilo važno uključivanje vjerskih laika u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

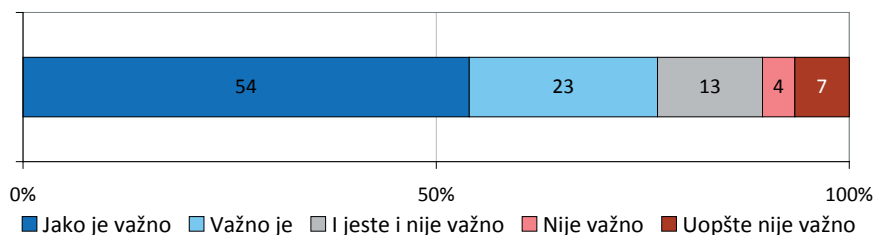

3. Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja: detalji rezultata

Najcjedeniji sagovornik u procesu građenja povjerenja bila bi osoba koja podržava interese svih građana Bosne i Hercegovine, a ne samo interese jednog od konstitutivnih naroda:

Grafikon 3.3.7

Koliko bi bilo važno uključivanje u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH ličnosti koje podržavaju političke interese svih građana i građanki BiH, a ne samo jednog od konstitutivnih naroda

Ovo potvrđuje snažnu podršku javnosti koja je takođe viđena u pilot istraživanju 2012.godine za ovu kategoriju nepristrasnog javnog aktera.

4. Religija

U ovoj studiji, posebna pažnja posvećena je relaciji između različitih pokazatelja religioznosti ili pak nereligioznosti kod ispitanika i njihovih odnosa do faktora i prioriteta u procesu pomirenja i izgradnje povjerenja. Pošto je naša preliminarna studija (Wilkes et al., 2012) pokazala da religiozniji ljudi pokazuju nešto višu spremnost na pomirenje od manje religioznih i nereligioznih, ovaj put željeli smo testirati ovaj prijašnji rezultat, tako da smo:

(1) uključili više pitanja u vezi sa religijom nego prije. Provjeravali smo da li u nečijoj *užoj porodici svi pripadaju istoj religijskoj tradiciji ili ne*, konfesiju odnosno vjersku pripadnost, gdje su, pored musliman/-ka, pravoslavac/-ka, katolik/-inja, mogući odgovori bili i „drugo _____“, „ateist/-kinja“, „agnostik/-inja“, i „ne želim odgovoriti“; potom, da li je ispitanik/-ca u vjerskom smislu sam pripadnik/-ca manjine na svom području li ne; da li je uključen/-a u život odnosno aktivan/-a u svojoj vjerskoj zajednici ili ne; da li mu/joj je vjera važna u životu ili ne; te da li vjeruje u Boga, životnu silu, ili ništa od toga. Na posljednja tri pitanja ispitanici/-e su mogli odgovoriti u četiri ili pet „stepena jačine“, ili pak ne odgovoriti ako to nisu željeli/-e;

(2) uporedili različite pokazatelje religioznosti sa stavovima ispitanika prema više vrsta pitanja o pomirenju i izgradnji povjerenja, uključujući praktičnija pitanja o različitim mogućim *koracima koji bi mogli biti značajni za uspjeh inicijative pomirenja te o podršci različitim prijedlozima kako da se troše javni prihodi u takve svrhe*.

Ispitanici, kojima je vjera važnija u životu, pridodaju veću važnost temama koje proizlaze iz prošlosti u procesu izgradnje povjerenja. O tom pitanju nema velikih razlika između mišljenja kod muslimana, pravoslavaca i katolika. To se potvrđuje kod odgovaranja na više različitih potpitanja. Na primjer, što ispitanici sebe vide manje religioznim, to manje misle da bi inicijativa za izgradnju povjerenja morala biti usredotočena na osobe koje snose odgovornost za ratna događanja, ili na slaganje među ekspertima oko iskustva populacije u ratu i uzrocima rata. Što ispitanici sebe doživljavaju manje religioznim, to su manje spremni podržati potrošnju javnog novca za povećanje podrške žrtvama zločina iz rata, izgradnji memorijalnih i informativnih centara na mjestima zločina, ili edukativnih programa o tim zbivanjima.

Nasuprot tome, činjenica da ispitanici sebe doživljavaju ili ne doživljavaju religioznima nije uticala na razlike u odgovaranju na pitanje o tome je li za izgradnju povjerenja važno omogućavanje građanima da razumiju različite poglede na ovu temu i da bolje međusobno razumiju jedni druge – naime, i oni koji se doživljavaju nereligioznima, kao i oni kojima je vjera manje ili više važna, ujedinjeni su u mišljenju da je to bitno. Slažu se i oko toga da je važno ohrabrivanje i poticanje djece školskog uzrasta da razgovaraju o tome koja su im zajednička očekivanja kada je u pitanju budućnost.

Okolo pitanja važnosti uključivanja različitih grupa građana i građanki u proces pomirenja, religiozniji se ne razlikuju od manje religioznih u viđenju značajnosti nastavnika, političara, i osoba koje podržavaju političke interese svih građana. No, u poređenju sa manje religioznima i nereligioznima, religiozniji u većoj mjeri smatraju važnim da su u proces pomirenja uključene žene, pa i vjernici laici koji su aktivni u društvu, predstavnici/-e žrtava i ugroženih, i istaknute vjerske ličnosti.

Moguće su različite interpretacije činjenice da su osobama koje se izjašnjavaju kao nereligiozne manje važne teme koje su povezane s ratnim zbivanjima i odgovornošću za ista. Moguće je da se oni kojima je vjera važna više osjećaju kao žrtve od onih kojima je vjera manje važna ili koji nisu religiozni, ili pak pridodavanje važnosti temama koje proizlaze iz prošlosti znači veću motivaciju za pronalaženje istine o prošlosti. Iz rezultata istraživanja teško bi bilo nedvosmisleno pokazati koja od tih dviju interpretacija je prava.

Međutim, ono što se prilično jasno pokazuje jeste da su manje religiozni i nereligiozni u principu manje optimistični oko pomirenja i izgradnje povjerenja u odnosu na osobe kojima je vjera važna u životu. Na pitanje oko kojih stvari bi proces pomirenja trebalo da se fokusira, praktično oko svih predloženih radnji, religiozniji ispitanici bili su pozitivniji (poseban tretman za povratnike, izvinjenje lidera za zločine, ustavna reforma, dogovor oko historijskih činjenica u vezi s genocidom i trpljenjem nepravde, uloga ratnih veterana u javnosti i promjeni percepcije, itd.), osim u jednoj stvari: manje religiozni ili nereligiozni su pridali veću važnost međusobnom poštovanju *sličnosti* između osoba kao građana i građanki. U pitanju važnosti međusobnog razumijevanja i poštovanja *različitosti* među građanima i građankama u Bosni i Hercegovini, ispitanici kojima je vjera važna u životu se nisu razlikovali od onih kojima je manje važna ili od nereligioznih.

Može se zaključiti da su manje religiozni ispitanici skloniji prihvatanju zajedničkih vrijednosti, a da se poštivanje različitosti pokazalo kao vrijednost prihvatljiva svima.

Istraživanje pokazuje da su osobe koje su manje aktivne u svojoj crkvi ili džamiji („manje aktivni vjernici“) ili oni koji uopšte ne pohađaju u crkvu ili džamiju manje zadovoljne životom u Bosni i Hercegovini nego aktivni vjernici koji redovno idu u crkvu ili džamiju („aktivni vjernici“). Međutim, aktivni vjernici manje nego ostali smatraju da bi u procesu pomirenja bilo važno politički urediti zemlju, ali aktivni vjernici više drže do toga da bi u tom smislu trebalo poboljšati društvene odnose. S obzirom na područje na kojem bi se odvijali procesi pomirenja i izgradnje povjerenja, nema značajne razlike među onima koji su aktivni vjernici i onima koji nisu, s obzirom na utjecaj na nivou Bosne i Hercegovine ili na lokalnom nivou, ali istraživanje pokazuje da nereligiozni i manje aktivni vjernici nešto više podržavaju mogućnost procesa na regionalnom nivou. Aktivni vjernici više pridaju važnosti temama iz prošlosti od onih koji su manje ili nikako aktivni. Ova činjenica potpuno korelira s rezultatom po kojemu isti ili sličan stav prema temama iz prošlosti imaju oni ispitanici kojima je vjera važna ili vrlo važna.

Aktivni vjernici smatraju da inicijativa za pomirenje i izgradnju povjerenja treba biti usredotočena na ozbiljan susret između ličnosti u političkom životu danas, na angažman iskrenih vjernika, na osobe koje nose odgovornost za događaje iz devedesetih koje bi trebalo obrazložiti, ali ljudi koji ne idu u crkvu ili džamiju smatraju da bi inicijativa trebalo da se fokusira više na omogućavanje građanima da bolje razumiju ovu temu i međusobno bolje razumiju jedni druge. Aktivni vjernici više nego ostali smatraju da bi u procesu pomirenja bilo značajno ako bi u njihovom gradu manjinski povratnici dobili poseban tretman i zaštitu, zatim ako bi se politički lideri izvinili za zločine počinjene u prošlosti, ako bi lokalne sredine podržale memorijalne događaje manjinskih zajednica, ustavna reforma okončala sukobe među strankama, dogovor oko historijskih činjenica, kao i približavanje među ratnim veteranima.

Oni koji su aktivni vjernici više nego drugi podržavaju trošenje javnih sredstava na memorijalne i informativne centre na mjestima gdje su počinjeni stravični zločini (iako je većina svih ispitanika, bez obzira na aktivan vjerski život, sklona ovoj mjeri). Trošenje sredstava na povećanje podrške žrtvama ozbiljnih zločina iz 1990-ih, aktivni vjernici (81,6%) podržavaju više nego oni koji ne idu u crkvu ili džamiju (72,0%). Aktivni vjernici više podržavaju trošenje na edukativne programe kroz koje bi se mladi dovodili na memorijalna mjesta i učili o tome, razumjeli prošlost i poruke. S druge strane, i aktivni vjernici i oni koji to nisu, bez razlike podržavaju u ogromnoj mjeri (oko 90%) trošenje na obrazovne programe koji pomažu mladima da se riješe negativnih predrasuda i shvate zajedničke interese građana i građanki drugačijeg porijekla, kao i na društvene i kulturne programe koji su usredotočeni na probleme zajedničkog života u Bosni i Hercegovini.

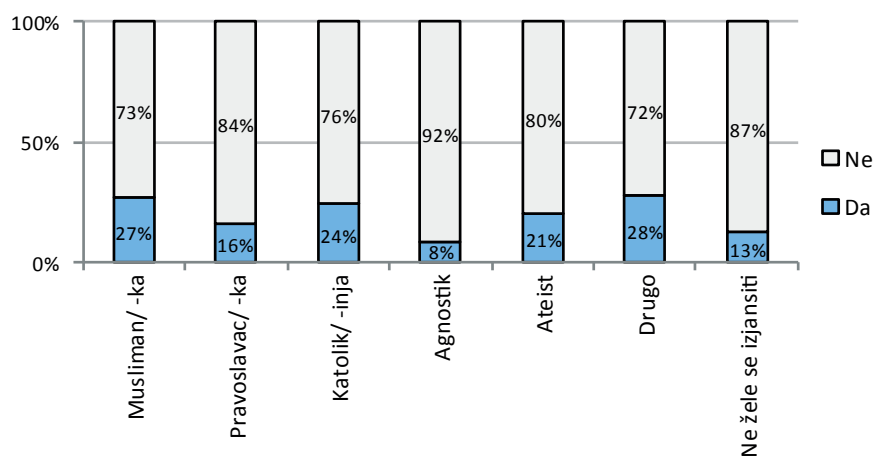
Kad je u pitanju povjerenje u potencijalne aktere u procesu pomirenja, aktivni vjernici više nego ostali podržavaju uključivanje istaknutih vjerskih ličnosti, organizacija koje predstavljaju žrtve ili ugrožene, te vjernika laika koji su angažovani u društvu. S druge strane, manje aktivni vjernici i oni koji uopće ne posjećuju crkve i džamije, snažnije nego aktivni vjernici podržavaju ulogu nastavnika (prosvjetnih radnika), kao i onih koji predstavljaju interese svih građana i građanki, a ne samo jednog konstitutivnog naroda.

Istraživanje je obuhvatilo i ispitivanje i analizu odgovora prema procesima pomirenja i izgradnje povjerenja s obzirom na religijski identitet ispitanika, odnosno na vjersku pripadnost (ili nepripadnost). Pripadnici svih religijskih tradicija izjavili su da su uglavnom nezadovoljni životom u Bosni i Hercegovini, no ipak je najveći broj onih koji su zadovoljni životom u Bosni i Hercegovini među muslimanima (26,6% muslimana), potom katolicima (23,5%), a najniži među pravoslavicima (16,2%) (vidi tabelu 1). Postotak nezadovoljnih životom u Bosni i Hercegovini penje se kod ateista na preko 70%, a kod agnostika čak na preko 90%. Većina ispitanika, bez obzira na vjersku pripadnost, smatra da je poboljšanje ekonomije najvažniji faktor, koji bi doprinio kvalitetnijem životu u Bosni i Hercegovini (važniji od poboljšanja društvenih odnosa ili političkog uređenja zemlje), osim agnostika, među kojima je manje od polovine onih koji misle da bi poboljšanje ekonomije bilo važno za poboljšanje kvaliteta života u Bosni i Hercegovini. Političko uređenje zemlje je kao najvažniji faktor poboljšanja kvaliteta života u Bosni i Hercegovini prepoznato jedino kod agnostika, a više muslimana, ateista, katolika i pravoslavaca ne smatra da je političko uređenje važno za poboljšanje kvaliteta, nego što smatra.

Grafikon 4.1. pokazuje u kojem postotku (%) ispitanici, s obzirom na izjašnjenje o religijskoj pripadnosti, podržavaju određene tvrdnje, odnosno s njima su saglasni.

Grafikon 4.1.1

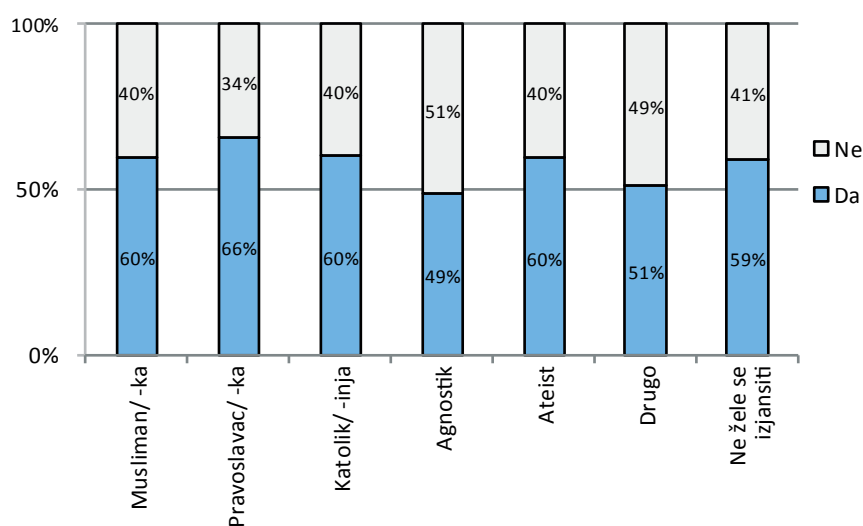
Jeste li zadovoljni životom u BiH? * Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

Grafikon 4.1.2

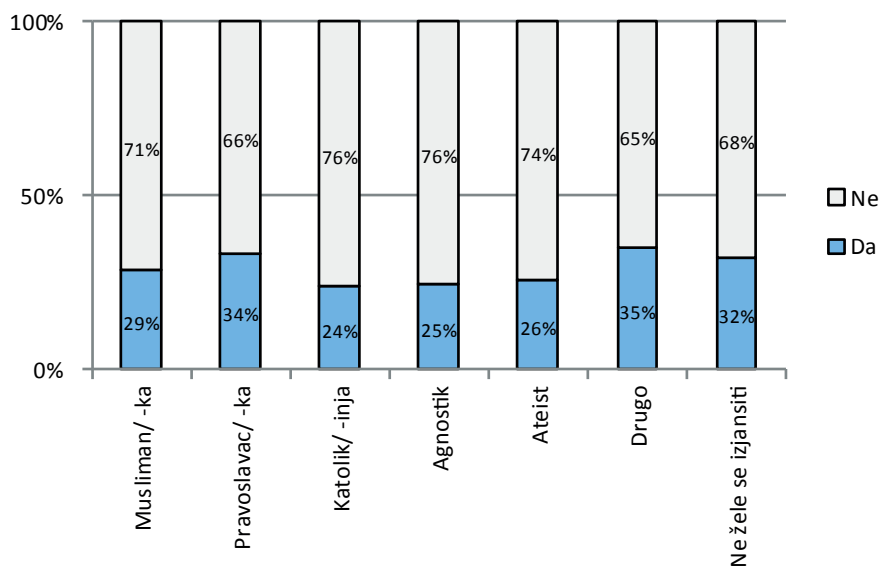
Kako bi život u BiH bio kvalitetniji, potrebno je poboljšati ekonomiju.

* Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

Grafikon 4.1.3

Poboljšati društvene odnose. * Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

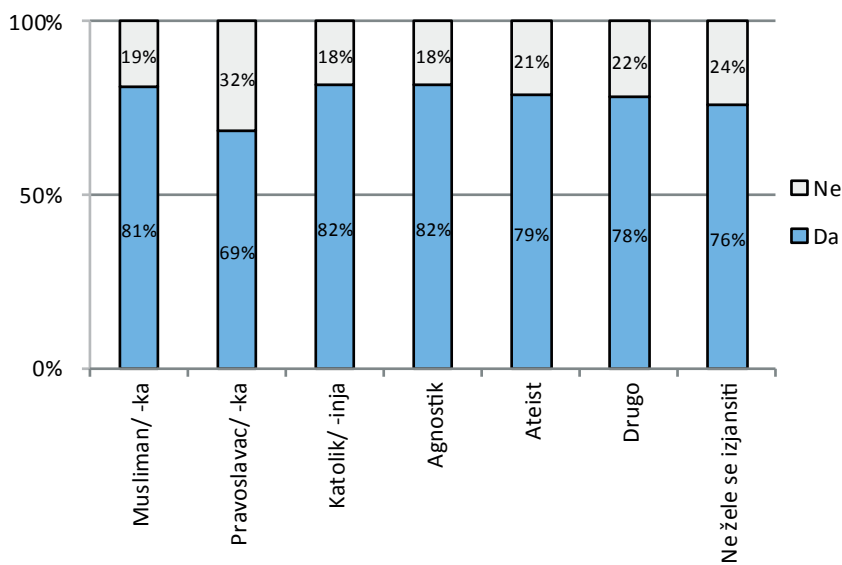

Grafikon 4.2. pokazuje u kojem postotku (%) ispitanici, s obzirom na izjašnjavaње o religijskoj pripadnosti, smatraju da bi pokušaj izgradnje pomirenja i povjerenja imao utjecaja na državnom, lokalnom ili regionalnom nivou.

Grafikon 4.2.1

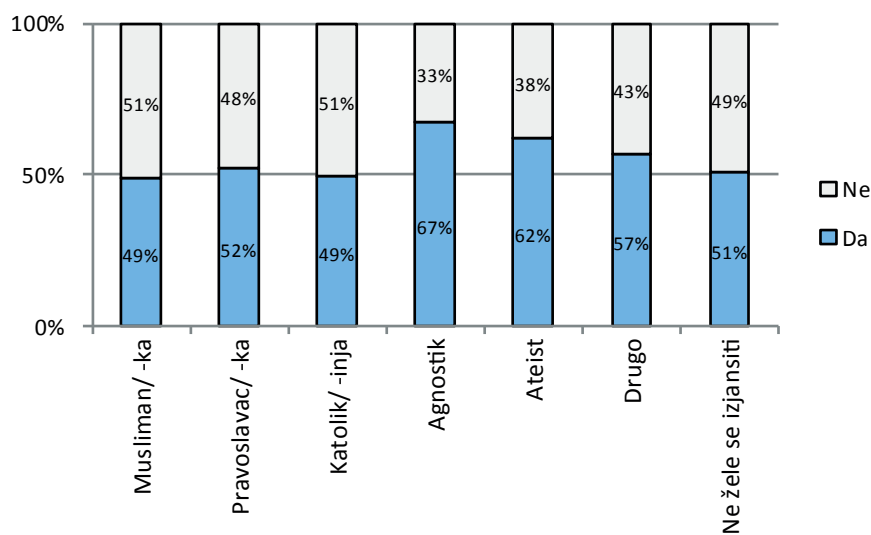
Bi li ozbiljan pokušaj da se izgrade odnosi povjerenja i iskrenosti među religijskim i nacionalnim grupama imao utjecaja na teritoriju cijele BiH ?

* Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

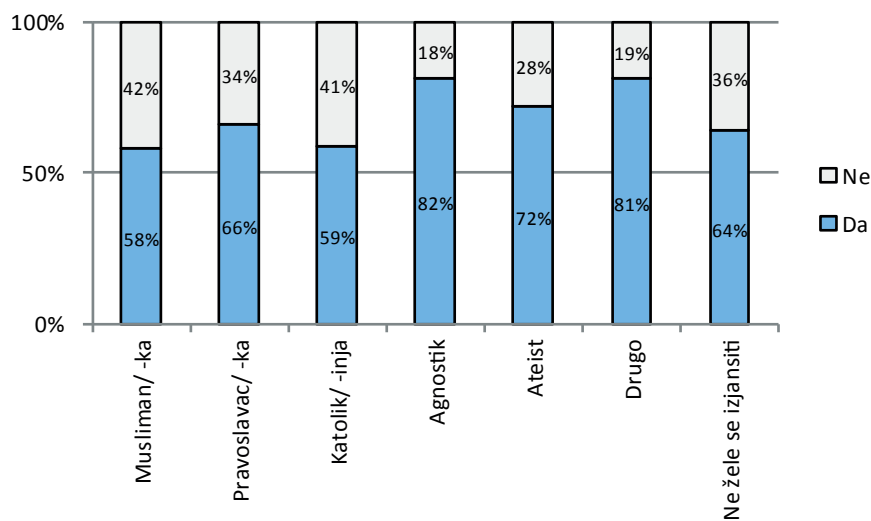

Grafikon 4.2.2

Području mog grada i okolice* Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

Grafikon 4.2.3 Širem području bivše Jugoslavije.*

Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

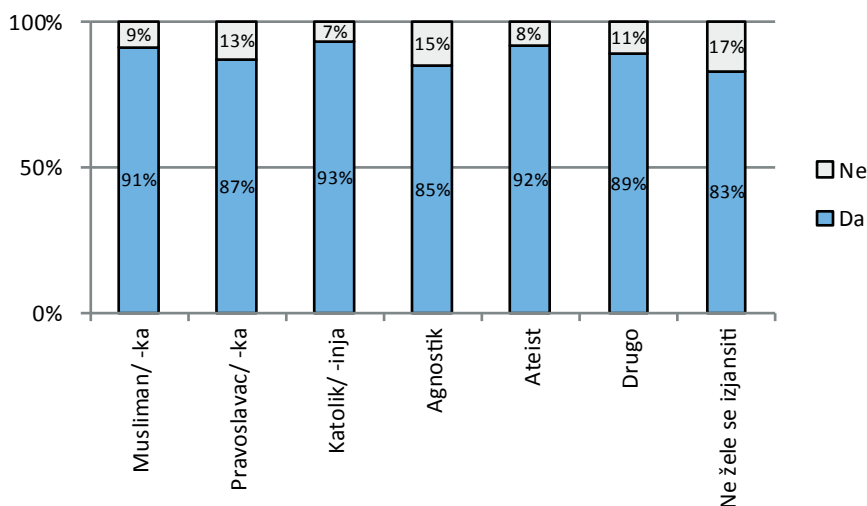

Grafikon 4.3. pokazuje u kojem postotku (%) ispitanici, s obzirom na izjašnjavanje o religijskoj pripadnosti, smatraju da bi pokušaj izgradnje pomirenja i povjerenja trebalo usredotočiti na odnose među konstitutivnim narodima u BiH.

Grafikon 4.3

Trebaju li se takve inicijative fokusirati na odnos između konstitutivnih naroda?*

Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu?

Velika većina svih ispitanika smatra da bi ozbiljan pokušaj izgradnje odnosa povjerenja među religijskim i nacionalnim grupama imao utjecaja na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, iako je ta većina značajno manja među pravoslavcima nego kod pripadnika drugih religija i pogleda na svijet (uključujući ateiste i agnostike). Slično tome, svi smatraju da bi ozbiljan pokušaj izgradnje povjerenja imao utjecaja na širem području bivše Jugoslavije (HRV, BiH, SRB), iako su muslimani i katolici nešto manje pozitivni oko toga od drugih, a agnostici i ateisti naročito pozitivni. Međutim, na suštinsko pitanje o provođenju procesa pomirenja i izgradnje povjerenja u lokalnoj sredini (vlastitom gradu ili okolini), svi ispitanici, a posebno pripadnici tri najveće religijske zajednice, odgovaraju s puno manje povjerenja nego na pitanje takvog procesa na području bivše Jugoslavije. Istraživanje pokazuje da je povjerenje u relevantnost procesa izgradnje povjerenja i pomirenja za sva tri nivoa (lokalna, državna, regionalna) kod muslimana i katolika gotovo identično, da je kod pravoslavaca više povjerenja u relevantnost takvog procesa na lokalnom i na regionalnom nivou, a značajno manje na nivou Bosne i Hercegovine, te da agnostici, ateisti i ostali na svim nivoima iskazuju konstantno visoko povjerenje u ovaj proces.

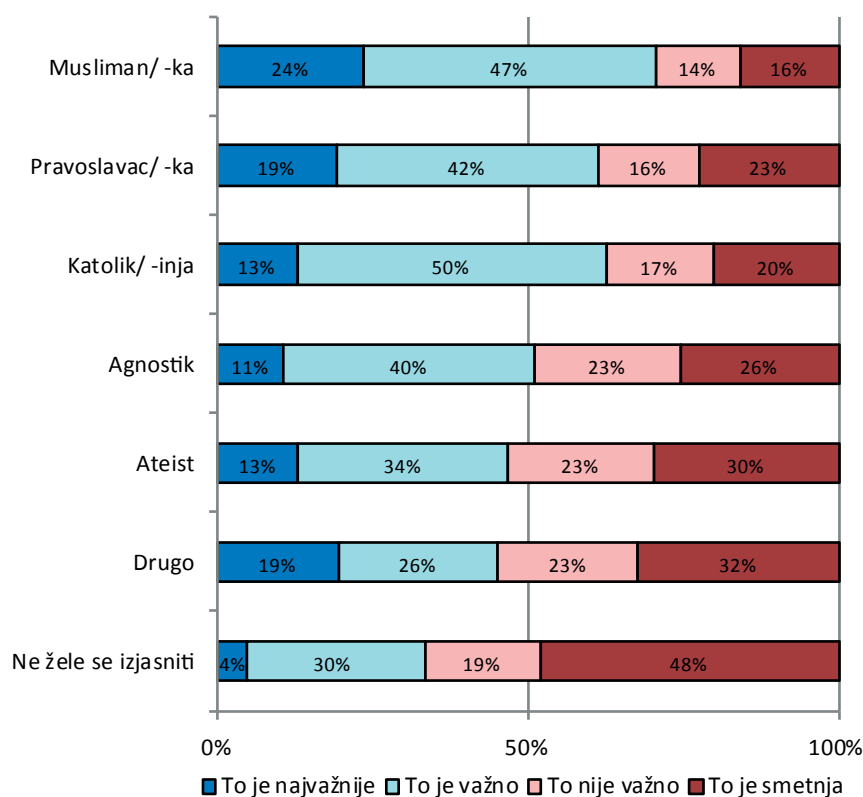
Na pitanje treba li ovakve inicijative fokusirati na odnos između konstitutivnih naroda, većina odgovara pozitivno, s tim što je kod agnostika i pravoslavaca ta većina nešto manja od prosječne. Ovoliki nivo slaganja među pripadnicima svih vjera i pogleda na svijet ukazuje na to da u javnosti nerijetko predstavljene percepcije o 'nametnutoj' perspektivi koja probleme tretira kroz prizmu odnosa među konstitutivnim narodima nije vezana isključivo za religijsko opredjeljenje, odnosno izbor vjere i pogleda na svijet.

Na pitanje o tome kakvo mjesto u procesu izgradnje povjerenja zauzimaju teme iz prošlosti, ispitanici muslimani u najvećoj mjeri smatraju da su te teme važne ili čak najvažnije, katolici i pravoslavci nešto manje, dok najmanje važnosti temama iz prošlosti u procesu pomirenja i izgradnje povjerenja pridaju ateisti.

Grafikon 4.4. pokazuje u kojem postotku (%) ispitanici, s obzirom na izjašnjavanje o religijskoj pripadnosti, podržavaju iskaze o važnosti tema iz prošlosti za proces pomirenja.

Grafikon 4.4

Kako se izjašnjavate u vjerskom smislu? * Kakvo mesto u takvom procesu izgradnje povjerenja zauzimaju teme koje proizilaze iz prošlosti države, po Vašem mišljenju

Zanimljive razlike među pripadnicima različitih konfesija i pogleda na svijet su se pokazale kod odgovaranja na pitanje „Na šta bi inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja morala biti usredotočena?“. Najveću važnost ozbiljnim susretima u političkom životu danas, te doprinosu vjernika s iskrenom ličnom vjerom pridaju katolici, a najmanje agnostici. Muslimani smatraju važnim za ovaj proces da osobe koje snose odgovornost za događaje iz devedetih godina XX vijeka moraju dati obrazloženje o svojim aktivnostima, što je relativno važno i ispitanicima katolicima, a u manjoj mjeri ispitanicima agnosticima, pravoslavcima i ateistima. S druge strane, ateisti, agnostici i „drugi“ (vjerske manjine, među njima i protestanti) najviše podržavaju inicijativu za izgradnju povjerenja koja bi trebalo da bude usredotočena na poticanje djece i mladih da razgovaraju o zajedničkim očekivanjima kada je u pitanju budućnost, a ateisti i „dru-

gi“ posebno se slažu da bi se takvu inicijativu trebalo fokusirati na omogućavanje građanima da razumiju različite poglede na ovu temu, da bolje međusobno razumiju jedni druge, te na doprinos ljudi koji mogu razumjeti različite stavove. Ateisti pridaju više važnosti nego drugi tome da se politički lideri ozbiljno angažuju oko ljudi koje predstavljaju. To ukazuje na činjenicu da su ateisti vrlo svjesni svog položaja manjine u Bosni i Hercegovini i da su im prioritet teme koje proizlaze iz toga. Kod pravoslavaca nije moguće primijetiti neki snažan trend u smislu pridavanja velike važnosti bilo kojem od predloženih odgovora na šta bi inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja morala biti usredotočena, ali je kod pravoslavaca moguće primijetiti manje pridavanje važnosti slaganju među ekspertima oko iskustva populacije i razloga za postupke vojnih i političkih lidera tokom rata, nego kod pripadnika drugih konfesija.

S obzirom na pitanje o važnosti konkretnih poteza o tome šta bi bilo značajno za proces pomirenja, odgovori su pokazali sljedeće: da bi proces dobio značajniji podsticaj ukoliko bi manjinski povratnici dobili povoljniji tretman i zaštitu vjeruje puno više ispitanika muslimana nego katolika ili pravoslavaca, dok se u odgovorima na ostala pitanja ispitanici ne razlikuju previše s obzirom na pripadnost religijskim tradicijama.

Odgovori na prioritete u trošenju proračunskih sredstava, generalno pokazuju da pravoslavci manje od prosjeka među svim ispitanicima podržavaju trošenja javnih prihoda na baš sve predložene programe ili aktivnosti, muslimani više nego prosječno, a katolici otprilike prosječno. No, unutar toga, uočljive su i neke razlike.

Na primjer, velika je većina muslimana za to da se javni prihodi troše za postavljanje memorijalnih i informativnih centara na mjestima gdje su počinjeni stravični zločini; blaga većina katolika takođe je za, a većina pravoslavaca i agnostika to ne podržava (ateista i „drugih“ je pola za, pola protiv). Slično, muslimani najviše podržavaju finansijsko povećanje podrške žrtvama ozbiljnih zločina iz 1990-ih, ali u nešto manjoj mjeri i pripadnici drugih konfesija to podržavaju, uključujući i pravoslavce. Velika većina muslimana, te značajna većina katolika i „drugih“ podržava prijedlog da se javni novac troši za obrazovne programe koji bi mlade širom zemlje dovodili na memorijalna mjesta kako bi mogli razumjeti prošlost i iz nje izvući pouke, blaga većina agnostika i ateista se slaže, a pravoslavaca se pola slaže, pola ne. Pravoslavci su pozitivniji, na primjer, u podršci trošenju novca za društvene i kulturne programe koji su usredotočeni na probleme zajedničkog života u Bosni i Hercegovini, ali to je mjera oko koje postoji opšti konsenzus.

Skoro četvrtina ispitivanog uzorka (među njima nalazimo pripadnike svih vjeroispovijesti ili pogleda na svijet) sebe vidi kao religijsku manjinu na području gdje žive. Kad je u pitanju perspektiva religijske manjine na nekom području, pokazuje se da oni koji su u manjini imaju više povjerenja u potrebu angažmana političara, u potrebu da djeca školskog uzrasta više razgovaraju o zajedničkim očekivanjima u budućnosti, kao i u angažman iskrenih vjernika i onih članova iz drugih zajednica koji su kadri da razumiju različite stavove i poglede. Kad su u pitanju predložene mjere (iz 25. pitanja) o potrebnim aktivnostima i mjerama u procesu pomirenja, oni koji se osjećaju kao pripadnici vjerskih manjina puno više su podržali sve predložene mjere, bez izuzetka, od onih koji stvari posmatraju iz većinske perspektive.

Pripadnici religijskih manjina – kad je u pitanju uključivanje aktera – više podržavaju angažman istaknutih vjerskih ličnosti, nastavnika, vjerskih laika i ličnosti koje podržavaju političke

interese svih, od pripadnika većine, a što se tiče angažmana političara, žena i grupa koje brane interese žrtava, nema bitnih razlika, odgovori su ujednačeni. Takođe, s obzirom na zajedničko iskustvo u kojem su uglavnom bili nezaštićeni i ranjivi kao grupa, pripadnici manjine očekivano više važnosti pridaju značaju tema iz prošlosti – mnoge rane ostale su nezacijeljene – nego pripadnici većine. Potvrđena je i pretpostavka da pripadnici manjine u manjoj mjeri osjećaju zadovoljstvo kvalitetom života u Bosni i Hercegovini nego pripadnici većine, koji, direktno ili posredno, ipak znatnije utječu na uslove života i način ostvarivanja prava tamo gdje su većina, ali je interesantno da se i pripadnici manjine i većine slažu, čak u približno istom postotku, u tome da bi za popravljjanje stanja u zemlji najvažnije bilo najprije riješiti ekonomska pitanja, zatim politička, pa tek onda uređivati društvene odnose. U tom smislu, nije bez značaja rezultat po kojem u nešto većoj mjeri pripadnici vjerske manjine (92,6%) nego većine (88,9%) smatraju da rješavanje društvenih odnosa treba usredotočiti na odnos između konstitutivnih naroda.

Unutar vjerskih ili grupa koje podrazumijevaju određeni pogled na svijet, odnos većina–manjina među ispitanicima bio je: kod muslimana 76,6% većina, 17,0% manjina, a 6,4% muslimana nije odgovorilo na ovo pitanje, kod pravoslavaca 77,7% većina, 16,5% manjina, a 5,9% nije odgovorilo, kod katolika je stanje drugačije – manjina je nešto brojnija 62,6% većina, 29,0% manjina, a čak 8,4% nije htjelo odgovoriti. Usput rečeno, u uzorku, manjinom se smatra 55,1% agnostika i 59,6% ateista.

Tabela 1. pokazuje u kojem postotku (%) ispitanici koji su se izjasnili da pripadaju većini ili manjini u religijskom smislu podržavaju trošenje sredstava iz javnih budžeta za aktivnosti nužne u procesu pomirenja i uspostave povjerenja.

Podržavate li prijedlog da se javni prihodi troše na:	Pripadnici vjerske manjine (odgovor „DA“)	Pripadnici vjerske većine (odgovor „DA“)
Memorijalne i javne informativne centre na mjestima gdje su počinjeni stravični zločini	56,5%	56,0%
Obrazovne programe koji bi mlade širom zemlje doveli na memorijalna mjesta kako bi razumjeli prošlost i izvukli pouke	73,5%	68,7%
Obrazovne programe koji pomažu mladima da riješe negativne predrasude i shvate zajedničke interese građana i građanki različitog porijekla	93,1%	87,6%
Inicijative što predvode zajednice koje pokazuju koja je osnova za povjerenje i saradnju u javnosti	81,4%	77,1%
Povećanje podrške žrtvama ozbiljnih zločina iz 1990-ih godina	78,5%	78,6%
Društvene i kulturne programe koji su usredotočeni na probleme zajedničkog života u BiH	89,7%	84,6%

Istraživanje je pokazalo da su ispitanici kod kojih svi članovi uže porodice pripadaju istoj religijskoj tradiciji skloniji iskazima da su im teme koje proizlaze iz prošlosti važne u poređenju s ispitanicima kojima svi u užoj porodici ne pripadaju istoj religijskoj tradiciji. Sličan trend je očigledan i u tome da su ispitanici kojima svi u užoj porodici pripadaju istoj religijskoj tradiciji više skloni stavu da postavljanje memorijalnih informativnih centara koji bi informisali javnost o prošlosti može doprinijeti pomirenju. Ista grupa pridaje veću važnost slaganju eksperata oko historijskih činjenica o iskustvima i uzrocima rata, fokusiranosti u procesu izgradnje povjerenja na osobe koje snose odgovornosti za ratna dešavanja, te više podržava da se javni prihodi troše za povećanje podrške žrtvama zločina u ratu, u poređenju s ispitanicima kojima svi u užoj porodici ne pripadaju istoj tradiciji.

S druge strane, ispitanici kojima svi u užoj porodici ne pripadaju istoj religijskoj tradiciji skloniji su mišljenju da se inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja treba fokusirati na doprinos ljudi koji mogu razumjeti različite stavove i poglede ljudi (uključujući članove drugih zajednica), nego oni kojima svi članovi pripadaju istoj tradiciji. No, između jednih i drugih nema bitnih razlika u pitanju podrške edukativnim programima i podsticanju djece školskog uzrasta da razgovaraju o tome koja su im zajednička očekivanja u budućnosti. I jedni i drugi to u velikom broju podržavaju.

5. Trinaest gradova

Kada je napravljen nacrt za ovu studiju, učesnici na javnim i specijalističkim diskusijama su željeli da znaju da li bi u nekim gradovima nivo podrške aktivnostima pomirenja bio manji nego u drugim:

- niži u ekonomski najnerazvijenijim mjestima (kao što su Livno, Srebrenica, Stolac ili Teslić), a viši u naprednijim mjestima (npr. Banja Luka, Sarajevo);
- niži u manjim mjestima i mjestima srednje veličine (kao što su Bihać, Livno, Srebrenica, Teslić i Trebinje), a viši u velikim gradovima (prije svega Banja Luka, Bijeljina, Mostar i Tuzla);
- niži u gradovima koji su iskusili najteže oblike ratnog proganjanja, posebno tamo gdje je bilo etničkog čišćenja (Srebrenica, Bijeljina, Trebinje), a viši u gradovima koji su, u poređenju sa drugim, bili sretniji ili koji su doživjeli relativno nizak nivo napada na civile i civilne zone tokom rata (Livno);
- niži u gradovima koji su oduvijek bili pretežno naseljeni građanima jednog od tri konstitutivna naroda (Livno), a viši u mješovitim gradovima (Mostar, Banja Luka, Sarajevo ili Tuzla);
- niži u gradovima na periferiji države (Srebrenica, Livno, Bijeljina, Brčko, Teslić i Trebinje), a viši u centralnim oblastima države (koji, kako se obično definira, uključuju Sarajevo, Mostar, Banju Luku, Jajce, Stolac i Tuzlu);
- i, konačno, niži u gradovima koji nemaju status univerzitetskog, za razliku od onih koji to jesu (Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Zenica, Tuzla).

Imajući na umu ova spekulativna očekivanja, ono što se u našim rezultatima pokazalo kao zanimljivije od razlika u ovih 13 gradova jeste snaga podrške javnosti za aktivnosti pomirenja u svim gradovima. Lokalni uslovi i lokalne kulture mogu se primijetiti u vrlo različitim obrascima u svakom gradu u kome je anketa sprovedena. Međutim, nije postojao nijedan dublji faktor koji je uticao tako da mišljenje u jednom nizu gradova bude optimistično ili pozitivno, a u drugom nizu gradova tako radikalno protivno ili dramatično drugačije da bi bilo jasno da historijski događaji, ekonomija ili politika predstavljaju primarni faktor koji oblikuje lokalno mišljenje. Ovdje će biti date brojke za odgovore na pitanje 21, a osobenosti iz daljih pitanja su samo navedene, bez preciznih brojeva – precizniji rezultati koji pokrivaju ova pitanja biće objavljeni u detaljnijoj publikaciji 2014/2015.

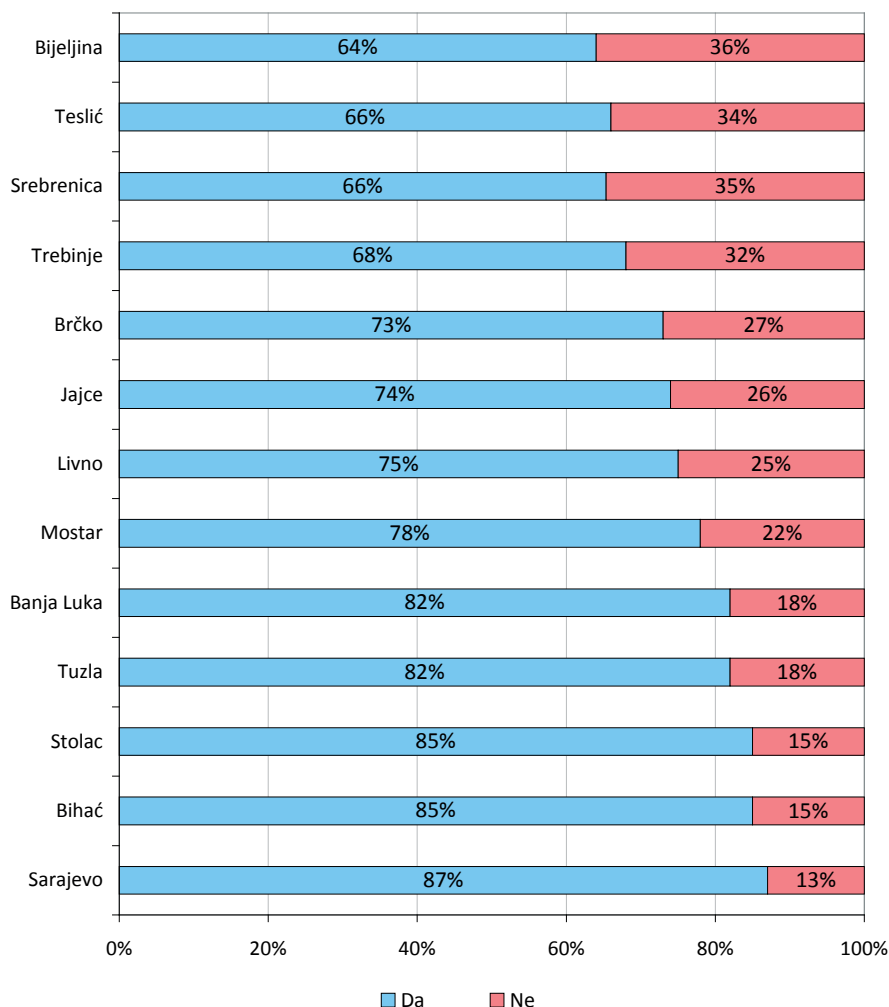
U ovim gradovima vidi se stabilno visok nivo podrške pomirenju kao oprihvaćenom društvenom procesu. Podrška za proces pomirenja širom zemlje ne pada ni u jednom gradu ispod 64% (pitanje 21). U Sarajevu i Banjoj Luci diže se na 84% i 82%. U svim gradovima su konkretni koraci, podržani javnim budžetom ako je potrebno, ocijenjeni kao važni. U svim gradovima većina ispitanika potvrđuje važnost postizanja dogovora oko historijskih činjenica o genocidnom programu iz 1990-ih i potvrđuje, takođe, važnost dogovora u vezi sa nivoom stradanja svih strana tokom rata.

Nasuprot tome, procenat ispitanika koji je konzistentno vrlo negativan u vezi sa važnošću inicijativa za pomirenje bio je vrlo nizak u svim gradovima, prilično ustaljen na 5%. Taj procenat je bio približno isti procentu ispitanika (7%) koji su naveli da je njihov osjećaj nacio-

nalnog identiteta važan prilikom donošenja odluka sa kim će postati prijatelji. Još 5% prilično konzistentno odgovara da su inicijative za pomirenje manje važne, prije nego da su potpuno nevažne.

Grafikon 5.1

Ozbiljni pokušaji da se izgrade odnosi između religijskih i nacionalnih grupa u pravcu pomirenja i izgradnje povjerenja imaće utjecaja na razini Bosne i Hercegovine

Postoje neke interesantne varijacije koje jasno pokazuju da neki procenat ispitanika u različitim gradovima ili favorizuje drugačije pristupe pomirenju ili očekuje da ovi drugačiji pristupi imaju veće šanse da promovišu pomirenje. Ne bi bilo lahko tvrditi da su varijacije u odgovorima građana na 13 lokacija posljedica jednog faktora. Broj faktora koji bi mogao biti u igri, zaista, otežava davanje jasnih indikatora za utjecaj rata, ekonomije, veličine grada, ili razlika između centra i periferije. Uzorkom sa lokacija u centru države dominiraju tri najveća grada, Sarajevo, Mostar i Banja Luka, što su takođe tri najrazvijenija grada u uzorku i najočigledniji primjeri lokacija sa „mješovitim“ (nasuprot jednonacionalnim) stanovništvom. Periferni gradovi koji su

ovdje pokriveni uključuju veći procenat manjih gradova, koji su manje razvijeni i uglavnom jednonacionalni.

Postojanje razlika između raspona odgovora u centralnim i perifernim gradovima se ne javlja bez interesantnih komplikacija. Ispitanici u uzorku između gradova u centru Bosne i Hercegovine su značajno češće nego što je to slučaj sa perifernim gradovima potvrđivali značaj inicijativa pomirenja, bez obzira na to da li se one odnose na grad, njegov region ili cijelu Bosnu i Hercegovinu ili takođe i na Srbiju i Hrvatsku (pitanje 21). Centralni uzorak je češće potvrđivao važnost bilo kog procesa pomirenja koji se fokusira na odnose između konstitutivnih naroda (pitanje 22), češće su potvrđivali važnost skoro svih konkretnih oblika inicijativa za pomirenje koje su u istraživanju opisane kao „sljedeći korak“ (pitanje 25), sa izuzetkom aktivnosti koje su usmjerene na promociju poštivanja razlika, i češće su odgovarali da niz aktera treba posmatrati kao važne pomagače u procesu pomirenja (posebno značajne za procjenu bile su uloge žena, predstavnici žrtava i ugroženih grupa, nastavnici i ličnosti koje nisu identificirane ni sa jednim od konstitutivnih naroda; pitanje 27). Razlika između raspona odgovora koje su dali centralni i periferni gradovi bila je umnogome posljedica toga da je veći procenat ispitanika iz centralnih dijelova koji su davali odgovore „važan“ i „vrlo važan“, nasuprot neutralnijem „jeste i nije važno“. I u centralnim i u perifernim lokacijama, procenat negativnih ili vrlo negativnih ispitanika je bio mali. Međutim, u perifernim gradovima postojao je trend sretanja značajno većeg procenta pozitivnih odgovora na različite vrste pitanja: ocjene eksperata o ratnom periodu (pitanje 24) i učinak prošlih vlada (pitanje 23/4). Upitani o važnosti različitih aktivnosti za pomirenje baziranih na dijalogu (pitanje 24), ispitanici iz centralnih gradova su bili češće pozitivni; upitani o ispitivanju uzroka rata, prirode odluka donesenih u ratu i o prirodi iskustava populacije tokom rata, periferna populacija je sadržavala veći procenat ispitanika koji su odgovorili da je ovo važno. Slična razmimoilaženja se mogu primijetiti i između zaposlenih i nezaposlenih učesnika ispitivanja (o čemu se diskutuje dalje u tekstu).

Nasuprot izazovu da se osloni na ove kontekstualne faktore u objašnjavanju pozitivnih odgovora u Sarajevu i Banjoj Luci, ili negativnih odgovora u Bijeljini, postoje i specifično lokalni kontekstualni faktori koji se mogu iskoristiti da objasne šta je to karakteristično u odgovorima iz svakog grada. Ono što slijedi ukazuje na to da podaci predstavljaju kompleksniju sliku mišljenja u svakom gradu nego što bi generalizirajuća objašnjenja to omogućila.

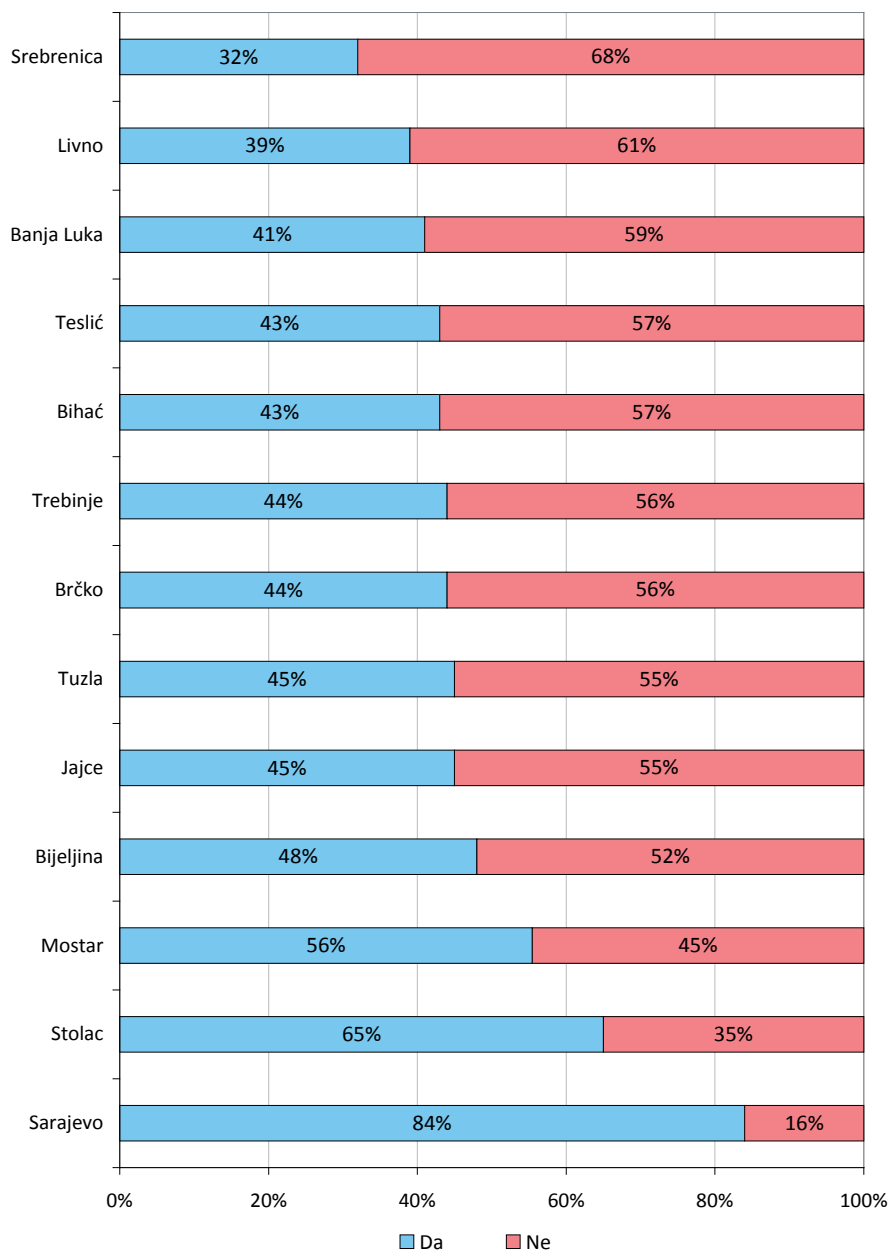
Iako u svim gradovima jasna većina ispitanika potvrđuje da bi proces pomirenja na nivou države bio važan, u Banjoj Luci i u Sarajevu nivo podrške je bio znatno iznad prosjeka na cijelom uzorku, na preko 80%. Potvrde važnosti pomirenja na lokalnom i na regionalnom nivou, uključujući i Hrvatsku i Srbiju bile su manje dominantne u gotovo svim gradovima. U većini gradova manje od polovine uzorka je potvrdilo važnost procesa pomirenja koji je fokusiran na grad i njegov neposredni region. U tri grada, međutim, većina favorizira takav proces: u Mostaru (56%), u Stocu (65%) i u Sarajevu (84%). Dok se u većini gradova procenat ispitanika koji su odgovorili da bi pomirenje imalo značaja na širem regionalnom nivou, uključujući Hrvatsku i Srbiju, kretao između 50% i 63%, u Mostaru je taj procenat iznosio 69%, u Trebinju 70%, u Tuzli 71% i u Sarajevu 81%.

Na seriji pitanja (pitanje 24) o važnosti različitih pristupa procesu pomirenja, gradovi su podijeljeni na dva tipa odgovora. Prva grupa gradova (Bihać, Livno, Srebrenica, Stolac, Trebinje,

Tuzla) poslala je jak pozitivan odgovor i mali broj negativnih odgovora. Druga grupa gradova (Banja Luka, Bijeljina, Brčko, Jajce, Mostar, Sarajevo, Teslić) dali su širi raspon mogućih odgovora, mada i dalje sa značajno više pozitivnih nego negativnih odgovora, ali takođe i sa velikim brojem onih koji su dali neutralni odgovor (umjesto „važno je“ ili „nije važno“ odgovarali su „i da i ne“).

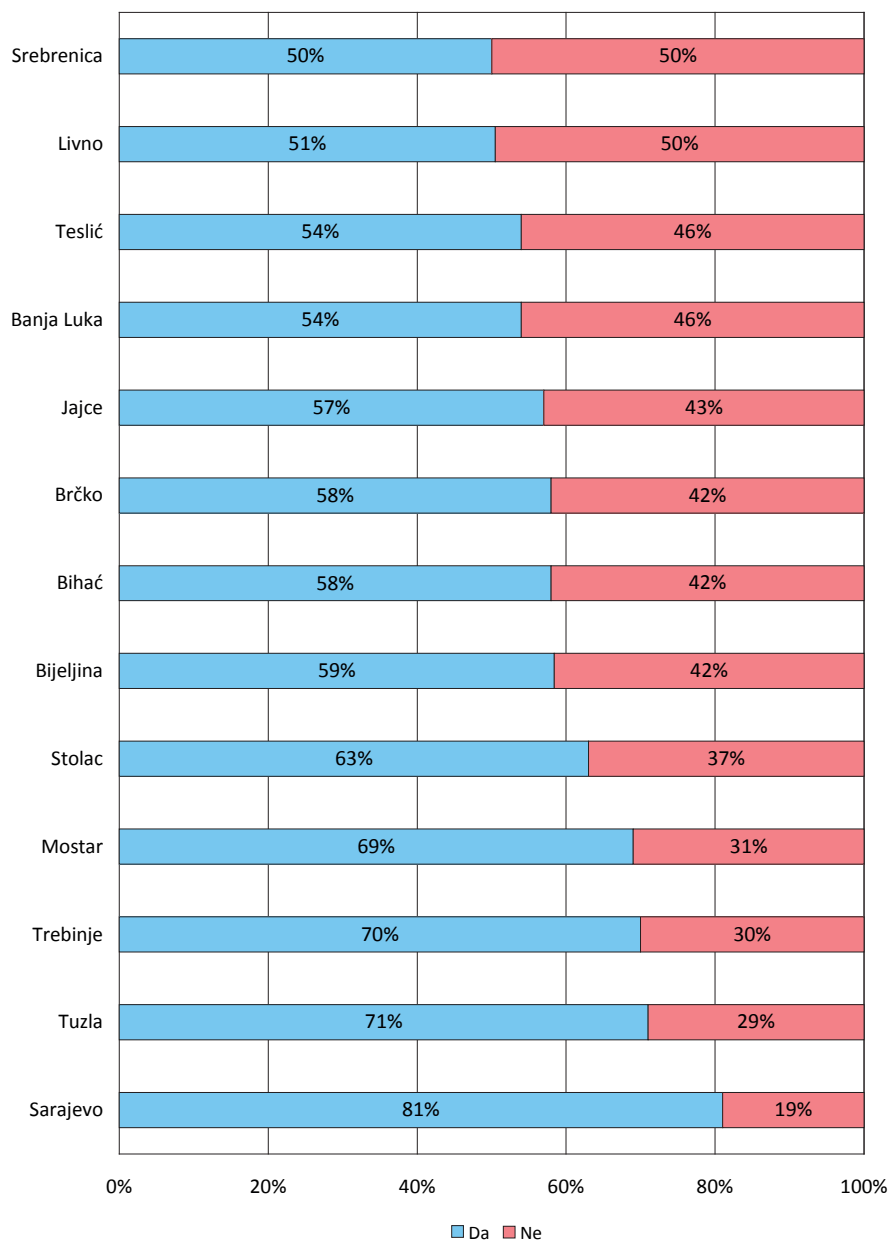
Grafikon 5.2

Ozbiljni pokušaji da se izgrade odnosi između religijskih i nacionalnih grupa u pravcu pomirenja i izgradnje povjerenja imaće utjecaja na razini mog grada i okolice

Grafikon 5.3

Ozbiljni pokušaji da se izgrade odnosi između religijskih i nacionalnih grupa u pravcu pomirenja i izgradnje povjerenja imaće utjecaja na razini šire regije (uključujući Hrvatsku i Srbiju)

Među pitanjima o neophodnim koracima za proces pomirenja (pitanje 25) bilo je onih od kojih bi se očekivalo da podijele populaciju: pitanja o memorijalnim centrima i o obezbjeđivanju javnog priznanja genocida u 1990-im. Odgovori gradova su se, zapravo, generalno izuzetno malo razlikovali od prosjeka cijelog uzorka, sa Bijeljnom koja je dala niz negativnijih odgovora i Banjom Lukom, Jajcem, Livnom, Sarajevom, Srebrenicom, Stocem i Tuzlom, koji su dali pozitivniji niz odgovora. Teslić i Trebinje su obuhvatili manje vrlo pozitivnih odgovora, ali ne i primjetno više negativnih odgovora. U Brčkom, odgovori na pitanja su se često poklapali sa državnim prosjekom, gdje su memorijalna mjesta dobila manji značaj nego u prosjeku na državnom nivou, ali fokusiranje na zajedničke interese građana jače je podržano nego u državi kao cjelini.

U odgovorima na pitanja o važnosti trošenja javnog novca na različite aktivnosti pomirenja (pitanje 26), raspon je u većini gradova bio uglavnom blizu prosjeka cijelog uzorka. Nije bilo velikih razmimoilaženja sa ukupnim uzorkom u rasponu odgovora koje su dali ispitanici u Brčkom, Mostaru ili Sarajevu. Pitanja o memorijalnim centrima za mještane koji pripadaju najmalobrojnijem i najmanje omiljenom od konstitutivnih naroda donijelo je više podjela: viđeno je kao manje važan fokus u Banjoj Luci, Bijeljini i Trebinju nego na drugim mjestima, a bili su snažno podržani u Bihaću, Jajcu, Srebrenici i Tuzli. Stav u Trebinju je bio primjetno više u korist nekih oblika ulaganja u aktivnosti pomirenja nego što je to bio slučaj u prosjeku na državnom nivou. Iako u Banjoj Luci ulaganje u memorijalne i informativne centre na mjestima zločina nije ocijenjeno uopće kao važno, trošenje novca na slanje djece da uče o ovim mjestima je viđeno kao vrlo važno, što je bio slučaj i sa programima za izgradnju uzajamnog povjerenja među građanima, inicijativama za izgradnju povjerenja predvođenim lokalnim zajednicama i za podršku žrtvama. Srebrenica je, takođe, značajno veću važnost nego što je to prosjek na nivou države dala inicijativama za izgradnju povjerenja predvođenim lokalnim zajednicama i promociji zajedničkog društvenog i kulturnog života. U Bihaću, Jajcu, Trebinju i Tuzli veći značaj je dat programima koji vode djecu na mjesta zločina nego što je to slučaj sa prosjekom na državnom nivou.

Izgleda da su lokalni uslovi igrali ulogu u pravljenju razlike u odgovorima na pitanje 27, o važnosti različitih tipova aktera u procesu pomirenja, ili je to bar bio slučaj u nekim gradovima. Ovo ne važi za sve gradove, u nekima se raspon odgovora razlikovao malo od prosjeka na nivou države. Tako, u Livnu, Sarajevu, Srebrenici, Stocu i Tuzli odgovori su bili slični ili viši od državnog prosjeka za većinu ili za sva pitanja (s tim što su u Sarajevu politički i religijski lideri ocijenjeni kao važniji nego što je slučaj ukupno u državi). U Bijeljini i Brčkom, raspon odgovora je malo manje pozitivan nego u državnom prosjeku.

U drugim gradovima bilo je više karakterističnih varijacija u odnosu na državni prosjek. Ne postoji jasan obrazac faktora koji objašnjavaju ove razlike po gradovima, premda će kombinacija lokalnih uslova možda postati jasna nakon daljeg ispitivanja planiranog za narednu godinu.

U Tesliću, političke i vjerske vođe su ocijenjene negativnije i iskreni vjernici su dobili snažnije negativne odgovore, što ukazuje na to da je njihova potencijalna uloga vrlo nevažna, a predstavnici žrtava su dobili manje pozitivnih odgovora nego što je slučaj u državi. Međutim, ispitanici iz Teslića su bili vrlo pozitivni u vezi sa ulogom koju imaju nastavnici i ličnosti koje se ne identificiraju ni sa jednim konstitutivnim narodom, koji mogu da razumiju različite perspektive.

U Tuzli je izuzetno pozitivan odgovor dat ličnostima koje se ne identificiraju ni sa jednim od konstitutivnih naroda, dok su se u drugim pitanjima pitanja približavala prosjeku uzorka na državnom nivou – malo veća razlika oko uloge političara, neutralniji odgovori u vezi sa vjerskim vođama i nešto negativniji o ideji društveno angažovanih vjernika laika koji potpomažu proces pomirenja.

Ispitanici iz Trebinja su bili mnogo pozitivniji u vezi sa ulogom političara nego što bi se moglo očekivati, bili su jasno odijeljeni prema vjerskim vođama nego što je slučaj sa državnim prosjekom i bili su neutralniji ili negativniji prema ulozi koju imaju žene, nastavnici i vjernici laici.

U Mostaru, veći procenat ispitanika nego što je to prosjek na nivou države neutralno je procjenjivao ulogu žena, nastavnika, vjerskih vođa i predstavnika žrtava i ugroženih. Potencijalna uloga političara dobila je negativnije odgovore ovdje nego u državnom prosjeku, dok je uloga koju imaju društveno aktivni laici ovdje ocijenjena pozitivnije nego u državi.

Bihać je dao nešto pozitivnije odgovore na većinu ovih agenata pomirenja nego što je to bio slučaj viđen na državnom nivou, sa jasnim izuzetkom kada su u pitanju laici vjernici, koji su ovdje kao kategorija vrednovani manje pozitivno nego u državi.

Dok su uloge grupa žrtava i žena dobile više vrlo pozitivnih odgovora u Jajcu nego u državi, političari su vrednovani manje nego drugdje, a ispitanici su dali više polariziranih odgovora na pitanje o vjerskim vođama i aktivnim laicima vjernicima.

U Banjoj Luci odgovori na potencijalne uloge žena, nastavnika i vjerskih vođa su bili pozitivniji nego u državi, ali još pozitivnije su procijenjene uloge koje imaju 1) ličnosti koje se ne identificiraju ni sa jednim od konstitutivnih naroda i koje su sposobne da sagledavaju različite perspektive i 2) društveno aktivni vjernici laici. Dok su ispitanici iz Banje Luke dali neutralne procjene uloga koje igraju političari, vjerske vođe i predstavnici žrtava i ugroženih grupa, oni su takođe dali manji procenat negativnih ili vrlo negativnih odgovora nego što je to slučaj na nivou države.

Podaci na osnovu odgovora na sva ova pitanja jasno ukazuju na to da najveći i mješoviti gradovi u centralnim regionima države, Sarajevo, Mostar i Banja Luka, nisu uvijek pozitivniji od manjih, uglavnom jednonacionalnih gradova na periferiji države – Bihać, Livno, Srebrenica, Teslić i Trebinje.

Rezultati iz gradova čija je populacija doživjela najgore neprilike u ratu nisu jasno manje pozitivni nego gradovi poput Livna, koji su imali u cijelosti manje traumatično ratno iskustvo. Može se zaključiti da gradovi nisu podijeljeni po traumatičnoj prirodi ratnog iskustva stanovnika, nego prema tome da li se očekuje da kompenzacija i restitucija za žrtve iz njihovog grada bude na štetu sadašnjih stanovnika. Stanovnici Livna i Banje Luke su, čini se, više naklonjeni zaštiti povratnika u njihove gradove nego što je to slučaj na nivou države; u Tesliću ili Bijeljini važnost zaštite povratnika i njihovih prava je manje vrednovana od strane ispitanika. U Srebrenici, ovo pitanje je dobilo više vrlo pozitivnih i negativnih odgovora nego u prosjeku na državnom nivou.

Uzorci iz ekonomski nerazvijenih gradova – Teslić, Srebrenica, Livno i Stolac – potvrđuju pozitivniji angažman u odnosu na niz karakteristika procesa pomirenja nego što je to slučaj na državnom nivou. Ispitujući ove gradove, objašnjenja koja se oslanjaju na jedan faktor se čine

beskorisnim. Izazov da se generalizira o jedinstvenim faktorima koji unose razlike u stavovima po gradovima se pojavljuje samo kao instinktivno plauzibilan kada se pažljivo ispituju dokazi. Trebinje je, na primjer, izuzetno pozitivno prema pomirenju sa Srbijom i Hrvatskom, i ovo se ne javlja kao iznenađenje s obzirom na bliske veze ovog grada sa Dubrovnikom. Ali, ovo nije pokrenulo ostale gradove blizu granica sa Hrvatskom ili Srbijom – Livno, Bijeljina ili Brčko – da ovo šire regionalno pomirenje vide kao važnije nego što je to bio slučaj na državnom nivou. Objasniti ovo iz konteksta specifične ekonomije grada nosi prednosti jednostavnosti, ali nosi i njene mahane. Industrija i privreda Trebinja su razvijene i one i njegova radna snaga imaju koristi od bliskih veza grada sa Hrvatskom. Grad ima značajno manji nivo nezaposlenosti nego svi ostali gradovi u uzorku osim Sarajeva i Banje Luke. Ipak, prosječna plata radnika u Trebinju nije visoka kao u Bihaću, koji je takođe historijski definiran svojim položajem blizu granice sa Hrvatskom, ali nije ni izbliza tako pozitivan prema prekograničnom pomirenju.

Da zaključimo, dalje ispitivanje i promocija javnog razumijevanja ovih rezultata zahtijeva drugačiju diskusiju u svih 13 gradova koji su uključeni u ovu studiju. Različiti nivoi povjerenja su dati različitim akterima širom države, što će, naravno, razlikovati format istraživanja i javne diskusije u svakom gradu. U svakom slučaju, u svjetlu raspona faktora koji pomažu da se odgovori razlikuju u gradovima, još je značajnija konzistentna posvećenost društveno inkluzivnom procesu pomirenja na državnom nivou koja postoji u svim gradovima. Ispitanici iz svih gradova i sa različitim porijeklima su manje ili više jednako često podržavali edukativni ili dijaloški pristup izgradnji međusobnog razumijevanja među građanima; takođe su prilično jednako podržavali proces koji promovira javno priznavanje zločina i genocida i svih stradalničkih iskustava za vrijeme rata.

6. Ekonomski utjecaji na stavove o pomirenju

Naše istraživanje pokazuje da su promjene u nivou prihoda i radnom statusu ispitanika povezane sa nekim od njihovih odgovora – radni status i stabilnost ekonomskih očekivanja su čak mnogo konzistentnije povezani nego nivo prihoda. Ovo ne potvrđuje sumnje koje se ponekad čuju u javnim debatama da bi povećanje nivoa prihoda bilo najbolje sredstvo za stvaranje veće otvorenosti za pomirenje. Štaviše, odgovarajući na neka pitanja, siromašniji ispitanici su pokazali snažniju podršku posvećenosti pomirenju.

Korelacije su najprije mjerene između odgovora na pitanja o pomirenju i ukupnom kućnom prihodu ispitanika. Zatim su mjerene između odgovora i navedenog prihoda ispitanika podijeljenog sa brojem članova domaćinstva koji žive od tog prihoda. Ovo mjerenje više i niže kupovne moći po osobi korelira češće nego samo prihod domaćinstva ispitanika.

Ispitanici su zatim povezani sa poslovnom situacijom ispitanika, tako što su ispitanici navodili da li rade sa punim radnim vremenom, sa pola radnog vremena ili povremeno, ili su nezaposleni i da li su studenti ili penzioneri. Javile su se neke indikativne korelacije sa stavovima penzionera i studenata, koji su bili, konzistentno, grupe ispitanika koji su iskazivali najviše i najmanje podrške u istraživanju. Zaposleni ispitanici su, takođe, generalno pozitivniji u svojim odgovorima nego nezaposleni ispitanici. Rezultati mogu da sugeriraju da se generalno pozitivniji stavovi javljaju kod ispitanika sa većim nivoom ekonomske stabilnosti, bez obzira na to da li su im prihodi visoki. Alternativna hipoteza bi mogla biti objašnjavanje ovih trendova kao odgovora na različita iskustva starijih i mlađih građana: ratno iskustvo građana starosti iznad godina u kojima se odlazi u penziju vjerovatno ih dovodi do vjerovanja da su aktivnosti pomirenja važne, što je iskustvo koje ne dijele generacije odrasle poslije rata. U nekoj mjeri, radni status ili očekivanja u vezi sa zaposlenjem se pokazuju konzistentnije značajnim nego same godine starosti. Rezultati za radni status se preklapaju u mnogim aspektima sa rezultatima koji povezuju stavove i nivo obrazovanja ispitanika, međutim, postoje i distinktivni rezultati u vezi sa radnim statusom koji se ne mogu objasniti utjecajem obrazovanja.

Kada im je postavljen niz pitanja o tome na šta aktivnosti pomirenja treba da se fokusiraju (pitanje 24), ispitanici sa većom kupovnom moći po osobi su bili pozitivniji prema izgradnji uzajamnog razumijevanja među građanima i djecom školskog uzrasta, kao i prema potrebi da se uključe ljudi koji mogu da razumiju stanovišta različitih zajednica. Međutim, ispitanici koji žive u domaćinstvima sa manjom kupovnom moći po osobi bili su afirmativniji u vezi sa potrebom za ekspertskim procjenama uzroka rata i razloga za akcije vojnih i političkih lidera tokom rata.

Radni status je još konzistentnije povezan sa odgovorima na ova pitanja. Zaposleni su pozitivniji prema svim navedenim tipovima aktivnosti pomirenja. U odgovorima na pitanja koja se direktno tiču rata, ova tendencija podrške je samo malo veća među zaposlenim ispitanicima nego među nezaposlenim, ali bila je značajno veća u odnosu na sva pitanja o građanima i političkim akterima koji rade na izgradnji povjerenja i uzajamnog razumijevanja.

Kada im je postavljena serija pitanja o važnosti niza tipova pristupa u sljedećem koraku u pomirenju (pitanje 25), ispitanici sa nižim nivoima primanja su češće bili pozitivniji u vezi sa ulaganjem u zaštitu povratnika u njihove gradove tamo gdje su ovi povratnici dio konstitutiv-

nog naroda koji je u manjini u tom gradu. Oni su češće bili pozitivni u vezi sa tim da njihovi gradovi priznaju kako se postupalo sa žrtvama tih populacija i da treba da plate odgovarajuće kompenzacije. Takođe, oni su češće podržavali memorijalna mjesta tih grupa u svom gradu i češće su smatrali važnim aktivnosti pomirenja koje se bave stradanjem ljudi na svim stranama u toku rata. Zaposleni su češće smatrali da je politička i ustavna reforma prioritet i češće su afirmisali vrijednost aktivnosti koje promovišu poštovanje različitosti. Ponovo su penzioneri bili u prosjeku najpozitivnija grupa ispitanika, a studenti najmanje pozitivna.

Na pitanje o prioritetima za vladina ulaganja (pitanje 26), ispitanici sa manjim prihodima su ponovo bili češće afirmativni prema finansiranju memorijalnih i javnih informativnih centara na mjestima gdje su se dešavale stravične stvari i prema dovođenju škola u obilazak ovih mjesta.

Ispitanici iz domaćinstava sa višom kupovnom moći po osobi češće su smatrali važnim uključivanje političara, žena i nastavnika u izgradnju povjerenja i proces pomirenja (pitanje 27). Nasuprot tome, oni nisu bili pozitivniji nego ispitanici sa niskim prihodima kada je u pitanju uključivanje vjerskih ličnosti, predstavnika grupa žrtava i ličnosti koje se ne identificiraju ni sa jednim konstitutivnim narodom. Zaposleni su, međutim, češće nego nezaposleni ispitanici ocjenjivali političare, nastavnike i društveno aktivne religiozne ljude kao važne u ovom procesu. Ponovo su penzioneri bili u prosjeku najpozitivnija grupa ispitanika, dok su studenti bili najmanje pozitivni.

Jaz između penzionera i studenata zahtijeva dalju pažnju. U isključivo ekonomskom smislu, djeluje plauzibilno da se ovo objasni time da studenti očekuju veću ekonomsku nesigurnost. Penzioneri mogu imati male prihode, mnogi iščekuju penzionisanje sa malo novca, ali takođe sa relativno malo finansijske nesigurnosti. Mogao bi biti slučaj da objašnjenje za jaz između penzionera i studenata treba tražiti na drugom mjestu: penzioneri se sjećaju kakav je bio rat, ogromna većina studenata se ne sjeća; veliki procenat penzionera su obrazovani u etnički mješovitim odjeljenjima, dok današnja omladina uglavnom ide u monoetnička odjeljenja. O utjecaju obrazovanja, starosti i ratnog iskustva se diskutuje u tekstu ispod.

7. Nacionalni identiteti

U istraživanju se postavlja serija pitanja koja su osmišljena da pruže detaljne informacije o tome kako se ispitanici osjećaju u vezi sa svojim nacionalnim identitetom, i da daju osnovu za procjenu odnosa između stavova prema nacionalnom identitetu i stavova prema pomirenju. Rezultati ukazuju na to da su ispitanici sa bošnjačkim i hrvatskim porijeklom u prosjeku konzistentno pozitivniji prema važnosti aktivnosti pomirenja nego ispitanici sa srpskim porijeklom, a tu može biti više faktora u igri kojima se ovo može objasniti. Istovremeno, stavovi prema nacionalnim identitetima ne koreliraju konzistentno sa stavovima prema pomirenju, a veliki procenat ispitanika ne smatra svoj nacionalni identitet važnim.

Upitani kako oni vide svoj nacionalni identitet (pitanje 12), 36,8% se izjasnilo kao Bošnjak/-inja, 32% kao Srbin/Srpkinja i 23,9% kao Hrvat/-ica. Od ispitanika koji se identificiraju sa jednim od tri konstitutivna naroda, preko 93% se takođe identificira sa vjerskim zajednicama koje su uobičajeno povezane sa nacionalnim identitetom – katolici sa hrvatskim nacionalnim identitetom, muslimani sa bošnjačkim nacionalnim identitetom i pravoslavci sa srpskim nacionalnim identitetom.

Procenat od 92% Bošnjaka u vjerskom smislu se izjašnjava kao musliman, 3% su ateisti, 2% katolici, 1% pravoslavni, 1% agnostici i 1% nije željelo da odgovori.

Procenat od 92% Srba se u vjerskom smislu izjašnjava kao pravoslavni, 3% su ateisti, 1% muslimani, 1% agnostici, 2% nešto drugo i 1% bez odgovora.

Procenat od 93% Hrvata su se u vjerskom smislu izjasnili kao katolici, 2% agnostici, 1% ateisti, 1% nešto drugo i 1% nije odgovorilo.

Većina ispitanika koji nisu odgovorili na pitanje nacionalne pripadnosti nisu odgovorili ni na pitanje o vjerskoj pripadnosti, njih 65%. Ostali koji nisu odgovorili o svojoj nacionalnoj pripadnosti, njih 14% su pravoslavni, 10% muslimani, 3% katolici, 3% ateisti, 3% nešto drugo.

Ukrštanjem pitanja nacionalne pripadnosti i tvrdnje „u vjerskom smislu pripadnik sam manjine“, dobijamo podatak da 22% ispitanika u vjerskom smislu pripada manjini. Od njih, najviše je onih koji pripadaju nacionalnim manjinama (70%). Od konstitutivnih naroda BiH, 31% Hrvata smatra da je u vjerskom smislu pripadnik manjine, 19% Srba i 18% Bošnjaka.

Od 161 ispitanika (6,2%) koji su dali drugačiji odgovor, 63 (2,4%) su riješili da opišu svoj identitet na drugačiji način: 25 (1%) je odabralo bosansko-hercegovački, osam bosanski, sedam hercegovački, 10 jugoslovenski i 10 je navelo mješovito porijeklo (bosansko i srpsko, hrvatsko i srpsko, itd.). Daljih 10 ispitanika (0,4%) identificira se sa nacionalnim manjinama, 13 ispitanika je dalo drugačije odgovore, a 75 (2,9%) je reklo da radije ne bi odgovorili na ovo pitanje. Pored toga, 29 ispitanika (1,1%) uopće nije odgovorilo na ovo pitanje.

U odgovorima na pitanje o izgradnji povjerenja i pomirenju, prosjek za uzorak ispitanika koji se identificiraju kao Bosanci ili Hrvati bio je konzistentno pozitivniji u vezi sa važnošću aktivnosti pomirenja i aktera uključenih u ovaj proces nego ispitanici koji se identificiraju kao Srbi. Za mnoga pitanja, bošnjački ispitanici su bili afirmativniji nego hrvatski, a obrnuto je isto tačno za mnoga druga pitanja. Deset ispitanika koji su se identificirali sa nacionalnim manjinama

konzistentno su visoko rangirali aktivnosti pomirenja i aktere, dok je grupa koja je odabrala alternativne identitete znatno više varirala, dajući visoko rangirane odgovore na neka pitanja, a nisko rangirana na druga. Različit nivo obrazovanja može utjecati na neke od ovih rezultata: veći je procenat ispitanika sa srpskim porijeklom koji su rano završili obrazovanje nego što je slučaj sa građanima sa bošnjačkim i hrvatskim porijeklom, i veći procenat ispitanika koji su se identificirali kao Hrvat/-ica ili koji su željeli da se identificiraju drugačije među onima koji su završili više obrazovanje. Bilo je, takođe, značajnih varijacija u okviru tri konstitutivna naroda. Dakle, različit trend bi trebalo da se razumije ne kao radikalna razlika između tri konstitutivna naroda, nego kao odraz snage različitih odgovora koji favoriziraju aktivnosti pomirenja u okviru svakog nacionalnog uzorka.

Pitanje 13 je tražilo od ispitanika da izaberu jednu od četiri opcije koja im se činila da se slaže sa njihovim osjećanjem u vezi sa važnošću njihovog nacionalnog identiteta, 2,5% ispitanika je odabralo da ne odgovori.

Na pitanje da li je njihova nacionalna pripadnost važna za donošenje odluka o tome sa kime se druže (pitanje 13/1), samo 194 (7,4%) je obilježilo „da“, a 2348 (90,1%) je reklo „ne“.

Na pitanje da li im je nacionalnost važna prilikom glasanja (pitanje 13/2), 210 (8,1%) je reklo „da“, 2331 (89,4%) „ne“. Hrvatski ispitanici su češće odgovarali sa „da“ nego što je prosjek u uzorku, dok su srpski i bošnjački ispitanici bili blizu prosjeka.

Na pitanje (13/3) da li je nacionalnost njima važna zato što je to grupa kojoj osjećaju da pripadaju, 1029 (39,5%) reklo je „da“, 1512 (58%) „ne“. Hrvatski i srpski ispitanici su se slagali sa ovim češće od prosjeka uzorka.

Sa pitanjem (13/4), da li nacionalnost za njih nema nikakvog značaja, 1169 (44,9%) se složilo, a 1372 (52,6%) se nije složilo. Ovog puta su se hrvatski i srpski ispitanici značajno rjeđe slagali nego što je to bio slučaj sa uzorkom u cjelini. Prosjek uzorka bošnjačkih ispitanika bio je blizu prosjeka ukupnog uzorka.

Grupe koje su odgovorile sa „da“ na pitanje 13/3 i sa „ne“ na pitanje 13/4, o osjećanjima i značaju pripadanja nacionalnoj grupi, bile su konzistentije u svojim odgovorima na pitanja o prioritetima za izgradnju povjerenja i proces pomirenja u pitanju 24 nego što je to bio slučaj sa drugim pitanjima: podrška aktivnostima pomirenja pozitivno korelira sa učestalijim osjećanjem da je nacionalna grupa važna u smislu pripadanja. Jedine dvije opcije u pitanju 24 za koje ne postoje značajne korelacije sa pitanjima 13/3 i 4 tiču se važnosti dijaloga za ustanovljenje međusobnog razumijevanja i važnosti programa koji su fokusirani na razumijevanje među mladim ljudima – ove opcije su jednako podržali i oni kojima nacionalnost nije važna, kao i oni kojima je važna.

Relativno mala grupa koja je odgovorila sa „da“ na 13/1 i 13/2 značajno je češće podržavala uključivanje vjernika u aktivnosti pomirenja. Oni koji su odgovorili da im je nacionalni identitet važan za donošenje odluka sa kim se druže (13/1) češće su vrednovali mišljenje eksperata o ratnim iskustvima. Oni koji su, nasuprot tome, odgovorili da im nacionalni identitet ne utiče na prijateljstva češće od prosjeka uzorka su afirmisali značaj građanskog razumijevanja, ulogu u aktivnostima pomirenja koju imaju osobe koje razumiju pozicije drugih i značaj ekspertskog

mišljenja o uzrocima rata. Oni koji su odgovorili da nacionalni identitet utječe na njihovo glasanje (13/2) češće od prosjeka su isticali značaj izvinjenja od strane onih koji su bili na odgovornim pozicijama 1990-ih, kao i značaj mišljenja eksperata o uzrocima rata.

Odgovori na pitanje 13 dali su dalje korelacije sa odgovorima na pitanja 25, 26, 27, ali ne daju konzistentno objašnjenje za preferirani pristup izgradnji povjerenja i pomirenju.

8. Politika

Jedna od najvrednijih odlika ovog istraživanja jeste uključenost velikog procenta građana koji su riješili da ne glasaju na posljednjim izborima na državnom i entitetskom nivou, ili koji su na drugi način istakli svoje nezadovoljstvo svojim izborom na glasanju. Kao što se može očekivati, ovi ispitanici su pokazali niži nivo zadovoljstva životom u zemlji, nisko povjerenje u političke aktere i niži nivo povjerenja u proces pomirenja. Oni koji su glasali za vladajuće stranke – najjače partije koje teže da predstavljaju svaki od konstitutivnih naroda – nisu nužno sretni ovim izborom, niti su nužno zadovoljniji stanjem države od onih koji glasaju za opozicione partije. Ipak, oni u prosjeku imaju drugačije stavove prema budućnosti zemlje, koji se kose sa pretpostavkama o „mainstream“ političkim partijama koje crpe snagu iz beskompromisnog oblika etnonacionalizma. Najkonzistentniji nivoi podrške formalnim procesima pomirenja dolaze od onih koji su na posljednjim izborima glasali za jednu od vladajućih partija, i ti glasači su spremniji da podrže bavljenje historijom države nego oni koji su glasali za opozicione partije.

U ovome što slijedi, poređenja su pravljena ne između glasača pojedinih partija, već između onih koji su odgovorili da su glasali za partije koje su vladale u poslijeratnoj Bosni (30,9% ukupnog uzorka), onih koji su glasali za manje opozicione stranke (5,9%), onih koji nisu glasali (10,9%), onih koji su odabrali da ne odgovore za koga su glasali ili da li su glasali (43,1%) i, konačno, onih koji uopće nisu odgovorili na ovo pitanje (9,2%). Interesovanje ovdje nije na učinku pojedinih političkih partija, nego u profilu onih koji su glasali za kontinuitet vlasti, onih koji su glasali za promjenu, onih koji nisu glasali i ostalih. Procentat od 43,1% ispitanika koji su odgovorili da ne žele da odgovore o svojim izbornim preferencijama odražava visoki nivo nepovjerenja u političko korištenje ovih podataka. Veliki procentat ovih ispitanika takođe pokazuje generalni osjećaj nezadovoljstva životom u Bosni i Hercegovini i distancu od partijskog političkog sistema.

Pitanja 19. i 20: Stanje države i prioriteti promjene

Oni koji su glasali za vladajuće partije dijele generalno nezadovoljstvo javnosti životom u Bosni i Hercegovini i stanjem državne politike. Većina ispitanika je izrazila svoje nezadovoljstvo kvalitetom života u Bosni i Hercegovini (76,4%), dok je samo 21,7% reklo da su zadovoljni (pitanje 19). Njihov fokus nije bila politička već ekonomska promjena. Da bi se život učinio boljim, 60,8% ispitanika je odgovorilo da su poboljšanja u ekonomiji najveći prioritet (pitanje 20). Nasuprot tome, samo 39,9% uzorka vjeruje da je politička promjena važnija za stvaranje boljeg kvaliteta života, a još manje – samo 29,7% – odgovorilo je da je društvena promjena najvažniji prioritet za unapređenje života u Bosni i Hercegovini. S druge strane, kvalitet socijalnih odnosa nije presudan u ovom smislu – 70,3% ispitanika je ovo potvrdilo, dok je 28,7% reklo da bi poboljšanje društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini učinilo život boljim. Mali ali značajan broj ispitanika je na pitanje 20 odbacilo sve tri opcije i napisalo svoj recept za poboljšanje države, od kojih mnogi naglašavaju neadekvatnost političkog sistema: stvaranje adekvatne vlade (0,8%), borba protiv kriminala i korupcije (0,6%), razdvajanje Federacije od Republike Srpske (0,5%), politika koja podstiče zapošljavanje (0,4%), pomirenje i tolerancija (0,3%), obnavljanje morala i etike (0,2%), vladavina zakona i dobri zakoni (0,2%) i uticanje na svijest ljudi (0,2%).

Podaci otkrivaju različite trendove među odgovorima na pitanje o zadovoljstvu životom između onih koji su glasali na posljednjim izborima i onih koji nisu glasali. Oni koji su najnezadovoljniji životom u Bosni i Hercegovini (85,9%) su oni koji nisu glasali. Čak 80,4% onih koji su glasali za opozicione partije nisu zadovoljni životom u Bosni i Hercegovini. Razlika između ovih glasača i onih koji su glasali za političke partije na vlasti su iznenađujuće male: 79% onih koji su glasali za vladajuće političke partije na entitetskom i na državnom nivou nisu zadovoljni životom u Bosni i Hercegovini. Procenat od 75,7% onih koji su odabrali da ne kažu za koju partiju su glasali izrazili su nezadovoljstvo životom u zemlji.

Uporedne razlike u odnosu na prioritete za promjenu u državi bile su izvanredno male: postoji znatno mala razlika u stavovima između odgovora onih koji su glasali za političke partije u vladi i onih koji nisu glasali, a koji se tiču toga da li treba kao prioritet shvatiti ekonomske, političke ili društvene promjene. Sličan obrazac se vidi u stavovima prema važnosti ekonomske promjene za poboljšanje u životu države. Poboljšanje u ekonomiji se pokazalo jednako važnim za one koji su glasali za političke partije na vlasti (64,4%), one koji su podržali opozicione partije (63%) i one koji su odabrali da ne kažu za koga su glasali (64%). Među onima koji su odgovorili da nisu glasali na posljednjim entitetskim i državnim izborima, 59,6% je odgovorilo da je ekonomska promjena prioritet za poboljšanje života u državi.

Važnost političke reforme pokazuje samo male razlike između glasačkih i neglasačkih grupa. Procenat od 40,9% onih koji su glasali za opozicione partije i 40,9% onih koji su glasali, ali su odabrali da ne kažu svoje političke preferencije, smatraju da bi ovo bio primarni put promjena nabolje. Nasuprot tome, 37,3% ispitanika koji su glasali za vladajuće partije i 37,9% onih koji su odgovorili da nisu glasali smatraju da je politička dimenzija najvažnija oblast za promjenu.

Poboljšanje društvenih odnosa se pokazalo kao najmanje značajno za sve grupe. To je bio preferirani put za 31,4% onih koji su odabrali da ne kažu za koga su glasali, za 24,8% onih koji su glasali za stranke u vlasti, za 24,8% onih koji nisu glasali i 24% onih koji su podržali političke partije.

Pitanje 21: Da li bi proces pomirenja imao utjecaja?

Glasači i neglasači ponovo pokazuju blago različite trendove u odnosu na utjecaj procesa pomirenja.

Na lokalnom nivou, većina pozitivnih odgovora dolazi od onih koji su rekli da nisu glasali (57,6%). Slično tome, više od polovine ispitanika koji su odabrali da ne kažu za koga su glasali vjeruju da pokušaji izgradnje odnosa povjerenja i iskrenosti ne bi utjecali na budućnost grada ili lokalnog regiona u kome žive. Trend je malo drugačiji među glasačima koji su rekli da su glasali za određenu partiju: 53,5% onih koji su glasali za opozicione partije i 52,5% onih koji su glasali za vladajuće partije reklo je da bi ove inicijative imale utjecaja na njihovu lokalnu sredinu.

Sličan obrazac se može primijetiti i u odnosu na inicijative za pomirenje i izgradnju povjerenja na državnom nivou. Procenat od 76,8% ukupnog ispitanog uzorka je reklo da bi ove inicijative imale ozbiljan utjecaj na Bosnu i Hercegovinu. Najpozitivniji su bili oni koji su glasali za vladajuće partije: 79,1%. Na drugom kraju spektra, 73,9% onih koji nisu glasali se slažu da bi ove inicijative imale ozbiljan utjecaj na državnom nivou.

Raskorak između stavova glasača i neglasača nije veliki, ali je prilično konzistentan.

Pitanje 22: Da li fokus treba da bude na konstitutivnim narodima?

Skoro 90% ispitanika je reklo da inicijative za pomirenje i izgradnju povjerenja treba da se fokusiraju na odnose između tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine. Najviši stepen podrške za ovo dolazi od onih koji nisu glasali na posljednjim državnim ili entitetskim izborima (92,3%). Najmanji stepen podrške dolazi od onih koji su glasali za opozicione partije (87,9%). Ovaj broj je i dalje vrlo visok, budući da se veliki broj ovih stranaka posvećuje prevazilaženju političke dominacije glavnih stranaka koje su povezane sa jednim od konstitutivnih naroda.

Pitanje 23: Da li aktivnosti pomirenja treba da se fokusiraju na postupke prošlih vlada?

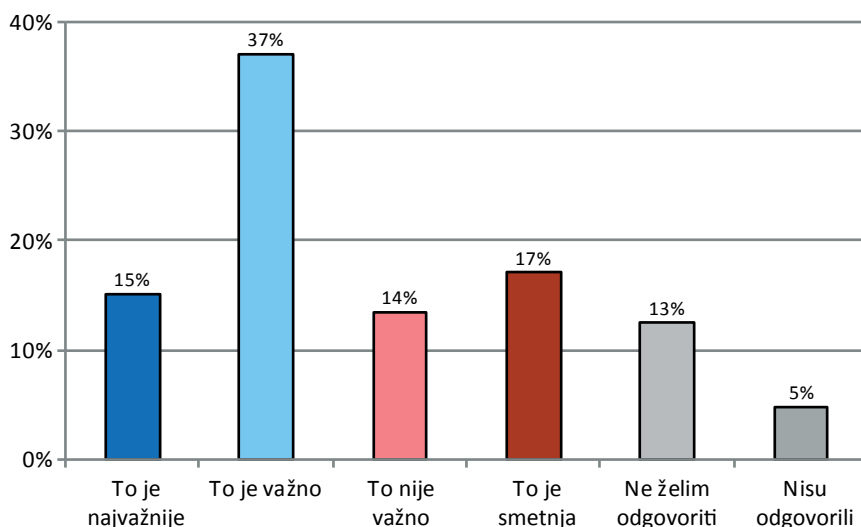
Više od polovine ispitanika u ovoj studiji smatra da su teme povezane sa prošlošću važne (14,8% smatra da su vrlo važne, a 38,3% da su važne). Nasuprot tome, 13,4% je reklo da ove teme nisu važne, za 17,4% ove teme su prepreka za proces pomirenja i izgradnje povjerenja, a 16,1% nije odgovorilo na ovo pitanje.

Najpozitivniji prema promišljenom fokusu na teme vezane za prošlost su oni ispitanici koji su glasali za vladajuće partije na prošlim izborima: 42,6% je odgovorilo da su ove teme važne, a 17,5% da su vrlo važne. Oni koji nisu glasali bili su takođe podržavajući, premda u manjem procentu: 36,2% je odgovorilo da su ove teme važne, a 13,4% je reklo da je fokusiranje na prošlost vrlo važno.

Projekat procesa pomirenja koji se usmjerava na prošlost ostaje najkontroverziji za one koji nisu glasali ni za jednu od vladajućih političkih stranaka na prošlim izborima. Procenat od 25% onih koji nisu glasali i 20% onih koji su glasali za opozicione partije su odgovorili da su ove teme zapravo prije prepreke nego pomoć za izgradnju povjerenja i pomirenje.

Grafikon 8.1

Kakvo mjesto u takvom procesu izgradnje povjerenja zauzimaju teme koje proizlaze iz prošlosti države, po Vašem mišljenju:

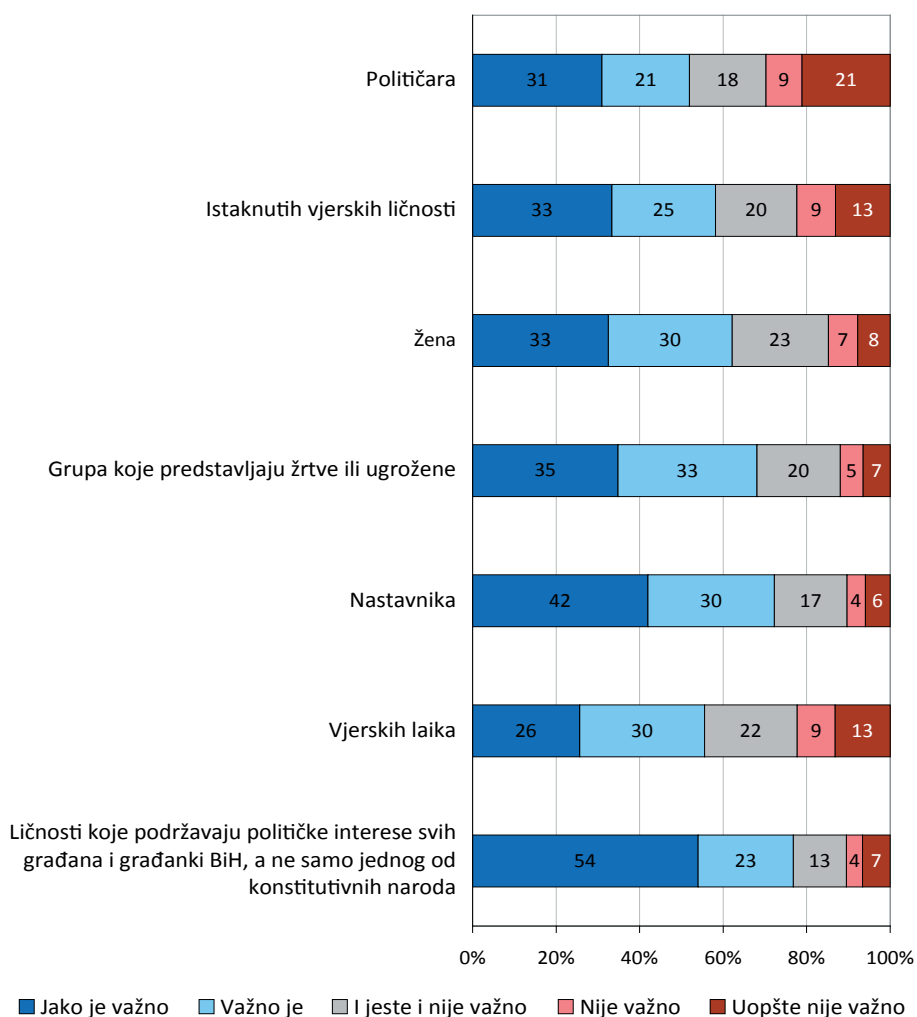

Pitanje 24: Koliko se političarima vjeruje u odnosu na druge aktere?

Tabela ispod upoređuje nivo važnosti za proces pomirenja koji je pripisan političarima sa onim pripisanim nepolitičkim akterima. Najcjjenjeniji učesnici u procesu pomirenja su oni koji zastupaju sve građane Bosne i Hercegovine, a ne samo jedan od konstitutivnih naroda: 54% ispitanih su ocijenili njihovu ulogu kao vrlo važnu, a dodatnih 23% je ocijenilo kao važnu. Nasuprot tome, samo 29% je odgovorilo da je uloga političara u procesu pomirenja vrlo važna, a 19,8% je reklo da njihova uloga uopće nije važna – to je najviši procenat od svih ponuđenih tipova aktera. Raznolikost kategorija koje su uključene u pitanje 27. znači da su odgovori shvaćeni kao prilika da se izrazi generalni osjećaj nezadovoljstva partijskom politikom. Oni takođe odražavaju preferencije različitih grupa u okviru uzorka: religijske vođe i društveno aktivni religiozni pojedinci su dobili samo malo jaču podršku od političara, ali su takođe ocijenjeni kao nevažni od strane manjeg broja ispitanika; nastavnici, žrtve i žene su dobile veći nivo podrške, ali i još manje odgovora da bi bili nevažni za proces pomirenja.

Grafikon 8.2

Koliko bi bilo važno uključivanje sledećih ličnosti u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom BiH

9. Ratno iskustvo

Istraživanje je po prvi put ispitalo stavove prema pomirenju i izgradnji povjerenja koje imaju građani BiH zavisno od njihovog ratnog iskustva.

Rezultati su potvrdili nalaze iz probnog istraživanja koje smo proveli ranije (2012) u četiri grada: Sarajevu, Banjoj Luci, Mostaru i Bugojnu, a prema kojem iskustvo stečeno u toku rata utiče na stavove o važnosti procesa pomirenja, ali ne i na odgovore na pitanja o načinu na koji bi do njega trebalo doći. Tako su u probnom istraživanju vojnici i civili pripisali veći značaj procesu pomirenja u odnosu na one koji su bili izbjeglice ili one koji su svoju ulogu u toku rata označili kao „sve od navedenog“ ili „ništa od navedenog“. Ponovo se pokazalo da su veterani među najspremnijim koji podržavaju inicijative za pomirenje i izgradnju povjerenja.

Bez obzira na ratno iskustvo i to kojoj kategoriji su pripadali, svi ispitanici su iskazali pozitivan stav prema svim inicijativama za pomirenje, ali je primjetno da različite kategorije pridaju različito velik značaj različitim inicijativama.

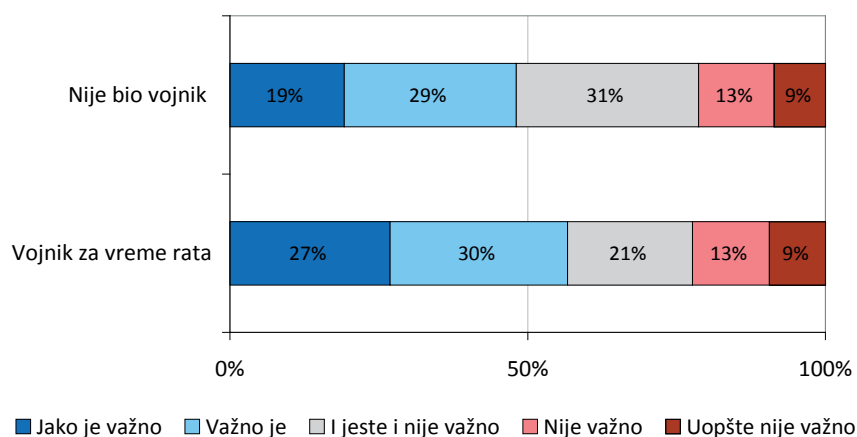
Anketa je ispitivala ratno iskustvo ispitanika kroz šest ponuđenih opcija: vojnik, civil, izbjeglica, zatvorenik u logoru, ništa od navedenog i „ne želim odgovoriti“. Ispitanici su mogli označiti jedan ili više odgovora. Najviše je u uzorku bilo izbjeglica (36,8%), potom civila (26,2%), ispitanika koji su odabrali „ništa od navedenog“ 21%, vojnika 13,1%, ispitanika koji su odabrali „ne želim odgovoriti“ 6,6%, te zatvorenika u logoru 2,1%.

Ispitanici koji su u toku rata bili vojnici su na sva pitanja o inicijativama za izgradnju povjerenja obuhvaćena pitanjem 24 odgovarali pozitivnije, a posebno su insistirali da se inicijativa usredotoči na omogućavanje građanima da razumiju različite poglede na ovu temu i da bolje međusobno razumiju jedni druge, slaganje među ekspertima oko iskustava populacije tokom rata, utvrđivanje uzroka rata od strane stručnjaka i osiguranje da se politički lideri ozbiljno angažuju oko ljudi koje predstavljaju.

Grafikon 9.1

Slaganje među ekspertima oko iskustva populacije tokom rata. *

Za vreme rata bio sam vojnik

Ispitanici koji su bili civili pridavali su veći značaj inicijativama za izgradnju odnosa povjerenja koja su usredotočena na: ozbiljan susret između važnih ličnosti u političkom životu danas, ohrabrivanje i podsticanje djece školskog uzrasta da razgovaraju o tome koja su im zajednička očekivanja kad je u pitanju budućnost, doprinos ljudi koji mogu da razumiju različite stavove i poglede ljudi – članova različitih zajednica i osiguranje da se politički lideri ozbiljno angažuju oko ljudi koje predstavljaju. Ostaje nejasno da li je ovako visoko očekivanje od političara utemeljeno na istinskom očekivanju da u procesu pomirenja političari treba da daju veći doprinos i više se angažuju oko ljudi koje predstavljaju ili je riječ o općem očekivanju od političara da više rade u interesu građana.

Ispitanici koji su u toku rata bili izbjeglice pridavali su veći značaj inicijativama za izgradnju odnosa povjerenja koja su usredotočena na: ohrabrivanje i podsticanje djece školskog uzrasta da razgovaraju o tome koja su im zajednička očekivanja kad je u pitanju budućnost, doprinos ljudi koji imaju iskrenu ličnu vjeru i slaganje među ekspertima oko iskustva populacije tokom rata. Oni koji su prošli kroz logore u toku rata takođe polažu velika očekivanja u slaganje eksperata i utvrđivanje od strane stručnjaka koji su bili uzroci rata.

Ispitanici koji nisu pripadali nijednoj od navedenih grupa tokom rata imaju sklonost da na sva potpitanja ovog pitanja odgovaraju sa statistički značajno nižim vrijednostima, što se uklapa u trend da oni koji su mlađi općenito pokazuju manji entuzijazam prema svim inicijativama o pomirenju. Jer, među onima koji su se izjasnili da nisu bili „ništa od navedenog“ tokom rata, očekivano je bilo najviše mlađih od 18 godina (75,4%) (vidi poglavlje 11. „Starost“).

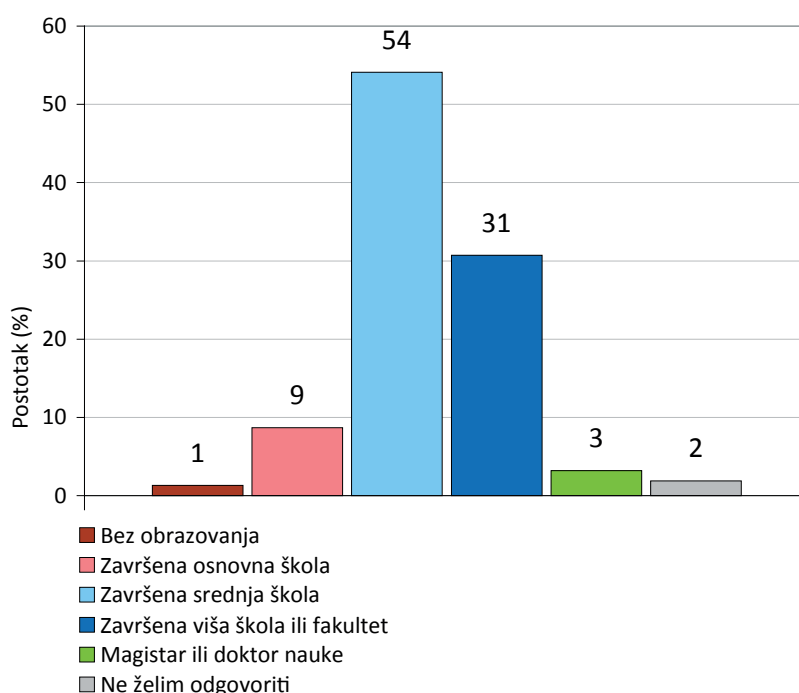
Ispitanici koji nisu željeli da odgovore šta su bili tokom rata statistički značajno pozitivnije vrednuju inicijativu usredotočenu na ozbiljan susret ličnosti u političkom životu danas, a negativnije na omogućavanje građanima da razumiju različite poglede na ovu temu i da bolje međusobno razumiju jedni druge, na slaganje među ekspertima oko iskustava populacije tokom rata, te na osiguranju da se politički lideri ozbiljno angažuju oko ljudi koje predstavljaju. I ovo se takođe uklapa u generalni trend da oni koji se nisu izjasnili oko svoje uloge u toku rata pokazuju nešto više skepticizma prema inicijativama za pomirenje.

10. Obrazovanje

Stepen obrazovanja kod ispitanika svakako spada među one distinkcije koje se sociološki mogu tretirati prilično precizno i bez naročite potrebe za dodatnim pojašnjenjima. Međutim, to ne znači da stratifikacijske granice ne mogu biti postavljene na više načina ili da se ne može iščitavati rezultat koji aludira na očekivani i poželjni ishod, ili obrnuto. Na primjer, u odnosu na rezultate istraživanja koje je 2011. godine prezentovao UNDP, i u kojima je uočljiva tendencija da oni s višim stepenom obrazovanja u većoj mjeri podržavaju aktivnosti koje pridonose pomirenju i izgradnji povjerenja među narodima i građanima, rezultati ovog istraživanja, iznenađujuće ili ne, pokazuju da je moguća i drugačija kontekstualizacija. Ovo što slijedi je uvod u nalaze istraživanja, što će detaljnije biti pojašnjeno u publikaciji koja treba ugledati svjetlost dana 2014. ili 2015. godine.

Ispitanici u ovom istraživanju dali su sljedeće odgovore s obzirom na stepen obrazovanja: 1,3% ispitanika navelo je da su bez ikakvog obrazovanja, 8,6% ima završenu osnovnu školu, 53,3% srednju školu, zatim, višu školu ili fakultet završilo je 30,3%, a najviši stepen obrazovanja, magistra ili doktora nauka, izjavilo je da ima 3,2% ispitanih. Nešto manje od 2% nije htjelo dati odgovor na ovo pitanje.

Grafikon 10.1 Obrazovanje

Na pitanje da li bi ozbiljan pokušaj da se izgrade odnosi povjerenja i iskrenosti među religijskim i nacionalnim grupama imao utjecaja na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, ispitanici s višim stepenom obrazovanja odgovorili su u značajnijoj mjeri da bi imao nego ispitanici s nižim

stepenom ili bez ikakvog obrazovanja. Na pitanje o tome da li bi takav pokušaj imao utjecaja na prilike u lokalnoj sredini ili na području šire regije (BiH, HRV, SRB) nema bitnih oscilacija u odnosu na stepen obrazovanosti među ispitanicima.

Međutim, nema razlike među ispitanicima, s obzirom na stepen obrazovanosti, u odgovorima na pitanje o tome treba li takve inicijative fokusirati na odnos između konstitutivnih naroda. U ogromnoj mjeri i oni obrazovaniji i oni skromnijeg obrazovanja smatraju da je bitno takav proces fokusirati na odnos između konstitutivnih naroda. Ovo indicira da ni oni građani s višim stepenom obrazovanja nisu iskazali potrebu uvažavanja ili stavljanja u ravnopravan položaj i onih koji nisu pripadnici konstitutivnih naroda. Drugim riječima, ogromna većina ispitanika prepoznala je stavljanje odnosa između konstitutivnih naroda u središte procesa pomirenja kao ključni dio. To pokazuje da odnos tri naroda nije samo pitanje nametnuto od političkih ili obrazovanih elita, niti je to nečiji populistički interes odvojen od stvarnog doživljaja građana. Pitanje o tome zašto je to tako zaslužuje posebno istraživanje.

Positivna korelacija se dobija između višeg stepena obrazovanja i veće podrške za mišljenja o tome da bi inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja trebalo da bude usredotočena na ozbiljan susret između političara, zatim ohrabrivanja i poticanje djece školskog uzrasta da razgovaraju o tome koja su im zajednička očekivanja u budućnosti, a naročito obrazovaniji ispitanici podržavaju potrebu doprinosa onih ljudi koji mogu razumjeti različite stavove i poglede ljudi – članova drugih zajednica, najviše magistri i doktori nauka. S druge strane, pomalo paradoksalno, isti ti ispitanici koji imaju stepen magistara i doktora nauka najmanje vjeruju u to da bi u procesu izgradnje povjerenja i pomirenja trebalo trošiti energiju i resurse na angažman eksperata, bez obzira na to da li bi se oni bavili iskustvima populacije tokom rata, ili razlozima za postupke vojnih i političkih lidera, ili čak samim uzrocima rata. Možemo to tumačiti dvojako: ili ljudi koji se bave naukom imaju dovoljno iskustva i poznaju probleme metodološke prirode ili poteškoće oko pristupa autentičnim i uvjerljivim podacima pa zato nemaju povjerenja u ove procese ili, s druge strane, poznaju dovoljno dosadašnje, kako historijske tako i recentne, pokušaje da se rezultati nametnu, okrivu „druga strana“ ili istaknu poželjni, a prikrivaju nepoželjni rezultati.

Na pitanje „Vjerujete li da bi u procesu pomirenja bilo značajno ako bi ustavna reforma okončala duboko ukorijenjen sukob između stranaka koje predstavljaju konstitutivne narode?“, u odgovorima se javlja određena razlika među ispitanicima, s obzirom na stepen obrazovanosti, ali tako da na potpuno istom nivou podršku ovoj mjeri daju oni koji su bez obrazovanja i oni koji su završili fakultete, a niži stepen podrške daju oni sa završenom osnovnom i srednjom školom.

Oni s višim stepenom obrazovanja manje nego oni s nižim stepenom obrazovanja podržavaju prijedlog da se javni prihodi troše na memorijalne i javne informativne centre na mjestima gdje su počinjeni zločini, a jednako tako i na obrazovne programe koji bi mlade širom zemlje doveli na memorijalna mjesta radi razumijevanja prošlosti i pouke koju iz nje treba naučiti. Ali, zato obrazovaniji ispitanici znatno više podržavaju trošenje novca iz javnih budžeta na obrazovne programe koji pomažu mladima da riješe negativne predrasude i shvate zajedničke interese građana i građanki drugačijeg porijekla, a donekle i na inicijative koje predvode zajednice koje pokazuju koja je osnova za povjerenje i saradnju u javnosti. Drugim riječima, ljudi s višim stepenom obrazovanja manje pažnje pridaju raščišćavanju odnosa iz prošlosti i više polažu na

aktivnosti kojima se izgrađuje budućnost. Ipak, razlika u stepenu obrazovanosti ne igra nikakvu ulogu u podršci za povećanje podrške žrtvama ozbiljnih zločina iz 1990-ih.

Na kraju, s obzirom na važnost uključivanja u proces pomirenja, koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među građanima Bosne i Hercegovine, ispitanici s višim stepenom obrazovanja preferiraju ulogu nastavnika, odnosno prosvjetnih radnika, zatim političara, donekle i žena, nešto manje vjerskih službenika i društveno angažovanih vjernika, ali obrazovanija populacija ne prepoznaje veliki potencijal u grupama koje predstavljaju žrtve ili ugrožene članove populacije.

11. Starost ispitanika

Bilo je zanimljivo ispitati kako na pitanja izgradnje mira i povjerenja gledaju različite starosne grupe. Slobodno možemo reći da je zabrinjavajući trend da mlađi ljudi, naročito oni koji se ne sjećaju rata ili nisu tada bili ni rođeni, djeluju indiferentniji prema ovim pitanjima (što se može objasniti njihovom općom mladalačkom indiferentnošću), ali i da imaju nešto rigoroznije stavove prema pitanjima povjerenja uopće. Ovo vjerovatno govori puno o tome šta o proteklom ratu i društvu učimo nove generacije, koje, lišene ličnog iskustva, o ratu, ali i o „drugom“ uče samo od roditelja, medija ili pak škole.

Kad je riječ o stavovima ispitanika iz različitih starosnih grupa prema pitanjima o suočavanju sa prošlošću, primjetno je da, npr., u pitanju 24, koje se odnosi na to na šta bi trebalo da se usredotoči inicijativa za izgradnju odnosa povjerenja, postoje, generalno, razlike između mlađe (ispod 18) i starije populacije (preko 51), gdje su mlađi ispitanici sve ponuđene prijedloge procjenjivali kao manje važne, dok su ih stariji (posebno oni iznad 51 godine) smatrali važnijim. Najuočljivija razlika između mladih i starih je u procjeni važnosti „ozbiljnog susreta između važnih ličnosti u političkom životu danas“. Ista razlika je evidentna i kod odgovora na 27. pitanje, o tome koliko je važno uključivanje različitih građana i građanki u proces pomirenja, gdje ponovo mladi manje očekuju od političara nego oni stariji. Ovo se možda uklapa u generalni trend na koji ukazuje i zapažanje iz pitanja broj 10, prema kojem su oni koji nisu imali ratnog iskustva, a koji pripadaju populaciji mlađoj od 18 godina, pokazali slabije interesovanje i entuzijazam za čitav proces pomirenja.

I na pitanje 25, o tome vjeruju li da bi različiti koraci u procesu pomirenja bili značajni za uspjeh inicijative izgradnje odnosa povjerenja, poput „posebnog tretmana i zaštite manjina“, „priznanja političkih lidera“, „izvinjenja nacionalnih lidera“ i sl., ponovo je uočljiva razlika u procjeni važnosti, kao i kod prethodnog pitanja o pomirenju, u smjeru pridavanja manje važnosti svim ponuđenim prijedlozima od strane mlađih ispitanika. Generalno, što su stariji ispitanici, procjenjuju ponuđene opcije važnijima. Razlika je najuočljivija između kategorije najmlađih (ispod 18) i najstarijih ispitanika (iznad 51).

Na pitanje 26, o tome da li bi podržali prijedlog da se javni prihodi troše na različite obrazovne i društvene projekte koji imaju za cilj izgradnju povjerenja, primjetno je da sve starosne kategorije većinski podržavaju (između 51,1% i 91,5%) takve inicijative.

Ipak, postoje neke nijanse unutar starosnih grupa, gdje na pitanje o trošenju javnih prihoda na izgradnju „memorijalnih i informativnih centara na mjestima gdje su počinjeni stravični zločini“ ispitanici u starosnoj grupi od 18 do 30 godina izražavaju veću spremnost za to nego druge starosne kategorije. Nema razlike među ispitanicima različitih starosnih kategorija kod odgovora na pitanje o podršci „obrazovnim programima koji bi mlade širom zemlje doveli na memorijalna mjesta da bi se razumjela prošlost i pouka koju iz nje možemo da naučimo za državu danas“. Sve starosne grupe uglavnom podržavaju trošenje javnih prihoda na ovu inicijativu.

U prosjeku je najveća spremnost ispitanika da podrže trošenje javnih sredstava za stvaranje „obrazovnih programa koji pomažu mladima da riješe negativne predrasude i shvate zajedničke interese građana i građanki drugačijeg porijekla“. Ta podrška se kreće od 86,4% (u starosnoj grupi 18–30 godina) do 91,5 % (kod ispitanika starijih od 51 god.).

Značajniju podršku su sve starosne grupe iskazale za ideju da se javni prihodi troše na „društvene i kulturne programe koji su usredotočeni na probleme zajedničkog života u BiH“, pri čemu su najnižu podršku dali ispitanici u kategoriji od 18 do 30 godina (83,2%), a najveću ispitanici mlađi od 18 godina (87,9%).

Mlađi od 18 godina bi najmanje javnih prihoda trošili na memorijalne i informativne centre na mjestima gdje su počinjeni stravični zločini (55%), a najviše na obrazovne programe koji pomažu mladima da riješe negativne predrasude (87,8%) i društvene i kulturne programe koji su usredotočeni na probleme zajedničkog života u Bosni i Hercegovini (87,9%). Isti trend je prisutan i kod ispitanika starijih od 51 godine, koji takođe najviše podržavaju iste prijedloge (91,5% i 87,2% respektivno).

Najveći procenat nedostajućih odgovora na pitanje 26 je u kategoriji ispitanika od 18 do 30 godina i kreće se između 30,1% i 32,7%. Ovo potvrđuje opšti trend da su mladi ispitanici pokazali manju dosljednost u ispunjavanju ankete i uopće manje interesovanje za temu, iako su bili najčešći ispitanici.

Kada su ispitanici upitani koliko bi bilo važno uključivati različite kategorije građana/građanki u proces pomirenja koji je osmišljen da gradi povjerenje i razumijevanje među populacijom u Bosni i Hercegovini, najmanje potencijala za pomirenje su prepoznali u političarima. Da je jako važno političare uključiti u proces pomirenja smatra 31% ispitanika, da je važno smatra 21%, da jeste i nije važno 18%, da nije važno 9% i da uopće nije važno 21%, što predstavlja najveći procenat negativnog stava prema političarima u kontekstu pitanja o potrebi uključivanja u proces pomirenja. Posebno je ovo bilo izraženo kod najmlađih ispitanika, a kako se povećava dob, povećava se i stepen procijenjene važnosti političara u procesu izgradnje povjerenja. Isti trend je primjetan i kod očekivanja od vjerskih ličnosti, nastavnika (posebno nisko ocijenjenih od strane mlađih od 18), vjerskih laika. I kod drugih ponuđenih opcija (grupe koje predstavljaju žrtve i ugrožene i ličnosti koje podržavaju interese svih građana i građanki) postoji sličan trend, ali ne tako naglašen. Mladi ispod 18 godina su uložili žena u procesu izgradnje povjerenja dali veći značaj od ostalih starosnih grupa.

12. Spol/rod

Važnost pažnje usmjerene na utjecaj spola ili roda na stavove prema pomirenju potvrđena je od strane različitih kategorija ispitanika, od kojih neke proizlaze iz „esencijalizujuće“ pretpostavke o ženama kao urođeno mirnim, imunim na faktore koje muškarce pretvaraju u aktere konflikta. Bez sumnje, žene su igrale i nastavljaju da igraju pionirsku ulogu u promovisanju susreta i dijaloga. Ova studija predlaže osnove za posmatranje distinktivne dinamike koja favorizuje aktivnosti pomirenja među ženama koje su davale odgovore u istraživanju, ali bilo je, takođe, nekih primjetnih razmimoilaženja u tendencijama između žena koje su religioznije i žena koje su okrenutije sekularnom. Nije slučaj da stavove žena i muškaraca treba posmatrati kao različite, već treba imati na umu neke karakteristike istraživanja ukoliko želimo da razumijemo kako obični muškarci i žene pristupaju temama povezanim sa pomirenjem.

Intuicija da žene treba da igraju posebnu ulogu u postkonfliktnom periodu bila je prisutna kod mnogih ispitanika, kako kod onih koji se identificiraju kao sekularniji dio populacije, tako i kod onih koji se više identificiraju sa religijskim zajednicama. U procjeni uloga različitih kategorija stanovništva u pomirenju i izgradnji povjerenja u Bosni i Hercegovini (pitanje 27), uloga žena je viđena kao vrlo važna od strane 33%, a važna od strane 30% ispitanika. Samo 15% ispitanika je reklo da uloga žena nije važna u procesu pomirenja i izgradnje povjerenja.

Razlike između muškaraca i žena u odgovorima na pitanje o pomirenju

U odgovorima na prvu grupu pitanja (pitanje 24) koja se tiču inicijativa koje treba da uključuje proces pomirenja, prosjek uzorka žena je rangirao svih deset navedenih inicijativa kao važnije nego što su to u prosjeku učinili muškarci, iako su samo za polovinu njih nađene statistički značajne razlike:

- u ocjenjivanju važnosti da se dobiju objašnjenja za djela od osoba koje su bile odgovorne za dešavanja tokom 1990-ih,
- u prepoznavanju važnosti da građani međusobno razumiju različite poglede,
- u podsticanju školske djece da razgovaraju o očekivanjima za budućnost koju dijele,
- u poštovanju doprinosa koji bi dali ljudi koji mogu da razumiju stavove članova drugih zajednica, i
- u prepoznavanju vrijednosti dogovora između eksperata u vezi sa razlozima za aktivnosti vojnih i političkih lidera tokom konflikta.

Iako su žene u prosjeku rangirale značaj uloge današnjih političara u procesu pomirenja više nego što je slučaj kod muškaraca u prosjeku, nisu nađene statistički značajne razlike. Žene pokazuju veću osjetljivost prema ulozi koju imaju „obični ljudi“, ali, takođe, pripisuju značaj političarima iz prošlosti koji treba da objasne svoja djela, kao i dogovoru eksperata o djelima vojnih i političkih elita tokom rata. One žene koje podržavaju sve ove tačke mogu se posmatrati kao svjesnije toga da je pomirenje kompleksan socijalni fenomen, koji obuhvata različite procese, uključujući doprinos običnih ljudi, eksperata, mladih i ljudi koji su donosili odluke tokom rata. Statistički značajna razlika je i u tome da žene u prosjeku pridaju veću značaj razumijevanju kao ključnoj odlici procesa pomirenja.

U pitanju 25, svi konkretni koraci koji su navedeni kao mogući prioritet u radu na pomirenju bili su više rangirani po važnosti od strane žena nego od strane muškaraca u prosjeku. Statistički značajne razlike su nađene u sljedećim tačkama:

- obezbjeđivanje posebnog tretmana i zaštite za manjinske povratnike,
- međusobno razumijevanje i poštovanje razlika među građanima, i
- uzajamno razumijevanje i poštovanje sličnosti među građanima Bosne i Hercegovine.

Više političkih, nacionalnih i apstraktnih tema, kao što su ustavne reforme, dogovor u vezi sa historijskim činjenicama i izvinjenje političara za prošlost rangirani su u prosjeku više od žena, ali statistički značajne razlike ovdje nisu nađene. Ovo znači da su u ovoj grupi pitanja žene u prosjeku stavile veći naglasak na pitanja koja se tiču razumijevanja „običnih ljudi“.

Iako više žena u prosjeku nego muškaraca odobrava ideju da javna sredstva treba trošiti na memorijalne i javne centre na mjestima gdje su se desili najstravičniji ratni zločini, ovdje nije nađena statistički značajna razlika. Isto važi i za drugo pitanje koje se tiče obrazovnih programskih posjeta grupa mladih ovim mjestima. Čini se, na osnovu podataka, da i muškarci i žene smatraju da ovakve aktivnosti mogu biti traumatične, posebno za mlade ljude. Jedine statistički značajne razlike koje su nađene između ispitanika oba spola se tiču obrazovnih programa koji treba da pomognu mladima da prevaziđu međusobne predrasude, i razumijevanje zajedničkih interesa građana. Pored toga, javna ulaganja u društvene i kulturne programe koji su fokusirani na zajednički život u Bosni i Hercegovini, podržana su od strane 2,2% više žena nego muškaraca, premda ovo nije statistički značajno.

Pitanje 27. predstavlja grupu pitanja o važnosti (ili nevažnosti) pojedinih društvenih grupa u procesu pomirenja. U prosjeku, žene su rangirale sve pomenute kategorije više nego muškarci – političari, istaknute političke ličnosti, nastavnici, vjernici laici, osobe koje se zalažu za interese svih građana, žene i grupe koje predstavljaju žrtve ili marginalizovane. Međutim, ovo je statistički značajno samo za posljednje dvije grupe.

Razlike između religioznijih i nereligioznih žena

Razlike u naglašavanju između onih žena koje se opisuju kao religiozne i onih koje se opisuju kao nereligiozne bile su jasne u vezi sa nekim pitanjima, ali ni približno svim. Određeni obrasci su primijećeni u mjeranju koliko često ili koliko rijetko su ispitanice rekly da posjećuju lokalne religijske zajednice, premda je tu bilo i nekih intrigantnih novih obrazaca.

Religiozne žene su potvrdile veće zadovoljstvo životom u Bosni i Hercegovini u odnosu na nereligiozne žene (pitanje 19), što je obrazac koji jednako važi i za religiozne i nereligiozne muškarce. Nasuprot tome, razlike u pristupu prioritetima za poboljšanje života u Bosni i Hercegovini (ekonomski, društveni, politički – pitanje 20) bile su zanemarljive. Nije bilo statistički značajnih razlika (pitanje 21) u odnosu na važnost izgradnje povjerenja na lokalnom ili nacionalnom nivou, premda su religiozne žene pokazale više povjerenja u ove procese na nacionalnom nivou nego što je to slučaj sa nereligioznim ženama, a manje povjerenja nego nereligiozne žene na lokalnom nivou. Nasuprot tome, u prosjeku religiozne žene jasno smatraju da je širi regionalni proces pomirenja, koji uključuje i Srbiju i Hrvatsku, manje značajan nego što to smatraju nereligiozne žene; ova razlika je statistički značajna. Više religioznih nego nereligioznih

žena misli da ovaj proces treba da se koncentriše na konstitutivne narode (pitanje 22), ali razlika u ovom trendu nije statistički značajna.

Uzorak religioznih žena je u prosjeku skloniji tome da pitanja koja se tiču prošlosti smatra važnim za pomirenje nego što je to slučaj sa nereligioznim ženama (pitanja 24. i 25). Kako istraživački tim bude ovo dalje ispitivao, može se istražiti mogućnost da je ovo povezano sa religijskim tradicionalizmom, sa ženama koje su često shvaćene kao čuvarke sjećanja na „naše“ žrtve. Religiozne žene su češće odgovarale da smatraju važnim to da eksperti ispituju uzroke rata, da političari u 1990-im treba da objasne svoje postupke u javnosti, da treba da se daju izvinjenja za ratne zločine i da treba da se traži dogovor u vezi sa genocidom i u vezi sa time do koje mjere su ljudi stradali na svim stranama.

Za mnoga pitanja u vezi sa aktivnostima izgradnje mira koje se bave *sadašnjošću* i *budućnošću*, nisu nađene značajne razlike. Prema tome, pristupi religioznih i nereligioznih žena su otprilike jednaki u pogledu značaja međusobnog razumijevanja kako razlika tako i sličnosti među građanima. Naravno, uloga „običnih vjernika“ rangirana je više od strane religioznih žena, a ovo je isto bio slučaj sa stavovima o važnosti ozbiljnog bavljenja političara narodom koji nastoje da predstavljaju. Religiozne žene su takođe pokazale više povjerenja u ulogu vjerskih vođa u procesu pomirenja, kao i grupa koje predstavljaju žrtve i marginalizovane ljude. Što se tiče drugih kategorija aktera pomenutih u pitanju 27, nije bilo statistički značajnih razlika.

Što se tiče utjecaja uključenosti u religijske zajednice, bilo je nekih neiznenadujućih odraza istih razlika između ispitanika koji su odgovorili da su religiozni i onih koji su rekli da nisu religiozni, ali bilo je i nekih zanimljivih razlika. Žene koje su aktivne u lokalnim religijskim zajednicama bile su nešto sklonije (premda ovo nije bilo dovoljno jasno da bi bilo statistički značajno) da tvrde da je za poboljšanje života u Bosni i Hercegovini važno popraviti društvene odnose i uvesti red u politiku zemlje. One su, takođe, pridale manje važnosti ekonomskim promjenama nego što je slučaj kod nereligioznih žena (pitanje 20). Žene koje su aktivne u lokalnim religijskim zajednicama češće su nego druge žene smatrale da inicijative pomirenja na lokalnom i nacionalnom nivou mogu da proizvedu značajne promjene (pitanje 21). Međutim, religijski aktivne žene su rjeđe smatrale da su inicijative pomirenja na regionalnom nivou važne, i ovo je bilo statistički značajno. One su, takođe (pitanje 22), manje sklone da odgovore da ove inicijative treba da se usmjere na konstitutivne narode, premda ovo nije statistički značajno – što otvara zanimljivu mogućnost za dalje ispitivanje da u ovom pitanju religija i religioznost idu nasuprot predstavi o ekskluzivno etničko-nacionalnim granicama u političkom životu.

Ono što je bilo značajno je stepen do kojeg su žene koje su aktivne u životu svojih religijskih zajednica ravnodušne prema važnosti aktivnosti pomirenja koje se fokusiraju na prošlost (pitanja 24. i 25). Ovo se suprotstavlja brojevima koji se zasnivaju na prijavljenom nivou religioznosti: tamo, što je ispitanica tvrdila da je religioznija, to je više podržavala aktivnosti usmjerene na prošlost.

Religiozno aktivnije žene su više uzimale u obzir direktne aktivnosti nego žene koje nisu religijski aktivne, kao što su ozbiljni susreti među političarima, aktivnosti koje promovišu iskreni vjernici i aktivnosti koje omogućavaju građanima bolje međusobno razumijevanje. Razlike u ulozi eksperata nisu statistički značajne kod religioznih i nereligioznih žena, što znači da, općenito govoreći, obje grupe više cijene ulogu „običnih“ ljudi nego eksperata. Takođe je in-

teresantno primijetiti razliku između žena koje tvrde da su religiozne i žena koje tvrde da su religiozno aktivne, prva grupa je ocijenila bolje pitanja koja se bave prošlošću od druge grupe. Što se tiče sljedeće grupe pitanja koja se bave pomirenjem, dobijeni koeficijent korelacije je statistički značajan jedino u pitanju poštovanja kako sličnosti tako i razlika između građana Bosne i Hercegovine, gdje nereligiozne aktivne žene smatraju ovo važnijim nego religiozno aktivne. Takođe je interesantno primijetiti da nisu nađene statistički značajne razlike u drugim pitanjima među ženama koje su religijski aktivne na različitim nivoima.

U isto vrijeme, religijski aktivne žene smatraju da je trošenje javnog novca na memorijalne centre na mjestima stravičnih zločina važnije nego što to smatraju nereligiozne žene, dale su veću težinu obrazovnim programima koji omogućavaju mladim ljudima da posjete takva mjesta kako bi bolje razumjeli prošlost i bile su pozitivnije prema većoj podršci žrtvama. Na drugim temama koje su pokrivena u pitanju 26, nisu nađene statistički značajne razlike. Međutim, nije nevažno to da religiozno aktivne žene rjeđe naglašavaju aktivnosti pomirenja koje su usmjerene na probleme svakodnevnog života u Bosni i Hercegovini.

Što se tiče važnosti drugih društvenih aktera u aktivnostima pomirenja (pitanje 27), statistički značajne razlike su nađene samo u odnosu na uloge religijskih vođa i vjernika laika, gdje, sa svim logično, žene koje su religijski aktivne češće cijene njihove uloge nego nereligiozne žene.

Da zaključimo, ukupan uzorak, muškarci i žene, vide u ženama potencijalno značajnog aktera u procesima pomirenja, dok je samo 15% ispitanika ocijenilo njihovu ulogu kao nevažnu. Pokazalo se vjerovatnijim da žene ocijene aktivnosti povjerenja kao važne nego što bi to učinili muškarci i, u prosjeku, žene se pokazuju kao češće svjesne kompleksnog obima aktera koji bi mogli biti važni za proces pomirenja. Iako je bilo razlika u tome šta su isticale religiozne, a šta nereligiozne žene – prije svega, što su žene tvrdile da su više religiozne, to su više isticale značaj bavljenja temama prošlosti – trendovi često nisu bili statistički značajni.

13. Bibliografija

Abazović, Dino (2009). 'O višestrukim nerazumijevanjima ovdje i rano – religija i politika' in Ćurak, Nerzuk, Sarajlić, Eldar, and Sead Turčalo (eds), *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Europska unija*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

Abazović, Dino (2007). 'O međureligijskom dijalogu: BiH na početku XXI stoljeća ili convivenca in concreto', *Religijski pogledi*, IV/6, decembar 2007.

Bakić, Ibrahim (1994). *Nacija i religija (Nation and Religion)*, Sarajevo: Bosna public.

Cvitković, Ivan (2012). *Sociološki pogledi na naciju i religiju II*, Sarajevo: CEIR.

Gallup Balkan Monitor (2010). *Insights and Perceptions, Voices of the Balkans; Summary of Findings*.

Gallup Balkan Monitor (2010). *Focus on Bosnia*.

http://www.balkan-monitor.eu/files/Gallup_Balkan_Monitor-Focus_On_Bosnia_and_Herzegovina.pdf

Kuburić, Zorica, and Kuburić, Ana (2010). 'Degree of Trust in the Western Balkans and Bulgaria', *Balkan Journal of Philosophy*, II, 75–94.

Markešić, Ivan (2011). 'Društvena konstrukcija ratnoga zločina', *Status*, 15, 24–32.

Markešić, Ivan (2013). „Ratno rješenje“ za mirno življenje: Bosna i Hercegovina – europska zemlja bez ustava. Znanstveni, etički i politički izazov. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Sarajevo, 3–4.02.2012, in Džolan, Mijo (ed.). Zagreb–Sarajevo: Synopsis, 272–298.

Nansen Dialogue Centre Sarajevo and Saferworld (2012). *Leaving the Past Behind: The perceptions of youth in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo/London.

http://www.nansen-dialogue.net/index.php?option=com_abook&view=book&catid=1%3ANDN+Publications&id=17%3Aleaving-the-past&Itemid=557

Philpott, Daniel (2012). *Just and Unjust Peace*, Oxford: Oxford University Press.

Sremac, Srđan, Grozdanov, Zoran and Nikola Knežević (2012). *Opasna sjećanja i pomirenje, Kontekstualna promišljanja o religiji u postkonfliktnom društvu*. Rijeka: Ex Libris. Online at <http://www.scribd.com/doc/101313558/Opasna-Secanja-Sremac-Knezevic-Grozdanov-Ex-Libris-2012>

United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina (2013). *Public Opinion Poll Results: Analytical Report*.

http://www.un.ba/upload/documents/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf

Stover, Eric, and Weinstein, Harvey M., eds (2004). *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Valiñas, Marta, Parmentier, Stephan, and Elmar Weitekamp (2009). *'Restoring Justice' in Bosnia and Herzegovina: Report of a Population-Based Survey*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

<https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working.../wp31.pdf>

UNDP (2011). *Facing the Past and Access to Justice From a Public Perspective*, Sarajevo.

www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=127

Wilkes, George et al. (2012). *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini, Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona*, Sarajevo: CEIR. English version: *Reconciliation and Trust Building in Bosnia-Herzegovina: A survey of popular attitudes in four cities and regions*.